

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

TAYYİB ET-TÎZÎNÎ'NİN KUR'AN VE TE'VİL ANLAYIŞI

Ferhad AHMAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

TAYYİB ET-TİZİNÎ'NİN KUR'AN VE TE'VİL ANLAYIŞI

Ferhad AHMAD

Danışman: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Hadiye ÜNSAL

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adana-2018

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir

Başkan: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

(Danışman)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hadiye ÜNSAL

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2018

Prof. Dr. H. Mahir FİSUNOĞLU

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserler Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 03 /07 /2018

Ferhad AHMAD

ÖZET**TAYYİB ET-TÎZÎNÎ'NİN KUR'AN VE TE' VİL ANLAYIŞI****Ferhad AHMAD****Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****Danışman: Sami KILINÇLI****Haziran, 2018, 81 sayfa**

Bu çalışma, Suriyeli filozof ve mütefekkir Tayyib et-Tîzînî'nin Kur'an ve te'vil anlayışını incelemektedir ve çalışma, giriş, sonuç ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları açıklanmıştır.

Birinci bölümde Tîzînî'nin hayatı, eserleri, düşünce yapısının oluşumu ve etkilendiği kişiler ele alınmıştır. İkinci bölümde Tîzînî'nin düşünce yapısı ele alınarak onun İslam düşüncesinde yenilik arayışları, Arap ve İslam medeniyetine vurgu yapması, cahiliye algısı, İslam'ın doğduğu toplumun entelektüel yapısı, devrim anlayışından Rönesans düşüncesine geçişi ve Suriye'deki siyasi hayata bakışı incelenmiştir.

Üçüncü bölümde onun Kur'an ve yorum algısı Kur'an'ın tadrîcen nüzulü, Kur'an'ın cem'i ve çoğaltılması konularına yollandım, bilimsel tefsire bakışı ve Kur'an metninin temel özellikleriyle ilgili görüşleri eserleri çerçevesinde ele alınmıştır. Son bölümde, elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tayyib et-Tîzînî, Gelenek, Kur'an, Te'vil, Tarihsel Okuma, Marksist, Müsteşrik, Zâhir, Bâtın.

ABSTRACT

UNDERSTANDING OF TAYYIB ET-TÎZÎNÎ'S QUR'AN AND TA'WIL (INTERPRETATION)

Ferhad AHMAD

Master Thesis, Department of Basic Islam Sciences

Supervisor: Assoc. Professor Sami KILINÇLI

June, 2018, 81 Pages

This study examines the Qur'an and ta'wils (interpretation) of the Syrian philosopher and the well-known Tayyib al-Tîzînî and consists of introduction, conclusion and three parts. In the introduction, the subject of there search, purpose, method and resources are explained.

The first part deals with the formation and influence of Tîzînî's life, works, thought structure. In the second part, Tîzînî's thought structure was examined his view of innovation in Islamic thought, the emphasis on Arab and Islamic civilization, the perception of state of ignorance, the intellectual structure of Islam's society, the transition from revolution mentality to Renaissance thought and political life view in Syria were examined.

In the third part, the Qur'an and the perception of the interpretation are examined into his works on the progressive aspect of the Qur'an, the Qur'an's cem (gather in and reproduction of pages) and view to the scientific tafsir/commentary, and his views on the basic features of the Qur'anic text. In the last part, attained results are included.

KeyWords: Tayyib et-Tîzînî, Heritage, Qur'an, ta'wils (interpretation), historical reading, Marxist, orientalist, external, ezoteric.

ÖNSÖZ

Şüphe yok ki İslam tarihi ve onu takip eden Arap tarihi boyunca, başlangıcından günümüze kadar Arap düşüncesinin oluşumunda önemli bir role sahip olan sembollerin ve kişiliklerin betimlenmesi kolay değildir. Zira bu çeşit çalışmaların amacı, metodunu ve fikirlerini konu edindiğimiz şahısların, metotlarını ve görüşlerini ortaya koymaktır.

Bu çalışma, Arap ve İslam dünyasının önemli fikir adamlarından olan biri olan Tayyip et-Tîzînî'ye ışık tutmayı amaçlamaktadır. et-Tîzînî, son beş asırda felsefenin bütün alanlarında, Arap tarihini ve dini metinleri yeniden yorumlama hususunda, yenilikçi Arap düşünürlerinden ve filozoflarından biri olmanın yanı sıra Arap kültürü sahasında da etkin bir kişidir. O farklı konularda Dr. Muhammed Sait Ramazan el-Bûtî, Muhammed el-Câbirî ve Ebu Yarep el-Marzûkî gibi büyük Arap düşünür ve âlimlerle münazaralarda bulunmuştur.

Bu çalışmada, Tayyip Tîzînî'nin doğumu, hayatı, yaşadığı eğitimsel ve sosyal çevrenin niteliğine, onun bilgisinin ve eleştirel bilincinin oluşmasında katkıda bulunan en önemli siyasi ve kültürel faktörlere değinilmiştir. Tîzînî'nin önemli projeleri, entelektüel çalışmaları ve felsefî fikirleri ele alınarak Kur'an'ın inişinden bu yana geçirdiği merhaleler, Kur'an metninin Arap toplumu içerisinde yayılma aşamaları ile ilgili görüşleri ve Kur'an metnini okuma yöntemi gibi Kur'an ve te'ville ilgili görüşleri eserleri çerçevesinde ortaya konularak ve bazı değerlendirmelerde de bulunulmuştur.

Çalışma boyunca büyük yardım desteğini gördüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Sami KILINÇLI hocama en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca yetişmemde büyük emekleri olan değerli hocam Mahmud Kattan'a ve aileme en içten sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum

Ferhad AHMAD

2018-Mersin

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
nşr.	: Neşreden
Krş.	: Karşılaştırınız
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
trs.	: Tarihsiz

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
2. Araştırmanın Yöntemi	2
3. Araştırmanın Kapsamı	2
4. Kaynakların Tanıtımı.....	3

BÖLÜM I

TAYYİB et-TÎZÎNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Tayyib et-Tîzînî'nin Hayatı	4
1.2. Eserleri.....	6
1.3. Düşünce Yapısının Oluşumu ve Etkilendiği Kişiler	13

BÖLÜM II

TAYYİB et-TÎZÎNÎ'NİN DÜŞÜNCE YAPISI

2.1. Düşünce Yapısının Temel Kavramları.....	19
2.1.1. İslam Düşüncesinde Yenilik Arayışları.....	19
2.1.2. Arap ve İslam Medeniyeti Kimliğine Vurgu Yapmaya Çağrısı ve Avrupa Merkezîyetçiliğine Karşıtlığı.....	27
2.1.3. Cahiliyye Algısı.....	31
2.1.4. İslam'ın Yayıldığı Toplumun Entelektüel Düzeyi.....	36
2.1.5. Devrim Düşüncesinden Rönesans Düşüncesine Geçiş.....	39
2.1.6. Tîzînî'nin 2011'de Başlayan Suriye Devrimi ile İlgili Duruşu.....	42

BÖLÜM III

TAYYİB et-TÎZÎNÎ'NİN KUR'AN VE YORUM ANLAYIŞI

Giriş.....	45
3.1. Kur'an'ın Tadrîcen Nüzulü.....	46
3.2. Kur'an'ın Cem'i ve Çoğaltılması	49
3.3. Kur'an'ı Tarihsel Bir Metin Olarak Okumak.....	52
3.4. Bilimsel Tefsire Bakışı	55
3.5. Tîzînî'ye Göre Kur'an Metninin Temel Özellikleri.....	56
3.5.1. Kur'an Ayetlerinin Mücmelliği.....	57
3.5.2. Kur'an'ın Farklı Anlam ve Yorumlara Açık Olması.....	60
3.5.3. Kur'an'ın Muhkem ve Müteşâbihliği.....	64
3.5.4. Kur'an'ın Zâhirî ve Bâtınî Yönü	70
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	77
ÖZGEÇMİŞ	82

GİRİŞ

1.Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kur'an-ı Kerim vahyedilmeye başlama süreciyle birlikte anlamının konusu olmuştur. Kur'an İslam dinin temel kaynağı olduğu için tefsir ve te'vil konularında yoğun çaba sarfedilmiştir. Kur'an'ın yorumlanmasında yaşanan süreçlerin, tartışmaların, toplumsal ihtiyaçların kaçınılmaz etkisi olmuştur.

İslam'ın ilk dönemlerinden Osmanlı Devletinin çöküş süreciyle başlayan modern dönemlere kadar olan asırlarda Kur'an, siyer, hadis ve Arap dilinin yanısıra fıkıh usulü başta olmak üzere diğer usul ve ilimler aracılığıyla anlaşılmalı ve te'vil edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalarda ulumu'l-Kur'an eserlerinin ve tefsir mukaddimelerinin belirleyici etkisi olmuştur.

İslam dünyasının batılı güçler tarafından işgal edilmesi sonucunda yenilgi psikolojisinin de etkisiyle Müslümanlar niçin geri kaldıklarını ve tekrar eski güçlü, müreffeh günlerine nasıl dönebileceklerini tartışmaya, sorgulamaya başladılar. Bazı Müslümanlar batılı fikirlerin etkisinde kalarak geri kalmanın dinden kaynaklandığını düşünerek batılılaşmayı savundular.

Müslümanların kahir ekseriyeti ise geri kalmanın asıl sebebinin dinin, Kur'an'ın yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını iddia ettiler. Ancak bu genel kitle sorunun kaynağı ve çözüm yolu konusunda farklı anlayışlar geliştirdi. Selefî anlayışa dönmeyi savunanlar olduğu gibi klasik anlayışlara sıkı sıkıya bağlı kalmanın gerekliliğini iddia edenler de oldu. Bazı ilim ehli ise sosyal ve siyasal şartların, hayat anlayışının değiştiğinden hareketle dinin tekrar hayata yön verebilmesi için başta Kur'an olmak üzere dini metinleri anlamaya yönelik klasik usullerinin sorgulanması ve gerekli durumlarda yeni usuller oluşturulması gerektiğini savundu.

Yaşadığımız dönemde Kur'an'ın anlaşılması, yorumlanması, tarihselliği ve evrenselliği gibi konular başta olmak üzere pek çok konuda yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Söz konusu konularla ilgili çok sayıda kitap ve makale kaleme alındı. İslam dünyasının genel durumunu yansıtan bu tablo Suriye için de geçerlidir. Yakın dönemde Suriye ile Türkiye ve her iki ülke halkları arasında yoğun ilişkiler

yaşanmaktadır. İki ülke ve toplum arasında özellikle de bilimsel ve kültürel alanlarda tutarlı, gerçekçi ilişkilerin kurulabilmesi için Suriye toplumunun düşünce dünyasına dair çalışmaların yapılması elzem görülmektedir.

Çalışmanın amacı modern dönem Suriyesinde yenilikçi düşünürlerin önde gelen isimlerinden ve asıl alanı felsefe olmakla birlikte İslam dünyasının geri kalması, fikrî uyanış, din, Kur'an, sünnet ve kültür konularında yeni anlayışlar teklif eden Tîzî'nin düşünce dünyasını ortaya koymaktır.

Tayyib et-Tîzî'nin anlaşılması hem üretken bir bilim adamının fikirlerinin ortaya konulması hem de yoğun ilişkilerde bulunduğumuz Suriye'nin fikir dünyasının tanınmasına da katkı sağlayacaktır.

2.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda objektiflik/nesnellik kriterlerine riayet etmek için, öncelikle bilimsel güvenilirlik ve geçerlilik ölçülerine uygun olarak veriler toplanmış, ardından toplanan veriler aynı kriterler doğrultusunda deskriptif bir bakış açısıyla değerlendirilerek sonuca ulaşılmıştır.

Çalışmamız Tîzî'nin görüşlerini resmetmeyi hedeflediği için bizzat eserlerinden yola çıkarak tanımayı yöntem olarak belirlemiştir. Görüşlerinin eleştirilmesi, klasik kaynaklardaki bilgilerle kıyaslanması gibi hususlara girilmemiştir. Sadece fikir dünyasının oluşumunda hangi konularda kimlerin etkisinin olduğunu göstermek için bazı mütefekkirlerin eserlerine atıflarda bulunulmuştur.

3.Araştırmanın Kapsamı

Tîzî asıl alanı olan felsefe konusunda çok sayıda eser te'lif eden, birçok proje yürüten üretken bir ilim adamıdır. Çalışmamız onun tüm görüşlerini değil sadece Kur'an, te'vil ve bunlarla ilintili olan konuları kapsamaktadır. İhtiyaç duyulan yerlerde metin içi ve dipnotlarda çalışmamızın daha iyi olmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bazı ek bilgilere de yer verilmiştir.

4.Kaynakların Tanıtımı

Çalışmamızın amacı ve kapsamı Tîzîni'nin Kur'an ve Te'ville ilgili görüşleri olduğu için kaynaklarımızı onun eserlerinden özellikle konumuzla ilgili olanlar oluşturmaktadır.

Tîzîni'nin felsefî ve siyasi görüşleriyle ilgili olarak *Meşrû'u Rü'yetinn Cedîdetinn li'l-fikri'l-Arabi fi'l Asri'l Vasît* ve *Alâ Tarîkî'l-Vûdûhi'l-Menhecî* kitaplarından; İslam tarihi, cahiliye ve Kur'an'la ilgili konular da ise *en-Nassu'l Kur'anî Emame İşkaliyeti'l Bünyeti ve'l-Kıra'eti*, *el-Fikr'ü-l Arabi fi Bevakirihi* ve *Afakihi'i-l Ula* ve *Mukaddimât Evveliyye Fi'l-İslami'l-Muhammediyi'l-Bakir Neş'eten* ve *Te'sîsan* isimli eserlerinden faydalandık.

BÖLÜM I

TAYYİB et-TÎZİNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Tayyip Tîzînî'nin Hayatı

Tîzînî, 1934 yılında Suriye'nin Humus şehrinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini doğum yeri olan Humus'ta tamamladı. Orta halli bir ailede yaşadı.¹ Yaşamış olduğu ev, iki ayrı kütüphaneyi barındırmaktaydı, birisi babasının sûfi kütüphanesi, diğeri ise birçok fikri meselelerde etkileşim halinde olup ortak noktaya sahip olduğu büyük abisinin modern fikirleri içeren kütüphanesiydi. Yaşamış olduğu ev, onun fikri/entelektüel ve ideolojik çoğulculuğunda büyük katkıda bulundu. O, büyüdükçe hayatın tek bir düşünceyle yahut düşünceyi tek bir yöntemle ifade ederek yaşanmayacağını keşfetti.

Tîzînî, babasının dini kütüphanesindeki ve abisinin laik kütüphanesindeki farklı fikirleri barındıran kitapları okuyup inceledi. Kendisi bu konuda şöyle diyor “Kur'an'ı Kerim'i, birçok tefsir kitaplarından yararlanarak okudum, aynı zamanda küçük yaşlarımda, Dekart, Marx, Tolstoy'u da okudum, böylece babamdan ve ağabeyimden ayrı üçüncü bir kütüphane oluşturdum, yani rasyonalizm ile demokrasiyi birleştirmeye çalıştım.”²

Tîzînî, Suriye'de temel eğitimini tamamladıktan sonra üniversite eğitimini İngiltere ve Almanya'da tamamladı. Almanya'da öncelikle 1967 yılında “Orta Çağ Arap Felsefesine Giriş” konulu doktora tezini tamamladı. Bu tez, 1972 yılında Almanya'da yayımlandı.³ Ardından 1973 yılında felsefe alanında bir doktora çalışması daha yaptı. Tîzînî'nin tez konusu, 1971 yılında başlattığı felsefi bir proje kapsamında Arapça olarak yayınladığı ilk çalışma olan “Orta Çağda Arap Düşüncesi İçin Yeni Bir Bakış” projesinin çekirdeklerini teşkil etmesi hasebiyle, dikkatleri üzerine çekmiş ve daha sonraları beş defa basılmıştır.

¹ Nebîl, Sâlih, *Tayyip et-Tîzînî mine't-Türâsî İla'n-Nahdâtî*, Merkezi'l-Hadârâ li Tenmiyetî'l-Fikri'l-İslamiyye, Birinci Baskı, Beyrut, Ağustos 2008., s. 15. Bkz. Tîzînî'nin resmi web sayfası: <http://www.tizini.com/%D8%B9%D9%86> (Erişim tarihi: 25.05.2017)

² Sâlih, *Tayyip Tîzînî mine't-Türâsî ila'n-Nahda*, s. 21-22.

³ İlk baskısı 1972 yılında Berlin'de yapılmıştır.

Tîzînî, doktora çalışması için belirlemiş olduğu tez konusunu, daha sonraları 12 seriden oluşan çok aşamalı bir projeye çevirmiş. Bu projenin altı serisini, Nahda/Rönesans⁴ meselesine odaklanmadan önce tamamladı. Yaklaşık olarak 1997 yılında başlayan düşüncelerinin ikinci safhasında, Arap Rönesans'ının gerek kendisinden kaynaklı gerekse de batıdan kaynaklı engelleriyle mücadeleye odaklanmıştır.⁵

Tîzînî, gençliğinden beri siyasete olan tutkusunu, diyaloglarının birinde şöyle anlatıyor, “Aslında, beni politikaya iten birçok köklü nedenler vardı. Suriye’de belli bir süre için bazı siyasi partilere katıldım, daha sonraları entelektüel çalışmalara özellikle de politik düşünce biçiminde geri döndüm. Belirli bazı siyasi partilerde yaşadığım bu deneyimler, bana derin bir tecrübe kazandırdı. Ben de bu deneyimlerimi, Arap siyasi fikirler çerçevesinde kullandım ve kullanmaktayım. Bu eğilimim, genel olarak Arap tarihinde siyasal Arap düşüncesine geri dönmenin gerekliliğini fark ettiğimde derinleşti. Bu bağlamda siyasete ve siyasi düşüncelere derin ilgi barındıran yazılarımdan bazılarını kaleme aldım.”

Tîzînî aynı röportajda şunları söylemiştir, “Geçmişteki siyasi faaliyetlerimden ve fikirlerimden dolayı pişman değilim, zira onların sayesinde önemli mesafeler kat ettim. Fakat bir yandan da o zamandan beri sistematik düşünce bağlamında bütün faaliyetlerimi ve fikirlerimi yeniden inşa etmeye çalışıyorum. Zira her hangi bir düşünce, olgunlaşmış olsun veya olmasın, yeniden inşa edilirse, o zaman çağının ihtiyaçlarına cevap verir. Dolayısıyla geçmişte yaşananlar, şayet doğru okunup onlardan ders çıkarılıyorsa ve geçmiş fikirler, daha gelişmiş ve daha derin bir bilgi ufku

⁴Arap rönesansıyla 1765 tarihinde Mısır valisi Ali Bey Kebir’in Avrupaya Arapların gelişmelerini sağlamaları için öğrenci göndermesiyle başlayan süreç kast edilmektedir. Teknik olarak ilerlemeyi amaçlayan bu süreç zamanla tüm konularda batılılaşma düşüncesine evrilmiştir. Bkz. Arslan, Emir Şekip, *en-Nahdatü'l'l-Arabiyye fi'l-Asri'l-Hâdir*, Dârü't-Takaddumiyye, eş-Şuuf, Lübnan, 2008, s. 23-33.

⁵Tîzînî bu durum ile ilgili 03.08.2011 yılında el’Cezire kanalında Habip el-Ğüreybi ile yaptığı bir röportajda açıklamalarda bulunmuştur. Şu bağlantıda röportaja ulaşılabilir:

<http://www.aljazeera.net/programs/todayinterview/2011/8/7/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%A8%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1%D9%81%D9%8A%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7> (Erişim tarihi:

26.05.2017)

ile derinleştiriliyorsa, o zaman metodolojik bilgi anlamında önceki fikir ve tutumlardan dolayı pişman olmak doğru değildir.”⁶

Tîzînî Halep ve Şam üniversitelerinde profesör olarak görev yapmıştır. O, Suriye Araştırmalar Derneği üyesidir. 1998 yılında bir Alman-Fransız Felsefe vakfı olan Concordia Vakfı tarafından 20. yüzyılda dünyanın 100 felsefecisinden biri olarak seçildi. 2001 yılında, Kahire’de Özgürlükleri Savunma Komitesi üyesi olarak seçildi. 2004 yılı sonunda Suriye İnsan Hakları Örgütü’nün kurulmaSına katkıda bulundu ve yönetim kurulu üyeliğine seçildi.⁷

1.2. Eserleri

Tayyib Tîzînî, Arap Rönesansı projesini geliştirmek için, onlarca çalışma yapmıştır. Bu bağlamda felsefî, fikri ve siyasi kitaplar, makaleler ve diyaloglar kaleme almış, bunun yanı sıra sempozyumlara da iştirak etmiştir. Yaptığı bu çalışmaların bir kısmı, İngilizce ve Almancaya tercüme edilmiştir. Örneğin ilk kitabı olan “Temhid Fi-l Felsefet’i-l Arabiyyet’i-l Vusta (Orta Çağ Arap Felsefesine Giriş)” eseri, önce Almanca olarak yayınlanmış, ardından da Arapça’ya tercüme edilmiştir.

Bazı Önemli Eserleri:

1- *Meşrû’u Rü’yetinn Cedidetinn li’l-Fikri’l Arabi fi’l Asri’l-Vasît*, Dâru Dimaşk, Şam 1971.

Bu eser, Dimaşk yayınları tarafından sonuncusu 1981 yılında olmak üzere toplamda beş defa basılmıştır.

Bu kitap, Ortaçağ Arap-İslam felsefesinin, batının iddia ettiğinin tersine, sadece Yunan felsefesinin bir uzantısı olmayıp orijinal (özgün) bir felsefe olduğu temel fikri üzerine odaklanmaktadır.

2- *Meşru’u Rü’yetin Cedidetin li’l-Fikri’l-Arabi Munzu Bidayetihi Hatta’l-Merhaleti’l-Muasira*, Dâru Dimaşk, Şam 1982. Bu çalışma on iki ciltten oluşmaktadır.

Tîzînî, bu seri ile Rönesans projesini sunmaya başladı. Bu seride eski Arap düşüncesinin özgün bir düşünce olduğuna vurgu yaparak geleceği inşa etmek için geçmişten faydalanmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.

⁶ Katar Raya gazetesi ile röportajı, 02.02.2008, <http://www.raya.com/mob/getpage/f6451603-4dff-4ca1-9c10-122741d17432/c6c1fb7f-aaca-4f97-bfbb-5f8641ce07b6> (Erişim tarihi: 26.05.2017)

⁷ Sâlih, *Tayyip Tîzînî mine’t-Türâsi ila’n-Nahda*, s. 17-18.

Bu seri ciltleri şunlardan oluşmaktadır:

- *Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l Arabi Mine'l-Asr'i'l-Cahiliyyi Hatta Merhaleti'l-Muasira mine't-Türasi İla's-Sevreti*. Dâru İbn Haldun, Lübnan, Beyrut, 1978. Bu kitap, Arap geleneğine dair önerilen bir teori ile ilgilidir.

Bu kitap, Tîzînî'in Arap Rönesansı projesi ile ilgili yazdığı serinin ilk cildir. Fikrî projelerine giriş niteliğindedir. Bu kitapta Arap tarihini ve geleneğini okuma metotlarına değinmiş, tarihi ve geleneği okuma ile ilgili en doğru yaklaşımı belirtmiştir, bunun yanı sıra Rönesansı gerçekleştirebilmek için sosyal ve kültürel devrimin gerekliliğini ele almıştır.

- *el-Fikru'l-Arabi fi Bevakirihi ve Afakihi'l-Ula -Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l Fikri'l Arabi*, ikinci cilt, Dâru Dimaşk, Şam, 1982.

Bu kitapta câhiliye kavramı ve Arap toplumunda meydana gelen değişiklikler gibi konular üzerinden İslam'ın yayıldığı ilk dönemleri ana hatlarıyla incelemekte. Bunun yanı sıra Arap toplumunu, İslam'dan önce yaygın olan ideolojileri ve etkin olan mitolojileri de incelemektedir.

- *Min Yehva İlallahi, Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l Arabi*, Dâru Dimaşk, Şam, 1985. İki ciltten müteşekkil olan bu kitap, Tîzînî'in Arap Rönesansı projesi ile ilgili yazdığı kitabın üçüncü cildir.

Bu kitap, dinler arasındaki ilişkiyi, dinlerin toplum üzerindeki ideolojik etkisini ve özellikle dini, siyasi, mezhepsel, geleneksel ve milli sorunlarla ilgili dinlerin modern çağda Arap düşüncesi üzerindeki yansımalarını incelemektedir.

- *Mukaddimât Evveliyye Fi'l-İslami'l-Muhammediyi'l-Bakir Neş'eten ve Te'sîsan, Meşrû'u Rü'yetinn Cedîdetinn li'l-fikri'l-Arabi*, Dördüncü Cilt, dâru Dimaşk, Şam 1994.

Bu kitapta Tîzînî, cahiliyye ile İslam arasındaki geçiş merhalesini, Hz. Peygamber'in, kabilesi Kureyş'e nispeten Araplar arasındaki kişiliğini ve konumunu, zaaf göstermeksizin İslam'ı yayma konusundaki rolünü ve kararlılığını, haniflik meselesini ve İslam'ın haniflikle olan ilişkisini incelemiştir.

- *en-Nassu'l Kur'anî Emame İşkaliyet'i-l Bünyeti ve'l-Kıra'eti, Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l-Arabi*, Beşinci Cilt, Dâru'l-Yanabi', Şam, 1997.

Bu kitapta Kur'an-ı Kerim'i yeniden yorumlarken takip edilmesi gereken metodu ve Kur'an'ı yorumlarken diyalektik bir okuma yönteminin benimsenmesi gerektiğini ele almıştır. Ardından Kur'an'ın nüzulü ile ilgili önemli bazı meseleleri serdetmiş, Kur'an'ın yazılıp cem edildiği sırada, tam olarak yazılıp yazılmadığını tartışmış, ayrıca Kur'an'ın icmalî üslubu, problemlili yapısı, tevile açık yapısı, Kur'an'da zahir ve bâtın gibi meselelerden de bahsetmiştir.

- *Mine'l-Lahuti ile'l-Felsefeti'l Arabiyyeti'l-Vasite*, altıncı cilt iki bölümden oluşmaktadır.

- *Mine'l-Lahuti ile'l-Felsefeti'l Arabiyyeti'l-Vasite, el-Felsefetu'l Arabiyyetu'l-Vasite fi Tahakükiha, Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l-Arabi*, Altıncı cilt, Suriye Kültür Bakanlığı, Şam, 2005.

Bu kitapta Tîzînî, erken dönemlerde ve sonraki dönemlerde Arap felsefesinin oluşumuna yol açan etkenlerin, (dini, fıkhi, kelami, İslami ve gayri İslami) gibi çok boyutlu bir mimariye dayandığına inandığını ifade etmiştir.

- *Mine'l-Lahuti ile'l-Felsefeti'l Arabiyyeti'l-Vasite, el-Fikr'ü-l Arabi Kable'l-Felsefeti ve Hatta Tahumiha*, Suriye Kültür Bakanlığı, Şam, 2005.

Bu kitabın ana konusu Peygamber Efendimizin vefatının, yeni bir zamansal başlangıcın oluşturduğu fikri/düşüncesi etmesidir.

Peygamber Efendimizden sonra kimin halifelğe daha layık olduğu tartışmaları, Arap-İslam düşüncesinin gelişiminde en belirleyici faktördür. Beni Saide Sakifesi, Arap-İslam tarihinde siyasi çekişmelerin tohumunu eken, büyük bir etkendir. Zira Beni Saide Sakifesinde alınan karar ile Hz. Ali'nin ve etrafında toplanmış olan gurubun elinden devletin başına geçme hakkının alınması, üç büyük kelamî fırka olan Mutezile, Eş'ârî ve Maturidiliğin bunun yanı sıra siyasi ve ideolojik akımlar olan Hariciliğin ve Şiiliğin ortaya çıkması neden olmuştur. Tîzînî, bu kitabında hilafet mücadelesi ile ilgili yeni bir bakış açısı sunmaktadır, fakat bunu bir tarihçi olarak değil, bir araştırmacı ve düşünür olarak yapmaktadır. Zira o, olayları, olaylara neden olan faktörleri bilmek için ele almış, başta fikhın ve kelamın, ardından orta çağ Arap felsefesinin Arap-İslam düşüncesinin gelişimi üzerindeki etkisini irdelemiştir, bunu yaparken de orta çağ Arap felsefesinin Câbirî, Neşşâr, Hüseyin Merve ve Ernest Renan gibi düşünürlerin iddia

ettiğinden farklı olarak Yunan asıllı olup Arapçaya çevrildiği düşüncesini redd ederek orijinal ve özgün bir felsefe olduğunu vurgulamıştır.

Bu proje halen devam etmektedir ve ciltleri henüz tamamlanmamıştır.

3- *Fusul fî Fikri's-Siyasiyyi'l-Arabî*, Dâr'u'l Farabî, Beyrut 1989. Bu kitap iki defa basılmış olup ikinci baskısı 2004 yılında yapılmıştır.

Bu kitap, farklı zaman dilimlerinde ve farklı yayınlar yoluyla ortaya çıkan yazıların ve makalelerin toplamından ibarettir. Genel olarak teorik ve politik siyasi düşünceler ile ilgili yazıları içermektedir. Bu kitapta yer alan yazılar, toplumun karşılaştığı problemlere cevap verebilmek için demokrasinin yanı sıra geniş güçlü bilimsel diyalog köprülerini tesis etmek amacıyla entelektüellere, yazarlara, politikacılara ve Arap toplumu içerisinde üretken kitlelere hitap etmektedir.

4- *Beyân fî'n-Nahdati ve't-Tenviri'l-Arabî*, Dâr'u'l Farabî, Şam, 2005.

Tîzînî, bu küçük kitap aracılığıyla Arapların önüne yeni ufuklar ve yeni tarihi geçitler sunarak onları içinde oldukları durumdan kurtarmak için gerekli olan yeni bir uyanışı ve aydınlanmayı teklif etmektedir.

5- *Havle Müşkilâtî's-Sevrati ve's-Sekâfeti fî'l-Âlemi's-Saâlis, el-Vatan'ü-l Arabî Nümuzecan*, Dâru Dimaşk, Şam, 1971. Bu kitap sonuncusu 1973 yılında olmak üzere toplamda üç defa basılmıştır.

Bu kitap toplumun yeniden doğuşunda (rönesans) ve devrim hareketlerinde, toplumun kültürünün etkisini ve Arap ülkelerini model olarak sunarak devrimin ve rönesansın önündeki önemli engelleri ele almıştır.

6- *et-Tefkîru'l İctimâî ve's-Siyasî*, Câmiatu Dimaşk, 1981.

Bu kitap çağdaş Arap düşüncesi ile ilgili bir araştırmanın derlenmesidir.

Bu kitap, çeşitli siyasi ve sosyal meseleler ile ilgili yapılmış olan araştırmaların bir derlemesi olup eserde toplumsal yapının politika üzerindeki olumlu veya olumsuz rolüne odaklanmıştır

7- *Ala Tarîki'l-Vuduûhi'l-Menhecî*, Dâru'l Farabî, Beyrut, 1989.

Bu kitap, Arap felsefesindeki konulardan bahsetmiş ve Arap Rönesansı sürecinde en doğru ve etkili yaklaşımı araştırmak amacıyla Arap kültürünün nasıl okunması

gerektiğini ele almıştır. Bu konuda Arap olan ve olmayan yazarların yöntemlerinden bahsederek bu yorum ve teorilerin en önemli hususlarını ele almıştır.

8- *Mine'l-İstişrâk'il-Ğarbî ile'l-İstiğrâbi'l-Mağribî*, -Câbirî'nin Arap düşüncesini yorumlama yöntemi ile ilgili bir araştırmasıdır.- Dâru'z-Zâkire, Humus, 1996.

Tîzînî bu kitapta, Muhammed Abid el-Câbirî'nin Arap geleneğini yorumlama biçimini ve batı zihniyetinden etkilenmesini redd etmiş, doğu Arap düşüncelerinin batı Arap düşüncelerinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tîzînî bu kitapta, Câbirî'nin Rönesans, Aydınlanma ve Laiklik Hakkındaki görüşlerini tartışırken onun batı fikirlerinden etkilediğini ifade etmiştir.

9- *Fi's-Sicâli'l-Fikriyyi'r-Rahîn*, Dâru'l-Fikri'l-Cedîd, Beyrut, 1989. Bu kitap, Arap geleneği ile ilgi bazı konulara dairdir.

Tîzînî bu kitapta geleneğin geçmiş ile alakalı bir olgu olmadığını; gerçeği incelemek ve geleceği planlamak için bir temel olduğu fikrini ortaya atmıştır. Bu kitap Tîzînî'nin yetmişlerin başlarından seksenlerin sonlarına kadar yazmış olduğu yazılarından, diyaloglarından ve tartışmalarından oluşmaktadır.

10- *Min Sülâsiyyeti'l-Fesadi ilâ Kadayâ'l-Müctemei'l-Medenî*, Dâru Caфра, Şam, 2001.

Tîzînî bu kitapta 2000 ve 2001 yıllarını tanık göstererek ulusal, milli ve kültürel bir takım sorunları konu edinmiştir.

11- *Fîmâ Beyne'l-Felsefet'i ve't-Türâs*, Merkezi'l-Vahde'l-Arabiye, Beyrut, 1988.

Bu kitapta Tîzînî, kökeni ve gelişimi açısından geleneğin yorumlanmasında felsefenin rolünü ele almış, bunun yanı sıra geleneğin yorumlanması metodolojisi ile alakalı araştırmalar üzerinde durmuştur.

12- *Roger Garaudy ba'da's-Samti*, Dâru İbni Haldun, Beyrut, 1973.

Bu kitapta Tîzînî, Roger Garaudy'nin Marksist yenileme kuramını eleştirmiş, bu düşüncenin 60'lı ve 70'li yıllarda yaşanan önemli olaylarla baş edemeyeceğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Garaudy'nin Marksist düşüncenin aslına aykırı düşünerek Marksist-Hristiyan bir diyalog olasılığı konusundaki iddiasını da redd etmiştir, zira Garaudy bu düşüncesiyle tarihsel diyalektik düşünceyle çelişen bir yargıda bulunmuştur. Bu nedenle, Tîzînî, bu tür önerilerin, sosyalizm temelli Arap rönesansına bir katkıda bulunmayacağını düşünmektedir.

Tîzînî'nin başka düşünürler ile beraber yazdığı eserleri de vardır. En önemlilerinden bazıları şunlardır:

1- *Âfaku Felsefeti'n Arabiyyetin Muasiretin*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001. Tîzînî bu kitabı Ebu Yarep el-Marzûkî ile beraber kaleme almıştır.

Şam'daki Dâru'l-Fikir tarafından yayınlanan “Yeni Yüzyıl İçin Diyaloglar” serisinin bir serisi olarak yayınlanan bu kitap, içerisinde iki bölümü içermektedir. Birinci bölüm Tunuslu araştırmacı Ebu Yarep el-Merzûkî'ye ait olan “Ayrıcalıklı Bir Arap Felsefesine Doğru” başlıklı bölümdür. İkinci bölüm ise Tîzînî'ye ait olan “Çağdaş Arap Düşüncesinde Felsefe ve Sundukları” başlıklı bölümdür. Son kısımda ise her bir araştırmacı diğerinin konusu üzerine bir açıklama yapmıştır.

Kitap “Küresel bazda farklı çağdaş bir Arap felsefesi oluşturmak mümkün müdür?” sorusuna cevap aramaktadır.

Bu büyük bir soru olup tarihi uygarlığı inşa etmeye yönelik olan bu proje, seçkin Arap entelektüellerin yoğun çabalarına ihtiyaç duymaktadır.

Çalışmanın Tîzînî'ye ait olan kısmı iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda felsefeyi Arap, tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda üç eksenle ele almıştır.

Birinci eksen, Arap-İslam felsefesinin oluşumunda tarihi şartlar ile ilgilidir. İkinci eksen, Arapların bu gün felsefeye göre konumu ile ilgilidir. Üçüncü eksen ise, hem uzmanlaşmış akademik kurumlarda hem de genel olarak entelektüel ve kültürel hayatta, Arapların felsefe ve filozoflara dair tavrı ile ilgilidir. Bu üçüncü eksen, iki bölümü içermektedir. Birinci bölüm, ortak bir Arap felsefesi üretmenin şartları ile ilgilidir. İkinci bölüm ise, bahsi geçen üretimin parametrelerini takip etme görevini, gelişme ihtimallerini ve konularını ele almaktadır.

Tîzînî bu araştırmasında karmaşık bir sorunu irdelemektedir ki o da şudur, Arap ve İslam tarihinde felsefe neden ortaya çıktı? Tîzînî, bu çalışmasında bu sorunun arkasında yatan faktörleri araştırıp incelemektedir.

2- *el-İslâmu ve'l-Asır, Tahaddiyyât ve'l-Âfâk*, hazırlama ve düzenleme, Abdülvahit Alvani, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Şam, 1998. Bu kitabı Dr. Muhammed Sait Ramazan el-Buti ile birlikte kaleme almıştır.

Bu kitapta bu zorlu çağda İslam âleminin ve İslam toplumlarının gerçeğini daha geniş ve daha ciddi bir şekilde gözler önüne sermek için felsefenin zorlukları ve

geleceği çerçevesinde çağın en önemli iki düşünürünün “İslam ve Çağ Meselesi” üzerine olan diyalogları yer almaktadır.

Her bir düşünür, kendi sözlerini ve yorumlarını, diğerinin söyledikleri üzerine fakat bağımsız olarak yazmıştır; bununla beraber söylenenlerden gerçekçi ve dengeli bir çıkarımda bulunmayı okuyucuya bırakmışlardır, zira ancak bu şekilde bir diyalog etkili bir araç olacaktır.

Bilinç ve ideoloji ile alakalı olan önsözden sonra gelen birinci kısım, İslam ve çağın zorluklarıyla ilgili olup bu kısımda çağın zorluklarıyla baş edebilecek bilinçli bireylerin yetiştirilmesinin önemi ele alınmıştır. Bunun yanı sıra akıl, deneyim ve tutumların rolü açıklanmıştır, ayrıca kalıcı örnekler sunularak bu günün zorlukları ve Müslümanların bekası ile dünün zorlukları ve cahiliyenin zevali arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Modern çağın zorlukları ve bu zorlukları aşmanın yolları ve İslamî ictihadın kurallarını açıklamıştır.

İkinci kısımda ise, çağın İslam ile ilgili soruları ve İslam’ın başkalarının nazarındaki problemleri ele alınmıştır. İslam ile ilgili farklı görüş yelpazelerinin genişletilmesi amacıyla metinlerin çoğulcu biçimde okunması esas alınmıştır. Geleceği inşa etmek için metodik standartlar açıklanmıştır. Bunların yanı sıra bilimlerden faydalanarak ve Arapların şu anda içerisinde oldukları trajik vakıanın bilincinde olarak, mevcut İslam düşüncesini harekete geçirmek için çağrıda bulunulmuştur.

3- *el-Vâkıu’l-Arabî ve Tehaddiyatü-l-Elfiyeti’s-Sâlise*, Dâru’l-Müessetü-l-Arabiyye, Beyrut, 2001. Tîzînî, bu kitabı başka yazarlar ile beraber kaleme almıştır.

Bu yayın, 2000 yılında Abdülhamit Şuman kültür platformunun ev sahipliği yaptığı ve edebi, kültürel ve sosyal projeleriyle çağdaş Arap yaşantıSına zenginlik katan bir grup önde gelen Arap düşünürlerin katılımıyla gerçekleşen “Çağdaş Arap Düşünce Diyalogları” serisinin üçüncü serisidir.

Bahsi geçen diyalogların her biri, bir düşünür tarafından sunulup sorgulama, eleştiri ve analiz konusunda yetkili birkaç profesör ve düşünür tarafından tartışılan bir entelektüel konunun etrafında cereyan etmiştir.

Bu kitap Habib Cenhanî, Celal Emin, Remzi Zeki, Mesud Dahir, Ahmed Madi, İzzeddin Ömer Musa ve Muhammed Ammare arasında cereyan etmiş olan diyalogları içermektedir,

Bazı yazarlar ve düşünürler, Tîzînî'nin hayatını, araştırma metodolojisini ve Arap Rönesansı projesini, bazıları destekleyerek bazıları da tenkit ederek kitaplarında konu edinmişlerdir. Bu eserlerin en önemlileri şunlardır:

1- Nebîl, Sâlîh, *Tayyip Tîzînî mine't-Türâsi ila'n-Nahda* Merkezu'l-Hadara li Tenmiyeti'l-Fikri'l-İslamiyye, Beyrut, Ağustos, 2008.

Araştırmacı bu kitabında, Tîzînî'nin hayatını, Rönesans projesi düşüncesini, araştırma ve felsefi metodunun yanı sıra en önemli faaliyet ve eserlerini konu edinmiştir.

2- Tevfik Selum ve diğerleri, *el-Marksiiyetü ve't-Türasu'l Arabiyyu'l İslami*, Dâr'u-l Hadâse, Beyrut, 1982.

Bu kitabın yazarları, Hüseyin Merve ve Tîzînî'nin Selefîlik, modernistlik, telifkçilik ve batı merkezîyetçiliği gibi İslam medeniyetine nüfuz eden geleneksel bir geçmişi olmayan hareketlere karşı tutumlarını incelemektedir. Bunun yanı sıra Arap medeniyetinin lider rolünü yeniden sağlayacak olan yenilikçi fikir devriminin önündeki engellerin üstesinden gelmenin yollarını araştırmışlardır.

3- İslamboli, Salim, *Zâhîret'ü'n-Nassi'l-Kur'ânî et-Târîh ve Mûasere*, Dâru'l-Evâil, Şam, 2002. Bu kitap Tîzînî'nin *en-Nass'ü-l Kur'ani Emame İşkaliyet'i-l Bünyeti ve'l Kira'eti* kitabına reddiye olarak kaleme alınmıştır.

Bu kitapta Tîzînî'nin Kur'an ile ilgili metodu ve yaklaşımına reddiye yapılmış, Kur'an metinleri ve tefsiri ile ilgili günümüze uygun olarak farklı metot geliştirmenin gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

1.3. Düşünce Yapısının Oluşumu ve Etkilendiği Kişiler

Tîzînî'nin hayatının ilk dönemlerinde büyüdüğü atmosfer dini kitaplar ve laiklik ile ilgili kitaplar arasındaki okuma hareketinin, onun fikri açılımlarında, teorilerinde ve eserlerinde, laik düşüncesinin oluşumunda büyük rolleri vardır, öyle ki Dr. Tîzînî, Marksist materyalizmi benimseyen en önemli Arap entelektüellerinden biridir ki bu durum, tarihi ve geleneği yorumlarken diyalektik metodu benimsemesinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira o, tarihin diyalektik bir biçimde okunması gerektiğine vurgu yapmıştır, çünkü ona göre kavramları inşa etmede tarih ve mantık ayrılmaz biçimde gereklidirler.

Buna dayanarak diyebiliriz ki Tîzînî, kavram ve düşüncelerin ancak kavramların oluştuğu tarihsel dönemi inceledikten ve oluşumunu diğer bilim dallarından yararlanarak diyalektik bir biçimde yorumladıktan sonra ele alınabileceğine ve düzeltilebileceğine inanmaktadır ki ona göre, bu çeşit bir okuma, özellikle günümüzde doğal, dini, sosyal ve teknolojik bilimlerdeki yeni konularla ilgili de gereklidir⁸.

Onun etkilenip görüşlerini ve teorilerini kendilerine dayandırdığı kişilere gelince, bunların sınırlı sayıda olduğu söylenemez. Ancak şunu diyebiliriz ki Tîzînî, teorilerinde, kavramları tartışmada ve sorunları çözmede, diyalektik yaklaşımı, tarihi yorumlamanın bir yolu olarak kabul eden düşünürlerin görüşlerine dayandırmıştır.

Tîzînî'nin dini metnin ortaya çıkışı, konuşulan metinden yazılı metne intikal⁹, İslam'ın Mekke dönemindeki özgür yapısından Medine ve sonraki dönemlerde baskıcı bir yapıya dönüşmesi¹⁰, nasların zahiri, batını, neshi¹¹ ve bu gibi başka meselelerde Henry Massey'den¹² etkilenip birçok yerde onun "İslam" isimli kitabından alıntı yaptığını görmekteyiz.

Kur'an dilinin kökeni ve doğası, Kur'an metninin üslup özellikleri, Kur'an'ın seslendirme ve okuma yönüyle Arap şarkı ve türkülerine yakın bir tonda olmayı gibi meselelerde¹³ de Tîzînî, oryantalist Jacques Berque'i¹⁴ örnek almıştır.

Birçok hükümlerin peygamber Hz. Muhammed'e nispet edilen hadisler olduğu,¹⁵ İslam'ın Yunan mirasından etkilendiği ve İslam'ın toplumu ıslah etmek için büyük

⁸ Tîzînî, Tayyib, *Meşru'ü Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l Arabi fi'l Asri'l Vasîl*, Dar'ü Dimaşk, Şam, 1981, s.5-6.

⁹ Karşılaştırmak için bkz.: Masse, Henry, *el-İslâm*, çev. Behîc Şâbân, Menşûrât Uveyd, Beyrut, Üçüncü Baskı, 1988. s. 105, Tîzînî, "en-Nassu'l Kur'anî Emame İşkaliyet'i-l Bünyeti ve'l-Kıra'eti, Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l Arabi," Beşinci Cilt, Dârü'l- Yanabi', Şam, 1997, s. 52.

¹⁰ Karşılaştırmak için bkz: Henry, *el-İslâm*, s. 210; Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî* s. 248.

¹¹ Karşılaştırmak için bkz: Henry, *el-İslâm*, s. 128-129; Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 347.

¹² Henry Masse (1886-1969) Fransız bir oryantalist olup Arapça ve Farsça uzmanıdır. Sorbonne üniversitesinde eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur. Mısır'daki Fransız doğu eserlerini araştırma enstitüsünde araştırmacı olarak görev yapmıştır. Aynı şekilde Cezayir edebiyat fakültesine hoca olarak görevlendirilmiştir. Sonra Paris'e dönmüş ve ölünceye kadar orada kalmıştır. Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *Mevsuetü'l-Müsteşrikîn*, Dârü'l-İlim, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1993, s. 536-537.

¹³ Bkz: Berque, Jacques, *İadet'ü Kırâ'ti'l-Kur'ân*, çev. Vâil Ğâlî Şükrî, Dârü'n-Nedîm, Birinci Baskı, Beyrut, 1996, s. 89. Ayrıca bkz. Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî Emâme İşkaliyyet'il-Bünyeti ve'l-Kıra'eti*, s. 136.

¹⁴ Jacques Berque, (1910-1995) Fransız oryantalist, Sorbonne ve Cezayir üniversitelerinde ders vermiştir, Kur'an'ın iniş ve yazılış sırasına göre yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünenlerdendir. En önemli çalışmalarından bir tanesi Kur'an'ı Fransızcaya çevirmesidir. Kahire'deki Arap dili cemiyetinin üyelerindedir. Daha detaylı araştırmak için bkz: Alavne, Ahmed, *Zeyl'ü-l A'lâm*, Darü'l-Menare, Birinci Baskı, Cidde, s. 56.

çabalar sarf ettiği¹⁶ gibi meselelerde de oryantalist Montgomery Wat¹⁷ ile aynı görüşü benimsemiştir.

Tîzînî, hadislerin oluşumu, tedvini, dönemlerin siyasi şartlarına bağlı olarak uydurulması, cerh-ta'dil ilmine rağmen siyasi, etnik ve mezhepsel¹⁸ sebeplerden dolayı birçok hadis uydurulduğundan sahih hadislere ulaşmanın zor olduğunu Goldziher'in *Muslim Studies* isimli kitabındaki iddialarıyla aynı görüşleri savunmuştur. Fakat kendisi açıkça Goldziher'i kaynak göstermemektedir. Tîzînî'nin hadislerin çoğunun Hz. Peygamber'e ait olmadığını, siyasi, etnik ve mezhebi sebeplerle uydurulduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Tîzînî, İslam'ın başlangıcı ve ortaya çıkışı ile ilgili araştırmasında, İslam'ın, İslam adı altında ve paganizm/putperestlik ile mücadele kapsamında sosyal hayatın bazı ayrıntılarını değiştirmekle beraber esasında cahiliyenin bir devamı olduğuna işaret etmiştir¹⁹. Kur'an metinlerinin icmali metinler olduğunu, onların açıklamalarını ise, her çağın gerçeğine uygun bir biçimde Müslüman âlim ve fakihlerin yaptığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Mekke İslam'ı ile Medine İslam'ı arasında özgürlük ve zorbalık farkının olduğu²⁰ teorisini benimsemiştir ki bütün bu meselelerin hepsinde aynı şekilde Goldziher ile aynı düşünülmüş ve birçok yerde ondan alıntılar yapmıştır²¹.

Tîzînîni, Kur'an'ın önceki dinler ile ilişkisini ve Kur'an'ın hadislerle ilişkisini tartışırken Hamilton Gib'in²² teorilerine atıfta bulunması, onun bu konularda Gib ile aynı görüşte olduğunu açıkça ortaya koymaktadır²³.

¹⁵ Bkz. Watt, Montgomery, *el-Fikrû's-Siyâsiyî'l-İslami*, çev. Suphî Hadîdî, Darü'l-Hadase, Birinci Baskı, Beyrut, , 1981.s.100 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 67.

¹⁶ Bkz. Watt, *el-Fikrû's-Siyâsiyî'l-İslami*, s. 168 ile Tîzînî, *en-Nass'ü-l Kur'anî*, s. 113.

¹⁷ Montgomery Watt, (1909-1996) İskoçya doğumlu İngiliz oryantalist, Oxford üniversitesinde eğitim almıştır. Aynı üniversitede Arapça dili ile ilgili eğitimler vermiştir. En önemli çalışmaları şunlardır: Mekke'de Hz. Muhammed, Medine'de Hz. Muhammed ve İslam dininin batı uygarlığına üstünlüğü. Bkz: Şeryûfî, Ömer b. Musaid, *Mevkifu'l-Müstaşrik Montgomery min Ğazavati'r-Resül*, Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Davet Fakültesi, Yüksek Lisans Tez Çalışması, h.1415-1416. S. 3-6.

¹⁸ Bkz: Goldziher, Ignaz: *Muslim Studis*. cilt: II. İngilizceye Çev: C. R. Barber ve S. M. Stern. Aldine Yayınları, Şikago, 1966., s. 181-189 ve 346-361 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 65-67.

¹⁹ Goldziher, *Muslim Studies*, II, 201; Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 45-113.

²⁰ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 183-255-263.

²¹ Karşılaştırmak için bkz: el-Anzi, Leyla, *Goldziher*, Kral Suud Üniversitesi, İslam Işığında Oryantalistlerin Metodu ve Çağdaş Oryantalizm İle İlgili Araştırma Raporu, Danışman: Halit b. Abdullah el-Kasım, 18.12.2014. http://estshrac.blogspot.fr/2014/12/blog-post_54.html (Erişim tarihi: 01.06.2017.)

²² Hamilton Gib (1895-1971) bir İngiliz oryantalist olan Gib, İskenderiye'de doğdu ardından İngiltere'ye gitti ve orada Adanbara üniversitesinde Sami dilleri ile ilgili eğitim verdi. O İngiltere'deki "Dairet'ü-l Maarifi'l İslamiye'nin yazımına iştirak etmiştir. Harvard üniversitesinde Arap dili hocası olarak

Bütün adını zikrettiklerimiz, Tîzînî'nin en çok etkilendiği batılı düşünürler ve oryantalistlerdir. Tîzînî, Kur'an metinlerinin yapısı ve peyderpey inişi²⁴, gerçekte (vakıa ile) olan ilişkisi²⁵ ve Kur'an'ın toplanması sırasında Halife Osman ile Abdullah b. Me'sud arasında meydana ihtilaf²⁶ gibi konularda Taha Hüseyin²⁷ gibi Arap düşünürlerden etkilenmiştir.

Tîzînî, İslam tarihi ve Kur'an'la ilgili birçok meselelerde Ahmet Emin'in²⁸ teorilerine dayanmıştır. Özellikle Kur'an metninin anlamı araçları, sayısı iki yüzü geçmeyen ahkâm ayetleri²⁹ ve Kur'an metninin gerçekler ile ilişkileri³⁰ gibi meselelerde Ahmet Emin'in görüşlerini benimsemiştir.

Tîzînî, kişisel ve bireysel İslam ile Kuran'ın gerçekliği ve İslam'ın gerçekliğinden bahsederken Cezayirli düşünür tarihçi Muhammed Arkun³¹ ile aynı düşündüğünü

görevlendirildi, ardından aynı üniversitede Ortadoğu çalışmaları merkezi müdür olarak atandı. Edebiyat, Arap tarihi ve İslam düşüncesi ile tarihi alanlarında birçok çalışmaları vardır. Detaylı bilgi için Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *Mevsuetü'l-Müsteşrikîn*, s. 174-176.

23 Karşılaştırmak için bkz: Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 187-215 ile Hamilton, Gib, *İlmü'l-Edyân ve Bünyetü'l-Fikri'l-İslâmî*, Menşûrât Avidât, Birinci Baskı Beyrut, , 1977., s. 105-120.

²⁴ Karşılaştırmak için bkz: Hüseyin Taha, *Mir'atü'l-İslâm*, Müessesetü'l-Hindâvi, Kahire, birinci baskı, 2014, s. 98 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 368.

²⁵ Karşılaştırmak için bkz: *el-Fitnetü'l-Kübra (Osman)*, Müessesetü'l-Hindâvi, Birinci Baskı, Kahire, 2014, I, 14 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 97.

²⁶ Karşılaştırmak için bkz: Hüseyin, *el-Fitnetü'l Kübra (Osman)*, I, 140 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 399.

²⁷ Taha Hüseyin (1889-1973) en önemli Arap edebiyatçı ve eleştirmenlerinden biri olup Arap edebiyatının dekanı unvanını almıştır. Sorbonne Üniversitesi edebiyat fakültesinden mezun olmuştur. Aynı üniversitede İbni Haldun ile ilgili yaptığı çalışma ile doktora diplomasını almıştır. Birçok sayıda Edebi, felsefi ve İslam tarihi ile ilgili çalışmaları vardır. Fakat en meşhur kitabı, Kuran'ın metnine saldırarak İslam dünyasında heyecan uyandıran cahiliye şiirleri ile ilgili kitabıdır. Bu kitap basıldıktan sonra piyasadan toplatılmış ve değişiklikler yapıldıktan sonra "cahiliye edebiyatı" adıyla yeniden basılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: İyd, Abdürrezzâk, Tâhâ Hüseyin: *el-Aklü ve'd-Dîn*, Merkezü'l-Bina'i-l-Hâdâri, Birinci Baskı, Halep, 1995, s. 16-25.

²⁸ Ahmed Emin (1886-1954) Kahire'de doğmuştur. Ezher üniversitesinde eğitimini tamamlamış olup Taha Hüseyin'in öğrencilerinden sayılır. Taha Hüseyin, onu edebiyet fakültesine hoca olarak seçmiştir. Ahmed Emin, Arap Rönesansının öncülerindedir. İslam edebiyatı ve tarihi ile ilgili birçok çalışmaları vardır. En önemli çalışması, "Düha'l İslam ve Fecr'ü-l İslam" isimli eseridir. Detaylı bilgi için bkz: Ahmed, Salâh Zeki, A'lâm Nahdat'i-l Arabiyyeti'l İslamiyye fî Asri'l Hadîs, Merkezü'l-Hadareti'l-Arabiyye, Birinci Baskı, Kahire, 2001., s.117-123.

²⁹ Karşılaştırma için bkz: Emin, Ahmed, *Fecr'ü'l-İslam*, Müessesetü Kelimât Arabiyye, Birinci Baskı, Kahire, 2011. s. 250 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 195.

³⁰ Karşılaştırma için bkz: Emin Ahmed, *Fecr'ü-l İslam*, , 2011, s.247-265 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 76-77.

³¹ Muhammed Arkun (1928-2010) Cezayirli araştırmacı, düşünür ve tarihçi... Sorbonne üniversitesinden doktora diploması alıp aynı üniversitede 1968 yılında hoca olarak görevlendirildi. İngilizce ve Fransızca

görmekteyiz. Özellikle ikisi, İslam düşüncesinin ortaya çıkışı üzerine araştırmalar yapmış, Gerek İslam geleneğinin gerekse de günümüz İslam'ının diyalektik bir yöntemle yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuşlardır³².

Nasr Hamid Ebu Zeyd³³, Tîzînî'nin birçok meselelerde aynı görüşü benimsediği önemli çağdaş düşünürlerdendir. Özellikle dinî hitabı, sosyolojik ve epistemolojik yönlerden inceleme konusunda, Nasr Hamid Ebu Zeyd ile aynı görüşü savunmuştur, zira Tîzînî, Kur'an metinleri diyalektik bir yöntemle okunduğunda, Kur'an'ın kutsallığının kalmayacağına işaret ederken³⁴ bununla beraber cahiliye ile İslam kavramlarını³⁵, usulcülere göre tekfir meselesini³⁶, İctihat ve mezheplerin doğuşu meselesini³⁷, te'vil felsefesini³⁸ ve daha birçok meseleyi ele alırken Ebu Zeyd'den alıntılar yapmıştır.

Burada şunu belirtmeliyiz ki Tîzînî, teorilerini inşa ederken ve düşüncelerini belirlerken sadece adını zikrettiğimiz kişilere dayanmamıştır. Aksine Tîzînî'nin kendine özgü teorileri ve görüşleri vardır.

dillerinde kitaplar yazmış olup kitapları birçok dillere çevrilmiştir. En önemli çalışmaları şunlardır: *Eyne hüve'l Fikr'ü-l İslami el-Muâsır, el-Fikr'ü-l Usuli ve istihalet'ü-t Te'sil, el-Almene ve'd Din, Mine'l İctihadi ila'l nakdi'l Akli'l İslami*. Daha detaylı bilgi için bkz: Arkun, Muhammed, *el-Fikr'ü-l-İslâmi*, çev: Hâşim Sâlih, Dâru Sâkî, Altıncı Baskı, Beyrut, 2012. (Kitabın arka kapağı)

³² Karşılaştırma için bkz: Arkun, Muhammed, *Nafizetün Ala'l-İslâm*, Dâru Atiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1996, s. 30-137-138 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 132-224.

³³ Nasır Hamid Ebu Zeyd (1943-2010) Mısırlı araştırmacı... Tanta şehrine bağlı bir köyde dünyaya gelmiştir, Kahire Üniversitesinden İslam bilimleri ve Arap dilinde lisans diploması almıştır. Aynı fakültede yüksek lisans ve doktorasını tamamlamıştır. Kur'an ve hadisi eleştirel bir üslupla okuyanlardandır. En önemli çalışmaları şunlardır: *el-İtticah'ü-l Akli fi't Tefsir, Felsefet'ü-t Te'vil, Meḥmû'n-Nass, Nakd'ü-l Hitâbi'd-Dînî*. Adını zikrettiğimiz bu kitapta dini metinleri çağdaş bir eleştirel okuma yöntemiyle okunması gerektiği teorisini savunduğu için tekfir dalgasına maruz kalmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: Arap filozofları internet sitesi, Nasır Hamid Ebu Zeyd'in biyografisi, Editör: Samir Abu Zeyd, bağlantı:

http://www.arabphilosophers.com/Arabic/aphilosophers/acontemporary/acontemporary-names/Nasr_Abuzaid/Arabic_Article_Abuzaid/Arabic_Article_Abuzaid.htm (Erişim tarihi: 10.06.2017.)

³⁴ Karşılaştırma için bkz: Ebu Zeyd, *en-Nass es-Sülta el-Hakîka*, Merkezü's-Sakâfetü'l-Arabiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1995, s. 67 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 146.

³⁵ Karşılaştırma için bkz: Ebu Zeyd Nasır Hamid, *Nakd'ü-l-Hitâbi'd-Dînî*, Dâru Sina, İkinci Baskı, Kahire, 1994, s. 94-99 ile Tîzînî, "Mukaddimât Evveliyye Fi'l-İslami'l-Muhammediyi'l-Bakir Neş'eten ve Te'sisan, Meşrû'u Rü'yetinn Cedidetinn li'l-fikri'l-Arabi, Dördüncü Cilt, dâru Dimaşk, Şam 1994, s. 35.

³⁶ Karşılaştırma için bkz: Ebu Zeyd, Nasır Hamid, *Nakd'ü-l-Hitâbi'd-Dînî*, s. 71 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 21.

³⁷ Karşılaştırma için bkz: Ebu Zeyd Nasır Hamid, *Nakd'ü-l-Hitâbi'd-Dînî*, s. 125-126 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 16.

³⁸ Karşılaştırma için bkz: Ebu Zeyd, Nasır Hâmid, *Felsefetü't-Te'vil: Dirâsatün fi T'vîl'l-Lkur'nî inde Muhyiddîn İbnu'l-Arabî*, Dâru't-Tenvîr, Birinci Baskı, Beyrut, 1983, s.11-12 ile Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 265.

Tîzînî ile adını zikrettiklerimizi karşılaştırsak aralarında şu ortak noktaların olduğunu söyleyebiliriz.

- Kültürel mirası ve tarihi yorumlarken diyalektik yaklaşımı benimserler.
- Araştırmalarını “Dini Hitabın Yeniden Yorumlanması” başlığı altında yaparlar.
- Rönesansı/yeniden doğuşu ve engellerini araştırırlar. Bu konuda özellikle ileri gelenler, Taha Hüseyin, Ahmet Emin, Muhammed Arkun, Nasr Hamid Ebu Zeyd’tir.
- Teorilerini inşa etmede ve problemlerin çözümünde İslami kaynaklardan daha çok Batı ve Oryantalist kaynaklara dayanırlar.
- Batı düşünce okullarından ve başta Sorbonne olmak üzere batılı üniversitelerden etkilenmişlerdir. Bu durum, özellikle Arap Rönesansı ve dinî hitabın yenilenmesi gerektiğini savunanların çoğunun batılı üniversitelerde okumuş olmalarında hatta bazılarının oralarda hoca olarak görevlendirilmelerinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

BÖLÜM II

TAYYİB et-TİZİNÎ'NİN DÜŞÜNCE YAPISI

2.1. Düşünce Yapısının Temel Kavramları

2.1.1. İslam Düşüncesinde Yenilik Arayışları

Genel olarak tarihin ve geleneğin incelenmesi, en önemli bilimsel araştırma alanlarından bir tanesidir. Öyle ki bu alan, -bu alandaki araştırmacıların bakış açısına göre- gerçeklerin ele alınıp anlaşılmasında büyük bir etkiye sahiptir. Hiç şüphe yok ki bu alandaki araştırmalar, özellikle sosyoloji ve tarih bilimi başta olmak üzere diğer bazı bilimlerle bağlantılıdır.

Tîzinî, Arap tarihi ve geleneği konusuna temas etmiş en tanınmış çağdaş düşünürlerden ve araştırmacılardan biri olup Arap tarihi ve geleneğinin siyasi ve ideolojik çıkarlardan uzak bir şekilde bilimsel mantık metodolojisi çerçevesinde yeniden okunması gerektiğinin önemini vurgulamıştır.³⁹ Uzak durulması gereken bu durum, yedinci yüzyıldan başlayarak şimdiki safhaya kadar uzanan tarihsel dönem boyunca birçok Arap düşünür ve tarihçiye görülmüş olup⁴⁰ aynı şekilde birçok oryantalist, Arap geleneğinin özüne ters düşen ve sömürge çıkarlarına dayanan Marksist düşünce yaklaşımlara sahipti.⁴¹

Öncelikle bir yönden tarih ve gelenek kavramlarının öte yandan tarihi diyalektik materyalizmi kavramının belirlenmesi gerekmektedir. Tîzinî bunları şu şekilde tarif etmiştir:

-Tarih: Geçmişte kalan sosyal olaylar bütünüdür. Burada tarih, mazi ile eş anlamlıdır.

-Gelenek: Geçmişten şimdiye kadar uzanan tarihin kendisidir.

³⁹ Sâlih, *Tayyip Tîzinî mine't-Türâsi ila'n-Nahda*, s. 38.

⁴⁰ Tîzinî Tayyip, *mine't-Türâsi ila'n-Nahda*, Arap geleneği ile ilgili öneri mahiyetinde olan bu eser, *Meşru'u Cedidetün li'l Fikri'l Arabi mine'l Asri-l Cahiliyi hatta Marhalet'ül Muâsireti*, kitabının birinci cildidir, Dâru İbn Haldun, İkinci Baskı, Şam, 1978, s. 5. bkz: *Meşru'u Cedidetün*, s. 127.

⁴¹ Tîzinî, *mine't-Türâsi ila's-Sevre*, s. 7.

- Tarihi diyalektik materyalizmi: İnsan hayatına dair geçmişte kalan, şimdiki ve gelecekteki aşamaların tümüdür.⁴²

Tîzînî, gelenek ve tarih ile ilgili teorisinin genel özelliklerini koymadan önce, kapsamlı bir eleştiri yapmak ve mevcut yöntemlere alternatif olacak bilimsel ve doğru bir teorinin temellerini atmak için, tarih ve gelenek ile ilgili inceleme ve çalışma yapan entelektüel okulların/ekollerin en önemli teorilerini ortaya koymayı gerekli görür.⁴³

Tîzînî'ye göre tarihi bir geçmişi olmayan ve bir geleneğe de dayanmayan teori ve yöntemlerin bir kısmının menşei Arap dünyası; diğer bir kısmının menşei ise Arap dünyasının dışındaki yerlerdir, ne var ki bütün bu yöntem ve teoriler, bilimsel eksikliklerin yanı sıra toplumsal ve siyasal tehlikeler barındırma noktasında birbirleriyle ittifak halindedirler, daha da önemlisi, bu yöntem ve teoriler, Arap tarihi ve geleneği konusunda tutarlı bir bilimsel duruşa erişmenin önündeki engeli temsil etmektedirler.⁴⁴ Bu yöntem ve teorileri şu genel isimler altında özetlemek mümkündür:

A. **Selefi Eğilim:** Bu akım, sosyal, politik, ekonomik vb. günümüz ihtiyaç duyduğumuz bütün sorunların cevaplarının Kur'an ve Sünnete olduğunu iddia etmektedirler. Bu eğilimin ortaya çıkmasının başlıca nedenlerin birincisi, tarihte Arap ırkçılığına karşı ortaya çıkmış olan şuubiye⁴⁵ hareketine yönelik fikri bir tepki ortaya koymaları; ikincisi, İslamî kaynaklara dönmeye çağırımları; üçüncüsü ve en önemlisi, çağımızda yabancı güçlerin İslam ülkelerinin iç işlerine müdahale edip sömürmelerine karşı durmalarıdır.⁴⁶

Tîzînî, altın nesil olarak nitelendirilen selef-i salihin devrini referans alan ve geçmişe dayanmaya çağırıp çözümü geçmişte arayan Seleflerin İslam'ın ilk

⁴²Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s.254, Bkz: Tîzînî, *Alâ Tarîkî'l-Vûdûhi'l-Menhecî Kitâbâtun fî'l-Felsefetî ve'l-Fikri'l-Arabi*, Birinci Baskı, Dâr'u'l-Fârâbî, Beyrut, 1989.

⁴³Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 25.

⁴⁴Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s.25

⁴⁵ Şuubiye Hareketi, Emevi döneminin sonlarına doğru Pers asıllı bazı kimselerin başlattığı bir hareket olup İslam'ın temellerini yok etmek için İslam tarihinde Arapları küçültmeyi ve Arap olmayan şahsiyetlerin statüsünü yükseltmeyi amaçlamaktaydı. Bunlar Gayba imanı reddediyor, İçkiyi ve meşru olmayan ilişkileri yaymayı hedefliyorlardı. Daha detaylı bilgi için Bkz: Cühenî, Manî' b. Hammad, *el-Mevsuetü'l-Müeyseretü fî'l-Edyâni ve'l-Mezâhibi ve'l-Ehzâbi'l-Muâsireti*, Dâru'n-Nedve, Dördüncü Baskı, Riyad, h. 1420, s. 1078-1080.

⁴⁶ Salih, Tayyib et-Tîzînî mine't-Türâs İla'n-Nahda, s.38, Bkz: el-İrâkî, Atîf, *el-Aklu ve't-Tenvîr fî'l-Fikri'l-Arâbiyye'l-Muâsir*, Dâru Kubâ, Birinci Baskı, Kahire, 1998., s. 147.

dönemlerinde yaşamış olan Selefilerden farklı ve uzak olduğunu vurgulamıştır. Zira selef-i salihin, mevzuu bahis olan bu akımdan farklı olarak başka fikirlere açık olan yaratıcı kimseler olup kendi görüşlerini de başkalarına dayatmayan, kaynağının ne olduğuna bakmaksızın hakka tabi olan ve başkalarının da görüşlerini kabul eden kimselerdi.⁴⁷

Tîzînî'nin bu eğilime sahip olanlarda gördüğü en önemli husus, tarihi sadece semavi dinlerin tarihinden ibaret bir tarih olarak telakki edip dini bir bakış açısıyla incelemeleridir. Tarih, İslam'dan önceki hadiseleri de incelemesine rağmen bu akım, araştırmalarını sadece İslam'ın ortaya çıktığı, yaygınlaştığı ve hâkimiyetini gerçekleştirdiği dönemler üzerine odaklandılar. İbn İshak (v. 151/768) ve Taberî (v. 310/923)de görüldüğü gibi bu akıma göre bahsi geçen dönemlerden sonraki dönemler, İslam ile uyumlu olduğu ölçüde dikkate alınırlar, aksi takdirde nazarı itibara alınmazlar.⁴⁸

Tîzînî, bahsi geçen Selefî akımı, bir başka ifade ile gerici eğilimi, sadece çağdaş düşünürler ile sınırlı tutmamış, aksine Ahmed b. Hanbel, İbni Hazm, İbn'ü-l Cevzi ve İbni Teymiyye gibi önceki âlimleri de bu akımın içerisinde değerlendirmiştir.

Tîzînî'ye göre modern zamanda bu akımın uzantıları olarak çeşitli hareketler ortaya çıkmıştır, bunların en önemlileri, Necd ve Hicaz bölgelerinde ortaya çıkmış olan ve Suudi Arabistan'da⁴⁹ varlığını devam ettiren Muhammed b. Abdülvahhab'ın⁵⁰ önderlik ettiği Vehhabilik hareketi ile Mısır'da⁵¹ Hasan el-Benna'nın⁵² kurduğu İhvan-ı Müslimin hareketidir.

B. Yenilikçi Modern Eğilim: Bu eğilimin temsilcileri, genel olarak Arap Rönesans'ının önündeki en önemli engeller olarak gördükleri Arap tarih ve geleneğini

⁴⁷ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s.28

⁴⁸ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s.40.

⁴⁹ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 28-29.

⁵⁰ Muhammed b. Abdülvahhab b. Süleyman et-Temimi, 1703 yılında Suud'un necid bölgesinde dünyaya gelmiş 1792 yılında vefat etmiştir. Sünni Hanbeli bir alim olan muhammed b. Abdülvahhab, Suudi Arabistan'da ortaya çıkmış olan vehabbi okulunun kurucusu sayılır. Kendisinin birçok risale ve münazaraları olup yirmiden fazla eser kaleme almıştır, bunların en önemlileri, Kitab'ü-t Tevhit ve Kitab'ü-l Kebair'dir. Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Nusayr, Âmine, *eş-Şeyh el-imâm Muhammed b. Abdülvehhâb ve Menhecühû fî Mebâhisi'l Âkide*, Dâru's-Şûrûk, Birinci Baskı, Kahire, 1983., s. 25-41-221.

⁵¹ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s.105.

⁵² Hasan el-Benna, 1906 yılında Mısır'ın buhayra şehrinde dünyaya geldi ve 1949 yılında vefat etmiştir. el-Benna, 1928 yılının başlarında kurulmuş olan İhvan hareketinin kurucularından sayılır. Detaylı bilgi için bkz: el-Mu'tî'î, Lam'î, *Mevsûetu hâza'r-Raculu min Mısır*, Dâru's-Şûrûk, İkinci Baskı, Kahire, 1997., s. 137-138-140.

reddetmek suretiyle Arap toplumunun modernize edilmeye muhtaç olduğunu ön görüyorlar. Öte yandan Avrupa uygarlığının bilimsel, entelektüel ve endüstriyel bazı yönlerinin yanı sıra bazı politik ve ekonomik ilkelerinin benimsenmesi gerektiğini vurguluyorlar.⁵³

Tîzînî, bu akımın iki temel yönden kusurunun olduğunu düşünmektedir. Birincisi şudur, Avrupa'nın demokrasinin uygulanması, fikir özgürlüğü gibi Müslümanların ilerlemesine katkı sağlayacak bilimsel ve endüstriyel kazanımlarının Arap dünyaSına girişine, uygulanmaSına sömürge anlayışını devam ettiren batılı yönetimler izin vermezler. İkincisi ise, Avrupa'nın bu başarısının arkasında, eski feodal ilişkileri ortadan kaldıran kapsamlı bir toplumsal devrim vardı. Bizde bu toplumsal altyapı olmadığı için Arap ülkelerinde yenilikler uygulanamaz.⁵⁴

Bu eğilimin ortaya çıkmasının başlıca nedeni, eski ile yeni arasındaki diyalektik ilişki kurmayan kısır bir düşüncedir. Zira bu eğilime sahip olanlara göre, eski ile yeni arasında bir örtüşüm/bağ olmaksızın “Eski” şimdiye ait olmayan, geçmiş zamana bağlı bir fenomen iken “yeni” geçmişten bağımsız şimdiki zamanla ilişkili bir olgudur⁵⁵.

Bu görüşü savunanlar, sadece çağdaş düşünürler olmayıp bilakis geçmişte de bu konuyla ilgili çalışmalar ortaya konmuştur. Örneğin İbni Rüşd, “Biz ve Geçmiş” “Biz ve şimdi” “Biz ve başkaları” gibi birkaç farklı başlık altında bu konuya temas eden ilk düşünürlerden birisidir⁵⁶.

Tîzînî, bu eğilimin temsilcilerini iki gruba ayırmış ve her iki grup arasında bir ayırım yapmıştır.

Birinci Grup: Yeniliği dini bir bakış açısıyla savunanlar, bir başka ifadeyle dinci yenilikçilerdir⁵⁷. Bunlar, Şeyh Rifae b. Bedevi Tahtavi,⁵⁸ Cemaleddin Afgani⁵⁹,

⁵³ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 103.

⁵⁴ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 102-103.

⁵⁵ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 100.

Burada Hassan Hanefi'nin eskiyi reddeden yenilikçi modern eğilimi üzerine yazdığı reddiyelere değinmekte fayda vardır. Zira hasan Hanefi, siyasi, fikri ve içtima yönlerden bu akımın değişim adı altında eskiyi reddetmelerini yeterli bir şekilde cevaplandırmıştır. Bkz. Hanefi, Hasan, *et-Türâs ve't-Tecdîd, Mevkifunâ Mine't-Türâsî'l-Kadîm*, el-Müessesetü'l-Cami'ye, Dördüncü Baskı, Beyrut, 1992, s. 43-46.

⁵⁶ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 97.

⁵⁷ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 107, Atıf, *el-Aklu ve't-Tenvir fi'l Fikri'l Arabi'yi-l Muâsir*, s. 148.

⁵⁸ Rıfâfe b. Bedevi et-Tehtavi, 1801 yılında Mısır'ın Tahta şehrinde dünyaya gelmiş 1873 yılında vefat etmiştir. Kendisi Ezher üniversitesinden mezun olduktan sonra Fransa'ya gitmiş ve orada eserlerini kaleme almıştır. En önemli eseri “Telhis'ül İbriz Fi Telhis Baris” isimli eseri olup bu eserinde, fransa'da edindiği deneyimleri kaydetmiştir. Bkz. el-Mutî'î, *Mevsûetu hâza'r-Raculu min Mısır*, s. 157-163.

Muhammed Abduh⁶⁰, Kasım Emin⁶¹ ve daha başka⁶² düşünürlerdir. Tîzînî, bu eğilimin temsilcilerinden olup Avrupa medeniyetinden etkilenmiş olan ve daima akli ön planda tutan Muhammed Abduh'u örnek olarak göstermiştir. Zira Abduh'a göre Kur'an daima akli kullanmayı emretmiş ve bizi taklitten men etmiştir. Onun için Abduh, meleklerin Secde etmesi, Âdem'in itaatsizliği ve İsa'nın yaratılışı gibi Kur'an'daki birçok olay ve kavramları, İlk Müslüman âlimler tarafından yapılan İslamî tefsirlere itibar etmeksizin akla uygun hale getirmek maksadıyla tevil etmiştir. Tîzînî'ye göre Abduh'un Arap düşünce tarihini ve mevcut gerçekliği görmezden gelmesi, sorun teşkil etmektedir.⁶³

İkinci Grup: Arap-İslam tarih ve geleneğini tümüyle ret edip Avrupa uygarlığının zihniyetini benimseyenlerdir. Bu akımın en önemli savunusu, İsmail Mazhar'dır⁶⁴. Mazhar'a göre, başarının tek yolu, Türkiye'de Mustafa kemal Atatürk'ün yaptığı gibi, gerici dini zihniyeti reddedip yükselmekte olan Avrupa zihniyetini benimsemekten geçmektedir.

Bu akımın diğer bir savunucusu da Mısır'ın modern uygarlığa ayak uydurabilmesi için Türkiye'de⁶⁵ olduğu gibi Arapça harflerin Latin harfleriyle değiştirilmesi gerektiğini savunan Selame Musa'dır.⁶⁶

Şeyh Rifae Tahtavi'nin başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa uygarlığına açılıp deneyimlerinden faydalanmaya eğilimi olduğu son derece açıktır. Politika, endüstri, mühendislik, sosyoloji, eğitim ve diğer bilimlerin öğrenmenin gerekliliğini vurgularken bu eğilimi göze çarpmaktadır. Bkz. Tahtavi, Rıafe b. Bedevi, *Telhis'ül İbriz fi Telhis Baris*, Dâru Kelimât Arabiye, Birinci Baskı, 2011, S. 19-20.

⁵⁹ Cemalettin Afgani, 1835 yılında İran'ın Esed Abda şehrinde dünyaya geldi, 1897 yılında İstanbul'da vefat etti. İran'dan Hindistan bölgesine; Mısır'dan Türkiye'ye olmak üzere birçok ülkeyi gezmiştir. Fikri anlamda birçok eser yazmış olmasının yanı sıra politika ile de ilgilenmiş ve sömürü hareketlerine karşı durmuştur. Bkz. Ahmed, Salâh Zeki, *A'lâm Nahdat'i-l Arabiyyeti'l İslamiyye fi Asri'l Hadis*, s. 35-41.

Afgani'nin yenilikçi düşüncesi ile ilgili bkz. Ammare, Muhammed, *Cemaleddin Afgani Mevkizu's-Şarki ve Feylesufi'l İslami*, Dâru Şuruk, İkinci Baskı, 1988, Kahire, S. 56.

⁶⁰ Muhammed Abduh'un yenilikçi/aydınlıkçı düşünceleri ile ilgili daha detaylı bilgi için kendi kitabı olan *el-İslam Beyne'l İlmi ve'l Medeniyeti* kitabının "İslam ve Avrupa medeniyeti" konusuna bakınız. Müessesetül İhrami Vel Hilal, 1960, Kahire, s. 191.

⁶¹ Kasım Emin, Özellikle Mısır'da geri kalmış Arap düşüncesiyle Batı düşüncesini karşılaştırdığında, batı medeniyetine meylettği açıkça göze çarpmaktadır. Bkz. Emin Kasım, *Tahrirül Mer'eti*, Müessesetül Hindavi, Birinci Baskı, 2012, Kahire, s. 10.

⁶² Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 106.

⁶³ Abduh, Muhammed - Rıza, Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, Dâru'l-Menâr, İkinci Baskı, Kahire, 1947, I, 251.

⁶⁴ İsmail Mazhar, (1891-1965) Kahire'de dünyaya geldi ve temel eğitimi orada tamamladı. Londra ve Oxford Üniversitelerinde biyoloji okudu. Modern Rönesans'ın öncülerinden biridir. Batılı bilgi ve akıl teorilerinden etkilendiği açıkça görülmektedir. Bkz. Kerim, Merve, *Rüvvâdü't-Tenvîr*, *İsmâil Mazhar*, Mısır Ahram Gazetesi, sayı: 46737, tarih: 22.11.2014, Kahire.

Bkz. Dr. Ahmed, el-Hevârî, "İsmâil Mazhar Beyne Tecdidi'l-Lügati ve Vahdet'i-l-Mârifeti", <http://www.darein.com/articles/949/%D8%A5%D8%B3%D9%85%D8%A7%D8%B9%D9%8A%D9%84-%D9%85%D8%B8%D9%87%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D9%868%AA%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D8%A9%D9%88%D9%88%D8%AD%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85/> (Erişim tarihi 15.06.2017)

⁶⁵ Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 120-121.

C. **Uzlaştırıcı Eğilim:** Bu eğilimin savunucuları, ilk iki eğilim olan Selefi eğilim ile çağdaş eğilim arasında orta bir yol tutarlar. Ancak bu orta yol, iki eğilimi birleştirme çabası olmayıp sadece aralarındaki uyumsuzluğu azaltma çabasıdır.⁶⁷

Tîzînî'ye göre bu eğilimin savunucularının da benimsediği görüş doğru değildir, zira bunlar da belli olmayan iki gruba ayrılmaktadır:

Birinci Grup: Avrupa medeniyetinin fikirlerini destekleyip tercih etmeye meyilli olan uzlaştırıcılardır.⁶⁸ Bu grubun en önemli temsilcisi, Zeki Necip Mahmud'tur.⁶⁹ Mahmut, "Tecdid Fikri'l Arabi"⁷⁰ isimli eserinde tarihsel ve geleneksel dini fikirler ile akıl ve mantığın uzlaşmasının mümkün olduğunu iddia etmiş, Mutezile'den akli metotlarının; Eş'arilerden ise, dini metinler karşısında akla karşı tutumlarının alınabileceğini savunmuştur. Oysa Tîzînî, bu iddiayı büyük bir hata olarak görmektedir. Zira ona göre Mutezile ile Eş'arilik arasında hiçbir uyum söz konusu değildir, öyle ki aralarındaki hilaf, zaman zaman kanlı bir çatışmaya bile dönüşebilmiştir⁷¹.

İkinci Grup: Arap-İslam tarihi ve geleneğini merkeze almaya meyilli olan uzlaştırıcılardır. Bunların başında Seyit Kutup⁷² gelmektedir. Seyyid Kutup özellikle

⁶⁶ Selame Musa, (1887-1958) Mısır'ın Zekazik şehrinin yakınlarında dünyaya gelmiştir. Eğitimin ilk aşamalarını Mısır'da yapmış ardından Fransa'ya gitmiş ve oradaki birçok felsefi okulu yakından görmüştür. Sonra İngiltere'ye gitmiş ve orada hukuk eğitimini tamamlamıştır. Mısır'da sosyalizmin en önemli savunucularında biri olarak kabul edilir. Kendisi modernliğin ve gelişmişliğin dili olması hasebiyle Arapça harflerin Latin harfleriyle değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Birçok eser kaleme almıştır, en önemli eseri, batıya tam bir biçimde uymaya çağıran "mukaddimet superman" isimli eseridir. Bkz. el-Mutî'î, *Mevsûetu hâza'r-Raculu Min Mısri*, s. 78-84.

⁶⁷Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 136. Salih, *Tayyib Tîzînî, Mine't-Türâs İla's-Nahda*, s. 39. Belki de eski ile yeniye sentezleyen İslam düşüncesine işaret eden en önemli düşünürlerden birisi, Dr. Muhammed Arkun'dur. Ona göre, günümüzde İslamcılar çağdaş ideolojilerin tüm gelişmelerini ve teorilerini İslam'ın ilkeleriyle ilişkilendiriyorlar, örneğin sosyalizmi ve demokrasiyi İslam'daki şurayla ilişkilendiriyorlar. Bunu da, modern teorileri İslam'a uydurmak için yapıyorlar. Bkz. Arkun, Muhammed, *Eyne hüve'l-Fikrû'l-İslami el-Muâsir*, çev. Haşim Sâlih, Dâru Sâki, İkinci Baskı, Beyrut, 1995, s. 142.

⁶⁸Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 138.

⁶⁹ Zeki Necip Mahmud, (1905-1993) bir Arap düşünür ve filozoftur, Mısır'ın Dimyat şehrinde dünyaya gelmiş, eğitim fakültesindeki eğitimini tamamlayıp yüksek lisans yaptıktan sonra Londra'ya gitmiş ve orada felsefe alanında doktora yapmıştır. Batı'nın gelişmesine yol açan batı felsefesine uymayı savunan önde gelen savunucularından biridir. Bkz. el-Elavine, Ahmed, *Zeylû'l Alam*, s. 88.

⁷⁰Tîzînî bu kitabının önsözünde eski ile yeniye birleştirme meselesini tartışmış, Arap mirasımızın özgünlüğü ve bezen akla ters düşebilecek imani meseleler ile günümüz akademik bilimsel yasalar arasında uzlaşma sağlayacak bir düşünce tarzının oluşturulmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Zeki, Mahmud Necip, *Tecdidü'l-Fikri'l-Arâbi*, Dâru's-Şûrûk, Dokuzuncu Baskı, Kahire, 1993, s. 12.

⁷¹Tîzînî Tayyib, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 141.

⁷² Kutup, Seyyid, (1906-1966) Mısır'ın Asyut Moşa Köyünde doğdu, temel eğitimini Asyut'da tamamladıktan sonra Kahire'ye geçti ve orda eğitim fakültesi edebiyat bölümünden mezun oldu. Modern eğitim tekniklerini öğrenmek üzere Amerika'ya gönderildi, ancak asıl amaç, onu Mısır'daki politik arenadan ve dini düşüncelerden uzak tutmaktı. Kutup, İhvan hareketinin önemli isimlerinden biridir. Hatta bazıları onu cemaatin ikinci adamı olarak görmektedirler. 1965 yılında bir grup ihvan aktivisti ile beraber tutuklandı ve 1966 yılında idama mahkûm edildi. 29'dan fazla eseri vardır, en meşhurları fi

“el-İslam’ü ve Müşkilat’ü-l Hadare” isimli kitabında, İslam’i bir ruha ve bakış açısına sahip, toplumun gerçekliğine haiz, maddi ve fiziki anlamda Avrupa medeniyetine eşdeğer bir İslam toplumu oluşturma zaruri olduğuna değinmiştir.⁷³ Ne var ki Tîzînî bu görüşün de makbul bir görüş olamayacağını söylemiştir, zira ona göre Seyyid kutup, Avrupa medeniyetinin gelişimini, -o gelişimi sağlayan sebepleri göz önüne almaksızın- kullanılıp ondan yardım alınabilecek bir ham madde olarak görmektedir⁷⁴.

D. Tarafsız Eğilim: Bu eğilimin görüşleri üç Temel hususa dayanmaktadır.

1. Tarih ve Gelenek meselesini, mevcut siyasi, iktisadi ve ekonomik olaylardan uzak bir şekilde değerlendirirler,

2. Tarih ve geleneği, geçmiş siyasi ve içtimai olaylardan uzak bir biçimde yorumlarlar,

3. Tarih ve gelenek anlayışında herhangi bir ideolojiye dayanmazlar⁷⁵.

Tîzînî, bu akımın da görüşlerini başarısız olarak değerlendirmiştir. Çünkü bu eğilimin araştırma metodu, geleneksel, toplumsal ve tarihsel olayların sebep ve sonuçlarını incelemekten uzaktır. Onun için bu metot ile Tîzînî’nin bilgi için ilim, Tarih için tarih olarak nitelendirdiği ilkeye dayalı bir şekilde geçmişi şimdiye bağlayan anları ve o anlardan nasıl istifade edileceğini bilmek olanaksızdır. Dolayısıyla böylesi bir metotla araştırmacı, herhangi bir incelemede bulunmaksızın sadece kendisinin okuma arzunu tatmin etmiş olur⁷⁶.

Bu eğilimin en önde gelen savunucusu, Necip Mahmud olup birçok kitabında bu görüşünü zikretmiştir⁷⁷.

E. Avrupa Merkezîyetçiliği Eğilimi: Bu eğilime sahip olanlara göre, tarih boyunca bilimin ve aydınlanmanın yegâne kaynağı Avrupa medeniyetidir ve Araplar medeniyet bağlamında hiçbir şey sunmamışlardır, hatta onlara göre ortaçağ Arap felsefesi, Arapların bilimsel bir üretimi olmayıp Yunan fikirlerinden nakledilmiştir. Bu eğilim sadece oryantalistler tarafından ortaya atılmış olmayıp bazı Arap yazarlar da,

Zilali’l-Kur’an ve Meâlim fi’t-Tarik isimli eserleridir. Bkz. Halidî, Salâh Abdülfettâh, *Seyyid Kutub, Mine’l-Milâdi İla’l-İstişâdi*, Darü’l-Kalem, İkinci Baskı, Şam, 1994., s. 15; 192; 466.

⁷³Kutup, “*el-İslam ve Müşkilat’ü-l Hadare*” Dâru’s-Şuruk, 11. Baskı, 1992, Kahire, s. 166.

⁷⁴Tîzînî, *Mine’t-Türâs ila’s-Sevre*, s. 154.

⁷⁵Tîzînî Tayyib, *Mine’t-Türâs ila’s-Sevre*, s. 166; 178-179.

Nebil salih, bu eğilimi Tîzînî’den farklı bir biçimde analitik eğilim olarak adlandırmıştır. Tîzînî’nin ifade ettiği Tarafsızlık kavramı ile Nebil Salih’in ifade ettiği analitik kavram arasında büyük bir fark vardır. Sâlih, *Tayyip Tîzînî mine’t-Türâs ila’n-Nahda*, s. 40.

⁷⁶Tîzînî, *Mine’t-Türâs ila’s-Sevre*, s. 168.

⁷⁷Tîzînî, *Mine’t-Türâs ila’s-Sevre*, s. 187-188.

İslam dini düşüncelerini, kendisine dahil edilmiş felsefi fikirlere karşı savunmak için bu fikri savunmuşlardır⁷⁸.

Tîzînî, bu eğilimin birçok nedenden dolayı geçersiz olduğunu düşünmektedir. Bu nedenleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Araplar, eğer Avrupa felsefesine hiçbir katkıda bulunmamışlarsa bile, en azından Arap İslam düşüncesinin doğasına uygun olan düşünceleri alıntılarını yapmışlardır.

2. Muhakkak olarak unutulmamalıdır ki Avrupa merkezîyetçi eğilimi, çalışmalarının büyük bir kısmında, Arap geleneğinin bütün entelektüel ve bilimsel çalışmalarını izale etmeyi amaçlamış olup Arap bilim adamları ve düşünürlerin çabalarını, ruhanilik ve mistisizm çerçevesiyle sınırlı olarak değerlendirmişlerdir.

3. Bu eğilimde olanların çoğunda açıkça belirgin olan ırkçılık, dini yönleri ağır basıp tek tanrı inancına sahip olan, fakat analiz ve sentez konusunda yetenekleri olmayan Araplar ile araştırmada ve düşüncede analiz ve sentez yeteneğini sadece Ari ırkına hasredenler arasında bölünmüştür⁷⁹.

İnsanlık tarihini Antik Yunan çağından başlatarak, Rönesans ve Aydınlanma yoluyla günümüze ulaşmış Avrupa düşüncesinin tarihi olarak anlama eğilimi, bu alandaki tarihi verilerden aykırı bilimsel olmayan gerici bir düşüncedir⁸⁰.

Oryantalistler düzeyinde bu düşüncüyü benimseyen en önemli düşünürlerden birisi, bir taraftan ırkçı görüşleriyle, diğer taraftan da İslam'a düşmanlığıyla tanınmış olan Fransız düşünür "Ernest Renan"dır.⁸¹ Arap düşünürler düzeyinde ise en çok ön plana çıkan "Neş'etü'l Fikri'l Felsefi fi-l İslam" isimli kitabın yazarı Ali Sami en-Neşşâr'dır.⁸²

Tîzînî, bahsi geçen eğilimleri serdedip hata ve yanlışlarını beyan ettikten sonra, alternatif bir yaklaşımın belirlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Tîzînî'ye göre tarihi ve geleneği araştırma hususunda bütün bu eğilimlere alternatif olan eğilim, diyalektik

⁷⁸Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 198-202; Sâlih, *Tayyip Tîzînî mine't-Türâs ila'n-Nahda*, s. 40.

⁷⁹Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 197-198.

⁸⁰Tîzînî, *Meşrûu Rü'yetin Cedidetin*, s. 405.

⁸¹ Ernest Renan, (1823-1892) Fransız oryantalisttir. Dinler tarihi ile ilgilenmiştir, İslam, Hristiyanlık ve Yahudi halklar ile ilgili çalışmalar yapmıştır, Lübnan, Filistin ve Mısırı ziyaret etmiştir. Araplara karşı ırkçılığıyla tanınıyordu. Arapları mantık ve düşünce mekanizmasına hakim olmayan barbar insanlar olarak tanımlamıştır. Birçok makaleleri ve ünlü Arapça kitaplar hakkındaki yorumları vardır. Bkz. Bedevî Abdurrahman, *Mevsuetü'l-Müsteşrikin*, s. 311-320.

⁸²Ali Sami en-Neşşâr, (1917-1980) Kahire'de doğdu ve eğitimi orada tamamladı. 1939 yılında edebiyat fakültesi felsefe bölümünden mezun oldu. Çalışmalarının çoğunda, Arapların Yunan ve diğer felsefelerden etkilenmediğine odaklanmış fıkıh, kelam ve diğer gibi pek çok özgün İslami ilimlerin varlığından söz etmiştir. Bkz. en-Neşşâr, Ali Samî, Suud Hayat Dergisi, Sayı: 19944, Tarih:11.11.2017

materyalizm eğilimidir. Tîzînî, bu eğilimi alternatif eğilim olarak ifade ederken, önceki eğilimlerde benimsenmiş olan görüşleri tümüyle reddetmemiş, aksine araştırmanın gereksinimlerine ve kendi eğilimine uygun olan yönleri kabul etmiştir⁸³.

Tîzînî kendi eğilimini açıklarken şunları söylemiştir, “Arap düşüncelerini, tarih ve gelenek bağlamında sınırlı konu; sınırsız aşkınlık ile ele alacağız. Ancak hiç şüphe yok ki bu görevi yerine getirmek son derece zordur, öyle ki bu eğilimde, tarih ve geleneğin iç içe geçmiş olduğu göz önüne alındığında çoğu zaman neredeyse ikisinin arasında bir ayırım yapmak imkânsızdır.”⁸⁴

2.1.2. Arap ve İslam Medeniyeti Kimliğine Vurgu Yapmaya Çağrısı ve Avrupa Merkezîyetçiliğine Karşıtlığı

Tîzînî, eserleri ve teorileri bağlamında insanlık uygarlığını inşa etmede, Arapların ve Arap tarihi ve geleneğinin rolüne vurgu yapmaktadır. Ona göre bu Arap uygarlığı, İslam'ın varlığından önceki tarihsel dönemden, İslam'ın ortaya çıkışı ve Arap tarihinde bir refah dönemi olarak görülen yayıldığı dönem ile günümüze kadar geçen yılları kapsamaktadır.

Bu konuda en önemli adım, Arapların insanlık uygarlığını inşa etmedeki rolünü açıklığa kavuşturacak bir şekilde Arap tarih ve geleneğinin yeniden yorumlanmasıdır. Tîzînî'ye göre Arap geleneğinin kapsamlı bir şekilde yeniden gözden geçirilmesi ve bu alanla ilgili yazılmış olan kitapların okunması, bu geleneğin bilimsel olarak kavranıp korunması yolunda sağlam temeller oluşmasını sağlar. Arap geleneği yeniden yorumlanırken, Arap geleneği ile realitesi arasındaki köprüleri bilebilmek için, ayrıca Arap geleneği, çağdaş Arap Rönesansının bir parçası olduğu için, Sosyoloji, İktisat, Siyaset bilimleri, din bilimleri ve dil bilimleri gibi tarih ile yakından bağı olan bilimlerin verilerinden hareket edilmelidir⁸⁵.

Bu durum, Tîzînî'yi “ İslam Öncesi Çağdan Günümüze Arap Düşüncesi İçin Yeni Bir Vizyon” projesini gerçekleştirmesine neden olan en önemli nedenlerden biriydi. Tîzînî'nin bu projeye dair ilk çalışması “Rü'yetün Cedidetün li'l-Fikri'l Arabi fi'l-Asri'l-Vasit” isimli kitabı olup bu kitapta, orta çağda özgün bir Arap felsefesinin var olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

⁸³Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 221.

⁸⁴Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 256.

⁸⁵Tîzînî, *Meşru'ü Rü'yetin Cedidetin*, s. 126-127.

Öte yandan belki de Tîzînî'nin böylesi bir konuya ağırlık vermesinin en önemli çağdaş nedenlerinden bir tanesi de, bir yandan oryantalistlerin yürüttüğü entelektüel sömürgecilik savaşı⁸⁶; diğer yandan bazı Arap düşünürlerin oryantalistlerin teorilerini benimseyip Arapların İnsanlık uygarlığına hiçbir katkıda bulunmadığı görüşünü kabul etmeleridir.

Oryantalistlerden bu görüşü savunanların başında W. Windelband gelmektedir. Windelband, yazmış olduğu eserde felsefe tarihinden bahsederken, kendisini Arap felsefe tarihine değinmeye mecbur hissetmemiştir, zira ona göre Arap felsefesi, Yunan felsefesinin bir kopyasıdır.⁸⁷ Arap geleneğini tümüyle reddeden İsmail Mazhar gibi bazı Arap düşünürlerden de bu görüşü savunanlar olmuştur. Mazhar, felsefi fikirlerin Yunan medeniyetinden Araplara geçtiğini, Arapların bu fikirlerin taşıyıcılığını yapmaktan başka bir şey sunmadıklarını söylemektedir⁸⁸.

Arap düşünürleri arasında Avrupa merkezîyetçiliği düşüncesine yönelik eğilimlerin ortaya çıkmasının nedenlerini araştıran Tîzînî, araştırması sonucunda bu nedenleri şu şekilde özetlemiştir:

1. Napolyon Bonapart liderliğindeki Fransız istila savaşları.
2. Silahlı istilanın yerine düşünce istilasını benimsemiş olan modern sömürü müdahaleleri.
3. Osmanlının son bulması ve Türkiye'nin Avrupa'ya açılması.⁸⁹

Tîzînî, Arap tarihi ve geleneğine değinirken, Arap tarihinin başlangıcı hususunu da tartışmış ve tarihçilerin bu konuda iki kısma ayrıldıklarını ifade etmiştir.

Birinci kısma göre Arap tarihinin başlangıcı İslam'ın gelişinden iki asır öncedir, bu düşüncede olanlar, bu İslam öncesi dönemi, İslam'ın ortaya çıkışına hazırlık dönemi olarak değerlendirirler. Araştırmalarında İslamî yöne daha çok önem veren bazı

⁸⁶Tîzînî oryantalistlerin üç ayrı yönelime sahip olduklarını, Arap-İslam geleneğini ele almada metodolojik açıdan kendi aralarında farklılık olduğunu belirtmiştir:

1. Irkçı Oryantalistler: Bunlar, sömürgecilikten etkilenmiş, Arap tarihini geri kalmış bir tarih olduğunu ve Arapların felsefelerini yunandan aldıklarını savunurlar. Örneğin Kozan, Renan ve Gautier bu türden oryantalistlerdir.
2. Aydınlanmış oryantalistler: Bunlar etnik ırkçılığı ve Avrupa merkezîyetçiliğini reddederler. Dugat, Wahrten ve Wauwîg bu türden oryantalistlerdir.
3. Sosyalist Oryantalistler: Bunlar, Gelenek ve tarihi anlamada diyalektik kuramı benimserler. Ayrıca Arap felsefesi, tarihi ve geleneğine saygı duyar ve takdir ederler. Frederick Engler ve Karl Marx, bu türden oryantalistlerdir.

Bkz. Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 211-212; 215.

⁸⁷Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 202.

⁸⁸Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 205.

⁸⁹Tîzînî, *Mine't-Türâs ila's-Sevre*, s. 122.

düşünürlerin de bu görüşü benimsediklerini görmekteyiz, örneğin Cevad Ali, “Tarihu’l Arab Kable’l-İslâm” isimli eserinde bu görüşü benimsemiştir.

İkinci kısma göre Arap tarihi, bölgenin ilk tarihi evrelerine kadar uzanmaktadır. Bölgede yaşayan Sami ırkına mensup halkların teorisine dayanan bu görüşe göre Arap tarihi, elli asır öncesine dayanmaktadır⁹⁰.

Arap tarihinin başlangıcı ile ilgili bu ikili taksime rağmen, Tîzînî ve Arap felsefesi ile ilgilenen diğer başka düşünürler, iki sebepten ötürü özellikle ortaçağ üzerine odaklanmışlardır. Birinci sebep, Arap düşüncesi ile ilgili çalışmaların en çok derinleştiği zaman diliminin ortaçağ olmasıdır; ikinci sebep ise, günümüze en yakın zaman dilimi olması hasebiyle ortaçağdan bize ulaşmış güvenilir belgelerin var olmasıdır⁹¹.

Tîzînî’ye göre Arap felsefesi, sadece Yunan felsefesinin konuları ile sınırlı değildir; bilakis Arap geleneğinde, İslam dininin fikrî gerçekliği ile ilgili özgün bir felsefe vardır. Bu felsefenin ele aldığı başlıca konular, tanrının varlığı, insanın tanrı ile bağı, tasavvufta görünen vahdet-i vücud ve feyz meseleleri, ilahın zat ve sıfatlarıyla alakalı bahisler, Mutezile ve Eş’ariler arasında çıkan özgürlük ve cebir tartışması⁹² vs. gibi meselelerdir.

Burada işaret etmeliyiz ki kelam ilmini imanî meseleleri akli delillerle savunmak için icat edilmiş bir ilim olarak değerlendiren âlimlere aykırı olarak Tîzînî kelam ilmini, âlimlerin kendisi aracılığıyla Yunan fikirleri ve mantığını İslam akidesi ve düşüncesiyle birleştirip uzlaştırmaya çalıştıkları bilimsel bir çizgi olarak değerlendirmiştir⁹³.

Tîzînî’ye göre ortaçağ Arap felsefesinin ortaya çıkış nedenleri üç noktada özetlenebilir:

1. İslam devletinin doğuşunun gölgesinde hızlı bir maddi ve iktisadi gelişme.
2. İnsanın Allah ile ilişkisi ve gaybî meselelere inanması gibi manevi yönlerin yanı sıra İslamî yasaların hayatta uygulanması gereken kurallar olarak benimsenmesi gibi konularda, İslam’ın kendisinin ideolojik bir yapıya sahip olması.

⁹⁰Tîzînî, *Mine’t-Türâs ila’s-Sevre*, s. 222-224.

⁹¹Tîzînî, *Mine’t-Türâs ila’s-Sevre*, s. 227.

⁹²Tîzînî, *Meşru’u Rü’yetin Cedidetin*, s. 205-210.

⁹³Tîzînî, *Meşru’u Rü’yetin Cedidetin*, s. 262.

3. Araplardaki kalamî fırkalar arasında cereyan etmiş olan tefsir ve tevil meseleleri⁹⁴.

Tîzînî, Arap çevrede felsefenin temel hatlarını belirleme noktasında büyük rolleri olan Müslüman şahsiyetlere değinmiş ve başlıca olarak şunları zikretmiştir:

- Kindî⁹⁵: Kindî, birçok felsefi kavramları İslam-Arap düşünce tarihine kazandırmıştır. Kindî'ye göre insanı felsefeye ulaştıran yol matematikten geçmektedir. Kindî Aristo'dan büyük ölçüde etkilenmiş olmaSina rağmen özellikle yaratılış ve insanın tanrı ile ilişkisi gibi meselelerde İslam düşünce esaslarına bağlı kalmıştır⁹⁶.

- Fârâbî⁹⁷: Fârâbî, Araz ve cevher gibi felsefi terimleri kullanarak Arap toplumlarında felsefenin derinleşmesinde katkısı olan düşünürlerdendir. Özellikle “Medinetü'l Fazıla” isimli eserinde dokuzuncu asırdaki medeniyetin kemale ermesi meselesini ele alırken, felsefesinde, hayatında yaşamış olduğu kişisel ve toplumsal tecrübelerinden esinlendiğini görmekteyiz⁹⁸.

- İbni Sina⁹⁹: İbni Sînâ Arap-İslam dünyasında en tanınmış şahsiyetlerden biri olup başta tıp bilimi olmak üzere birçok bilime muttali olması, onun ayırt edici özelliklerindendir. İbni Sînâ tıp alanında el-Kanun isimli eserini kaleme almış, eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Felsefesinde Fârâbî'nin yaratılış, inayet vs. gibi görüşlerini takip etmiştir¹⁰⁰.

⁹⁴Tîzînî, *Meşru'ü Rü'yetin Cedidetin*, s. 209-212.

⁹⁵Ebu Yusuf Yakup b. İsmail el-Kindî, 180/792- 260/873, Âlimler ona “Arapların filozofu” lakabını vermişlerdir, çünkü ilk Müslüman Arap filozof sayılır. Yunan felsefesini İslami düşünce ile mezceden ilk kişidir. Babası küfe valisi iken Basra'da dünyaya gelmiştir, eğitimini tamamlamak için Bağdat'a gitmiştir. Halife Mutasim Billah'ın oğlu Ahmed'e hoca olarak tayin edildikten sonra şöhreti arttı. Felsefe, psikoloji, tıp, mühendislik, astronomi ve siyaset dâhil olmak üzere birçok bilimde çok sayıda eser kaleme almış olup felsefede Yunan filozof Aristo'dan etkilenmiştir. En önemli felsefi kitapları, *Kitap ile'l-Mu'tasimbillah fi'l Felsefeti'l-Ula*, *Risale fi Hududi'l-Eşya ve Resmiha* ve daha başka eserlerdir. Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *el-Felsefe ve'l-Felâsife fi'l-Hadâreti'l-Arabiyye*, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1987, s. 155-163-194.

⁹⁶Tîzînî, *Meşru'ü Rü'yetin Cedidetin*, s. 260-265.

⁹⁷Ebu Nasır el-Farabî, (260/874-339/950), Türkistan topraklarında olan Farab şehrinde dünyaya gelmiştir, ilmi yolculuğuna Harran ile başladı, oradan Bağdat'a, sonra Halep, Şam ve Mısır'a gitmiştir. Metafizik, felsefe, mantık, psikoloji gibi alanlarda birçok eser kaleme almıştır. En meşhur kitabı Ahlak ve siyaset ile ilgili olan *el-Medinetu'l-Fadıla* isimli kitabıdır. Felsefi çalışmalarında Aristo ve Platon felsefesini uzlaştırmak için çaba göstermiştir. Çalışmaları ve eserleri, kendisinden sonra gelen Arap filozoflar için bir ön hazırlık mesabesindedir. Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *el-Felsefe ve'l Felâsife Fi'l-Hadâreti'l-Arabiyye*, s. 195; 204; 257.

⁹⁸Tîzînî, *Meşru'ü Rü'yetin Cedidetin*, s. 283-292.

⁹⁹Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Sina, (370/980-428/1037), Buhara yakınlarında olan afşına şehrinde dünyaya gelmiştir, Mantık ve Felsefe dersleri almıştır, sonra Tıp bilimine yöneldi ve pratik deneyimlerle tıp deneyimini arttırdı. Tıp, psikoloji, felsefe ve mantık alanlarında birçok eseri vardır. En bilinenleri tıp ile ilgili yazmış olduğu “el-Kânûn” ve “eş-Şifâ” isimli eserlerdir. . Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *el-Felsefe ve'l-Felâsife*, s. 13-21.

¹⁰⁰Tîzînî, *Meşru'ü Rü'yetin Cedidetin*, s. 302-307.

Tîzînî orta çağdaki Arap ve Müslüman şahsiyetlerden örnekler serdederken İslâmî meseleler ile ilgili problemlerin çözümünde Yunan düşüncelerine dayanan düşünürleri de zikretmiş Avrupa merkezîyetçi eğilimin iddia ettiğinin aksine onların şekil itibarıyla sadece Yunan felsefesiyle sınırlı kalmadıklarını bilakis felsefenin gelişiminde rol oynadıklarını vurgulamıştır. Öte yandan Tîzînî, pek çok felsefî konuda felsefecilere karşı düşmanca bir tavır takınıp onların görüşlerini ret eden ve hatta bu alanda özel bir kitap kaleme alan Gazalî'yi zikretmemiştir. Bunun ana sebebi de şudur, Tîzînî'ye göre kelimî ilmi, Felsefe ile İslâmî bilimleri uzlaştırma çabasında olan bir ilimdir, oysa Gazalî'ye göre Kelâm tam tersine İslâm akidesini korumak için felsefeyi ret etmek amacıyla inşa edilmiş bir ilimdir.

2.1.3. Cahiliye Algısı

Cahiliye özel olarak Araplar'ın İslâm'dan önceki dinî ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terimdir.

Cehl kökünden türetilmiş olup eski sözlüklerde bu kelimeye ilmin zıddı olarak genellikle “bilgisizlik” anlamı verilir. Râgıb el-İsfahânî cehlin üç değişik anlamından söz ederek “nefsin bilgiden yoksun olması” şeklindeki ilk anlamın kelimenin asıl mânası olduğunu ifade eder. Diğer iki anlamı ise “bir konuda doğru olanın tersine inanma” ve “bir konuda yapılması gerekenin tersini yapma”dır. İsm-i mensub olarak “cahile ait, cahile özgü, cahilce” gibi mânalara gelen câhilî ve bunun müennesi olan câhiliyye, sıfat tamlamaları içinde kullanılır. Ancak İslâm'dan önceki dönem ifade etmek üzere Kur'an ve hadislerde, diğer İslâm literatüründe yaygın olarak kullanıldığı şekliyle câhiliyye, câhil kelimesine -iyyet ekinin ilâvesiyle elde edilen yapma bir masdardır. Bu durumda tek başına veya isim tamlaması içinde kullanılabilir.

İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir terim olan câhiliye, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde Araplar'ın İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple genellikle Araplar'ın İslâm'dan önceki dönemine “Câhiliye” veya “Câhiliye çağı” (asrû'l-câhiliyye), o dönemde yaşayan şairlere de “Câhiliye şairleri” (şuarâü'l-câhiliyye) denilir.¹⁰¹

¹⁰¹ Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 17. Cahiliyye kavramı ve o dönmedeki ahvâl-ı şahsiyye hukukuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2012, s. 11-73.

İslam öncesi dönem en çok inceleme ve araştırma konusu olan alanlardan biridir. O dönem ile ilgili bazı araştırmalar dinsel ve teolojik bir perspektif ile olup Araplar, dinleri ve mukaddes bir kitapları olmayan ancak İslam ile hidayet bulan bir millet olarak resmedilmektedir. Bazı araştırmalar ise dini bakış açısından uzak olarak o dönemin İslamî düşüncenin kuruluşuna zemin hazırlayan iktisadi ve içtimai bağlamda olmaktadır.

Cahiliye, İslam öncesi dönemin ismi olup İslam'ın gelişinden sonra ortaya çıkmış yeni bir terimdir. Bu kavram, Arapların İslam'ın gelmesinden sonra ulaştıkları durumu önceki durumlarından ayırt etmek için kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de cahiliye kavramı, medenî surelerde varit olmuştur, bu da, bu kavramın Medine'ye hicretten sonra ortaya çıktığını ve Müslümanların hicretten sonra bu kavramı kullanmaya başladıklarına delalet etmektedir¹⁰².

Cahiliye Kavramını içeren ayetlerden bir tanesi şudur,

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

“Rahman'ın kulları yeryüzünde mütevazı yürürler. Bilgisizler kendilerine sataştıklarında takıldıklarında onlarla tartışmadan ‘selamete’ der geçerler.” (Furkan, 25/63)

Cahiliye kavramının birçok anlamı vardır, bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Cahiliye cehaletten türemiştir ve bilginin zıddıdır.
- Bazılarına göre cahiliye, Allah'ı, peygamberi ve dini hükümleri bilmemektir.
- Bazılarına göre cahiliye, cahil kimselerin en belirgin özelliklerinden olan soy ile övünme, kibir ve zulüm anlamındadır.¹⁰³

Oryantalist Goldziher Cahiliye'yi iki dönem itibariyle taksim etmiştir:

Birinci dönem: Antik cahiliye dönemidir. Bu, Hz. Âdem'den Hz. Nuh'a yahut Hz. Nuh'tan Hz. İdris'e uzanan zaman dilimidir.

İkinci dönem: Milattan sonraki cahiliye dönemidir, bu Hz. İsa'dan İslam'ın gelişine kadarki dönemi kapsamaktadır¹⁰⁴.

¹⁰² Detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdat Üniversitesi, İkinci Baskı, 1993, I, 37.

¹⁰³ Detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, I, 38.

Tîzînî'ye göre iki sebepten ötürü cahiliye kavramı, Arap tarihi açısından önemli bir rol oynamıştır.

Birinci Sebep: Cahiliye kavramı, İslam'ın gelmesiyle önceki asırları marjinalleştirmiş, İslam öncesi dönemin sefih dönemler olup zulmün ve cahilliğin kol gezdiği karanlık bir çağ olduğunu, bunun yanı sıra gerek entelektüel, gerek toplumsal gerekse de ideolojik anlamda hayatın her yönüyle geri kalmış asırlar olduğunu gösterme çabasıdır.

İkinci Sebep: Cahiliye kavramı bir yönüyle tarihçiler arasında diğer yönüyle ise Arap tarihi ile dünya tarihi arasında bir boşluk meydana getirmektedir, zira tarihçiler çalışmalarında, gerçek tarihin İslam ile başladığı esasına dayanmışlar, İslam öncesi dönemi marjinalleştirmiş ve kınamışlardır¹⁰⁵.

Tîzînî'ye göre İslamî bakış açısıyla İslam ile cahiliye siyah ile beyaz gibidir. Cahiliye siyahı ve karanlığı; İslam ise beyazı ve karanlığı sonlandıran aydınlığı temsil eder. İslam ile cahiliye ortasında olan bazı durumlar vardır ki İslamcılar İslam'a olan bağlılıklarından ve taassuptan ötürü bunları reddederler¹⁰⁶.

Tîzînî, İslam'ın gelişinden önceki bu dönemi, öncelikle içtimai, iktisadi ve dini yönleriyle ele almış, ardından İslam'ın ortaya çıkıp yayıldığı dönemi, etraftaki ülkelerin ve çevredeki kabilelerin iktisadi ve içtimai yönlerine odaklanarak ele almıştır. Dolayısıyla Tîzînî İslam'ın geldiği döneme ilişkin tarihsel çalışmalarını ve bilimsel eleştirilerini, İslam'ın çıkışına zemin hazırlayan dini, ekonomik ve sosyal temeller üzerine kurmuştur.

Tizini'ye göre İslam öncesi Arap toplumunun zihin dünyasında var olan ve Arap düşüncesinin temel yapısını oluşturan sihir büyü gibi mitolojik altyapıya sahip bazı olağanüstü unsurların onların İslam'ı kabul etmelerini kolaylaştırmıştır. Kur'an'daki sihir, büyü ve mucizelerle ilgili ayetlerin varlığından yola çıkarak bunları söylemektedir.

Bedevî toplumların tabiatı gözlemeleme, anlamlandırma süreçlerinin bir sonucu olarak sihir ortaya çıkmıştır. Bununla eş zamanlı olarak da şarkı, raks/dans ve sihirle ilgili ritüeller ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar sosyal hayata yerleşmiştir.

¹⁰⁴Goldziher, *Muslim Studis*, I, 202-203.

¹⁰⁵Tîzînî Tayyib, *el-Fikr'ü-l Arabi fi Bevakirihi ve Afakihi'l-Ula –Meşruu Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l Arabi-* Dâru Dimaşk, 1982, Dimaşk, s. 10.

¹⁰⁶Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyye*, s. 54.

Sihir ve büyü'nün ortaya çıkıp yaygınlık kazanmasından sonra bu anlayıştan beslenen efsaneler ortaya çıkmıştır. Aristokrat sınıf efsaneleri toplumu bir arada tutmak ve baskı aracı olarak kullanmıştır. Bunun yanında yaratılış, tufan ve azap inancı gibi konularda efsaneler bilgi kaynağı olarak da işlev görmüş, savaşlarla da evrensel bir nitelik kazanmıştır.¹⁰⁷

Tîzînî, Arap Yarımadası'nın Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında yer alan önemli bir konuma sahip olduğunu kaydetmiş, Arap yarımadasındaki en önemli şehrin ise Şam topraklarını Yemen ve Mısır topraklarına bağlayan noktada olan ve bundan dolayı 6. y.y. başlarında yarımadanın ticaret merkezi haline gelen Mekke şehri olduğunu ifade etmiştir. Mekke şehri, bu özelliğinden dolayı, şehirdeki sosyal hayat hususunda ve bedevi geleneklerinde olan göçebeliği terk etmesi gibi birçok nitelikleriyle temayüz etmiştir.¹⁰⁸

Mekke'de ticari ve ekonomik hareketliliğin gelişmesinin bir sonucu olarak sosyal tabakalar oluştu. Bu tabakalar, Kureyş kabilesi gibi sermayeye sahip olup ticaretin ana hatlarını ellerinde bulunduran aristokrat tabaka ve çıkarları aristokrat tabaka ile çelişen Orta sınıf olan (özgür) tabaka ile alt sınıf olan köleler tabakasıydı.¹⁰⁹

Ekonomik ve ticari büyümenin bir neticesi olarak kölelik sürekli artıyordu. Çarşı pazarda satılan tütsü ve hurmalar gibi birer ticaret ürünü olan köleler, ya siyahilerden idiler yahut da savaş sonucunda kabilelerden elde edilen esirlerdi.¹¹⁰

Mekke'nin Arap kabileleri arasındaki dini bir merkez olması meselesine gelince, Mekke, genel olarak o dönemdeki dini kesimler tarafından kutsal kabul ediliyordu. Bu kutsallığın en önemli nedenlerinden bir tanesi onun Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edilmesiydi. Ne var ki Araplar Kâbe'yi daha çok putlarının merkezi olarak kutsamaktaydılar. Onlara göre Kâbe o kadar kutsaldı ki, üzerine çıkan bir köle özgür sayılırdı. Araplar bunun dışında da farklı biçim ve şekillerdeki ritüellerle Kâbe'ye atfettikleri kutsallığı gösteriyorlardı.¹¹¹

Kâbe'nin Araplar için bir put merkezi olması hasebiyle mukaddes olduğunu belirttik, fakat şuna işaret etmeliyiz ki yedinci asırdan önce Araplarda Allah'ın var

¹⁰⁷ *el-Fikru'l-Arabi fi Bevakirihî ve Afakihi'l-Ula*, s. 163-171.

¹⁰⁸ Tîzînî Tayyib, *Meşru'u Rü'yetin Cedidetin*, s. 139-140.

¹⁰⁹ Tîzînî Tayyib, *Meşru'u Rü'yetin Cedidetin*, s. 144.

¹¹⁰ Tîzînî Tayyib, *Meşru'u Rü'yetin Cedidetin*, s. 145.

¹¹¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, VI, 429-435. Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyeye Fi'l-İslami'l-Muhammediyi'l-Bakir*, s. 80-89.

olduğu ve Kâbe'nin en büyük rabbi olduğu inancı yaygındı, ancak yedinci asırda zirveye ulaşan inanç, kutsallık ve yüceliğin Allah'a ait olduğu, diğer tanrıların ise bu en büyük tanrıyla aralarındaki aracı olduğu inancıydı.¹¹²

Tîzînî, bu önsözün ardından genelde Arap yarımadasının özelde ise Mekke şehrinin gerçekliğini gözler önüne sermiştir. Ona göre Arapları İslam'ı kabul etmeye iten en önemli etken, bir yandan aristokratların ekonomik ve sosyal hâkimiyetinden; diğer yandan Mekke ve Medine'deki Yahudi tefeciliğinden kurtulmak içindi.¹¹³

Tîzînî, “*Cahiliyede en hayırlı olanlarınız, İslam'da en hayırlı olanlarınızdır.*”¹¹⁴ Hadisinden delil getirerek İslam'ın geldiği mevcut toplumdan tamamen ayrı hükümler getirmediğini, aksine hüküm ve yasalarında Araplara onların gerçekliği ve inançları doğrultusunda hitap ettiğini vurgulamıştır, zira ona göre bu iki hadis, İslam'ın kendisinden önceki her şeyi reddettiği anlamına gelmemektedir¹¹⁵.

Hakeza Kur'an-İslam metinleri, o dönemdeki Arapların gerçeğiyle sıkı bir bağ içerisindeydi, tarih kitapları okunduğunda bu durum, insanların Allah'ın dinine gruplar halinde girmesi meselesinde açıkça belirgin olmaktadır. Öte yandan, Kur'an'da bazı putperest ve diğer geleneklerle çelişen teklif ve konuların var olduklarını bilen bazı kişilerin Kur'an metinlerine karşı çıktıklarını görüyoruz.¹¹⁶

Tîzînî'ye göre İslam'dan önce Araplar sihir ve efsanelere inanmaktaydılar. Olağanüstü konulara ilgi duymaları onların İslam'ı kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.¹¹⁷

Tîzînî bu bakış açısıyla İslam'ın Mekke toplumunda, o dönemde mevcut olan kültüre göre hareket ettiğini vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle ona göre İslam, yeni bir ideoloji tesis ederken Araplarda kök salmış esaslara dayanmıştır. Örneğin İslam'daki Allah'ın varlığı, Kâbe'nin tazim edilmesi, melekler ve cinler meseleleri de bu kabildendir. Gerek o dönemdeki gerekse de sonraki dönemlerdeki Arap toplumlarının yapısı incelenip tetkik edildiğinde, bu durum açıkça göze çarpmaktadır.

¹¹²Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyye*, s. 131.

Taha Hüseyin “fi’ş-Şi’ri’l-Câhilî” isimli eserinde şunu söylemiştir, “Araplar bilgi ve din sahibi kimselerdi, ayrıca bazen roma ile bazen de perselerle olmak dışarı ile bağlantılı olan bir siyasetleri de vardı, tarih kitaplarında belirtildiği gibi cahil kimseler değillerdi, eğer öyle olsalardı İslam'ın ilk yayıldığı dönemlerde İslam'a muaraza etmezlerdi.” Bkz. Hüseyin, *Tâhâ, fi’l-Edebi’l-Câhilî*, Matbatu Fârûk, Üçüncü Baskı, Kahire, 1933, s. 77-18.

¹¹³Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyye*, s. 122-127.

¹¹⁴Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Tah. Şuayb Arnavut, Müessesetü’r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut, 1997, XVI, 200.

¹¹⁵Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyye*, s. 47.

¹¹⁶Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyye*, s. 55.

¹¹⁷Tîzînî, *el-Fikr’ü-l Arabi fi Bevakirihi ve Afakihi’l Ula*, s. 163-167; 170-171.

2.1.4. İslam'ın Yayıldığı Toplumun Entelektüel Düzeyi

Tîzînî, İslam düşüncesinin belirli birtakım sosyal statülere dayandığını ve İslamî metinlerin kendisini bu statüler aracılığıyla gösterdiğini düşünmektedir. Binaenaleyh İslam düşüncesi, temelde sadece İslam'ın ilk metinleri olan Kur'an ve sünnet metinlerine dayanmasına rağmen birbirinden farklı çeşitli formlara dayanarak gelişmiştir¹¹⁸.

Tîzînî, İslam düşüncesinin toplum içinde yerleşip kök salma sürecinin beş kademeli bir süreç olduğunu belirtmiştir.

Birinci Kademe: Halk Bazlı İslam

Tîzînî'nin bu kademe ile kastettiği şudur, İslam, toplumda popüler olan gelenek, görenek, davranış kalıpları, inanç ve ideolojilere dayalı olarak gelişip ilkelerini yerleştirmiştir.

“Halk bazlı İslam, bir başka ifade ile popüler İslam, dini yaşamda en kapsamlı, en etkili ve çeşitliliği en çok olan alan olup içtimai, siyasi, sosyolojik ve ahlaki alanda en çok yer kaplayan kademedir. Bu çeşit İslam, kendi kimliğini iç içe geçmiş, hatta bezen çelişkili olan çizgiler, kanallar ve koordinatlarla belirlemektedir.”¹¹⁹

Tîzînî bu görüşü için Yemen'deki Hadremevt vadisinin kuzey platosunda ikamet eden Kinde kabilesi içerisinde doğrudan yaptığı saha gözlemlerinden delil getirmektedir. “Bu kabilenin fertleri, İslam'ı anlamışlardır, fakat namaz ve zekât olmadan kabul etmişlerdir, bunun yanı sıra evlilik törenlerinde kutlama amacıyla belirli bir ağacın etrafında tavaf yapıyorlar, bu ağacın kökenlerini temsil ettiğine inanıyorlardı ki bu, tamamen totem inancıyla bağlantılıdır.”¹²⁰

Dr. Tîzînî, halk bazlı İslam'ın birbiriyle örtüşen ama karmaşık aşamalı bir gelenek elde ettiğini, bunun da araştırmacıları bu durumu açıklığa kavuşturmak için tarihi, diyalektik bir yöntemle okumaya sevk ettiğini vurgulamıştır¹²¹.

İkinci kademe: Resmi İslam

Tîzînî bununla kendi gücüne boyun eğenleri tesir altına almak için İslam'ın uyguladığı siyasi otoriteyi kastetmektedir. Tîzînî bu kademeyi bazen imamların İcma'ı

¹¹⁸Tîzînî, *n-Nassu'l Kur'ânî*, s. 157.

¹¹⁹Tîzînî, *Nassu'l Kur'ân'î*, s. 158.

¹²⁰Tîzînî, *en-Nassu'l Kur'ânî*, s. 159.

¹²¹Tîzînî, *en-En-Nassu'l Kur'ânî*, s. 163.

bazen de ümmetin icma'ı olarak tabir etmiş, bu kavramların herkesi bağlayıcı şer'i kavramlar olduğunu tercih ettiğini beyan etmiştir¹²².

Tîzînî “Allah’a, Resulüne ve sizden olan yöneticilere itaat edin”¹²³ ayetiyle “Her kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur, her kim görevlendirdiğim emirime itaat ederse bana itaat etmiş olur, her kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur ve her kim görevlendirdiğim emirime isyan ederse bana isyan etmiş olur”.¹²⁴ Hadisinin Kur’an ve hadis metinleri kapsamında Cebriye’nin zuhuruna neden olduğunu ifade etmiştir. Muaviye b. Ebi süfyan’nın Cebriye’nin İslam’ın nazarı itibara aldığı bir saltanat ideolojisine dönüşmesi için var gücünü kullandığını ifade etmiştir.

Tîzînî ekleyerek şunları söylemiştir, “Meselenin özü şu şekildedir, İslam ve Arap tarihinde toplumsal, ekonomik, teorik, ideolojik ve politik düzeylerde egemen olan otoriteyi somutlaştıran şeyler, çeşitli biçimlerle ve farklı belirtilerle İslam’ı dikkate alan birer standart olarak ön plana çıkarılmak istenmiştir.”¹²⁵

Tîzînî, resmi İslam ile halk bazlı İslam arasında karşılıklı etkileşimin olduğunu vurgulamış, bu etkileşimlerin şu şekillerde olduğunu belirtmiştir.

Birinci Etkileşim: Toplumun tüm sınıf ve katmanlarının ihtiyaçlarını karşılama noktasında halkı bazlı İslam ile resmi İslam iç içe geçmiştir.

İkinci Etkileşim: Resmi İslam, özellikle egemen güce muarız olan ve onunla mücadele eden bir ideolojiye dönüşme ihtimali oluştuğunda halk bazlı İslam’ın karşısında durur. Bu resmi İslam’a karşı çıkışlarını da “Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım.”¹²⁶ ayetine dayanmaktadırlar.

Üçüncü Etkileşim: Resmi İslam’ı temsil eden otorite, halk İslam’ının temsilcileriyle pazarlık yapar fakat bu pazarlıkta çoğu zaman aldatma yöntemini benimser ve pazarlık adı altında halk İslam’ını istediği bir konuma getirir.¹²⁷

¹²²Tîzînî, *en-En-Nassu’l Kur’ânî*, s. 163.

¹²³Nisa, 4/59.

¹²⁴Tîzînî, *en-Nassu’l Kur’ânî*, s. 164. Bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Camiu’s-Sahîh*, “Kitabu’l-Cihad ve’s-Siyer”, 109, Dâru İbn Kesîr, Birinci Baskı, Şam, 2002,

¹²⁵Tîzînî, *en-Nassu’l Kur’ânî*, s. 164.

¹²⁶Kasas, 28/5.

¹²⁷Tîzînî, *en-Nassu’l Kur’ânî*, s. 165-166.

Üçüncü Kademe: Nazarî/Teorik İslam

Tîzînî bununla, çalışmalarında siyasi güçlerin nüfuz ettiği sosyal hayata, endüstriyel ve teknik ilerleme düzeylerine ve mevcut bilgi araçlarına dayanan düşünürler veya siyasiler yahut fıkıhçılar tarafından yapılan islamî fikir çalışmaları ve teorileri kastetmektedir. Zira ona göre siyasi otorite, kendi ideolojik-dini söylem ve ideallere sahip olmaları noktasında düşünür ve teorisyenlere karşı gerektiği kadar bir hegemonyaya sahiptir.¹²⁸

Tîzînî, bahsi geçen bu üç kademe arasındaki ilişkinin, paralel olup birbirleriyle kesiştiğini vurgulamıştır¹²⁹.

Dördüncü Kademe: Bireysel İslam

İslamî metinler (Kur'an-Hadis) ve İslam düşüncesi, Arap-İslam devletinin otoritesi altında sosyal çevrelere yerleşip yayılmıştır. Bu da, genel olarak İslamî veya dînî değerlerle dolu kişisel vicdanın gelişmesine yol açmıştır. İşte Tîzînî'in bireysel İslam diye nitelendirdiği bu kademe, bu ideolojiye mensup bireyler dini kendileri gibi yaşamayanlara kendi anlayışlarını gerçek dindarlık şeklinde dayatmışlardır. Burada şunu belirtmeliyiz ki bu baskıcılığı üretenler, başta teorisyenler, politikacılar, fıkıhçılar ve şeyhlerdir, ne var ki bunlar daha sonra kendi oluşturdukları bu baskıcı anlayışla baş edememiş ve içinden çıkamamışlardır¹³⁰.

Tîzînî, bireysel İslam'ın neden olduğu baskıcılığa örnek olarak İcmâ'yı getirmiştir, zira İcmâ herkese uygulanan bir hukuk kuralı kılınmış, egemen güç ile Müslümanlar arasında otoriter bir düzen haline getirilmiştir¹³¹.

Tîzînî, baskıcılık mekanizmasının anlaşılması bağlamında iki önemli nokta olan otorite ve kutsala değinmiştir:

Kutsal: Dinin ilahi (vahiy) kaynaklı olduğu inancından meydana gelir.

Otorite: Kendisini başta din ile ilgili mezkûr kademeler olmak üzere bütün alanlarda eleştirilmez kılan kutsaldan kaynağını alır¹³².

¹²⁸Tîzînî, *en-Nassu'l Kur'ânî*, s. 166.

¹²⁹Tîzînî, *en-Nassu'l Kur'ânî*, s. 168.

¹³⁰Tîzînî, *en-Nassu'l Kur'ânî*, s. 169-170.

¹³¹Tîzînî, *en-Nassu'l Kur'ânî*, s. 171.

¹³²Tîzînî, *en-Nassu'l Kur'ânî*, s. 170.

Beşinci Kademe: Etnik İslam

Dr. Tîzînî, “Etnik İslam” kavramıyla, Arap-İslam toplumu içinde yer alan tüm halk ve toplulukları içine alan kapsamlı bir etnik çoğulculuğu ifade eder. Ona göre bu çoğulculuk, İslam toplumunun istikrarına olumsuz etkide bulundu, örneğin Araplar, Türkler ve Persler arasında çatışmaların meydana gelmesine neden oldu. Ayrıca bu etkin çatışmaların inanca da etki ettiğini, bunun Babek ve Karmatî isyanlarında açıkça ortaya çıktığını ifade etmiştir¹³³.

2.1.5. Devrim Düşüncesinden Rönesans Düşüncesine Geçiş

İlmi ve fikri teoriler her zaman istikrarlı değildir, bazen teorinin kendi sahibi tarafından bazen de eleştirmenler ve araştırmacılar tarafından, esasları, metodu veya nazari ve tatbiki yönü itibariyle değişime maruz kalırlar.

Tîzînî’nin 70’li yılların başında oluşturduğu “Arap Düşüncesi İçin Yeni Bir Vizyon” başlıklı projesinin altı cildini ve akabinde günümüze kadar ulaşan çalışmalarını, röportajlarını, katıldığı seminerleri ve yazdığı makaleleri takip eden bir kimse, Tîzînî’nin bir yönüyle devrim ve rönesans ile ilgili görüşünün diğer yönüyle de İslamî elitlerin toplumsal dönüşüm sürecine katkıları ile ilgili görüşlerinin açıkça değiştiğini görecektir. Tîzînî, toplum sınıfları ile ilgili son teorisinde, toplumun bütün sınıflarını bir bütün olarak değerlendirmiş sosyal sınıfların çatışması teorisinden uzaklaşıp bu teorinin rönesans önünde engeli teşkil ettiği öngörmüştür.

Şunu belirtmeliyiz ki Tîzînî, verdiği birkaç röportajda bu durumu teyit etmiş ve geçmiş çalışmalarının hepsini, özellikle devrim meselesiyle ilgili çalışmasını eleştirel bir bakış açısıyla okumaya başladığını ve bunların şimdiki zamanın konusu olmadığını ifade etmiştir. Arap toplumlarının parçalanmışlığından ve Arap coğrafyasında sömürge faaliyetlerinin ortaya çıkmasından ötürü, artık alternatif bir Arap Rönesans’ı projesinin ortaya atılmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır¹³⁴.

¹³³Tîzînî, *en-Nassu’l Kur’ânî*, s. 176-177.

¹³⁴Tîzînî el-Cezire kanalına verdiği bir röportajda Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra tüm entelektüel çalışmalarını eleştirel bir şekilde okumaya başladığını ifade etmiştir. Bu görsel röportajı 03.08.2011 tarihinde Habip el-Ğaribi’ye vermiştir.

<http://www.aljazeera.net/programs/todayinterview/2011/8/7/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%A8%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7> (Erişim tarihi: 25.06.2017)

Entelektüel, bilimsel ve sosyolojik birçok teorisinin değişmesinde ve özellikle sosyal sınıf mücadelesi ile ilgili teorisinde sosyalizmin güvenilirliğini kaybetmesinde en büyük rolü oynayan dönem, Sovyet Sosyalist Birliğinin yıkıldığı dönem olan 1991 yılının sonlarıdır.

Şunu da belirtmeliyiz ki Tîzînî sosyalist birçok düşünceden vazgeçmiş ve görüşlerini değiştirmiştir fakat Arap tarihini ve geleneğini diyalektik bir yöntemle okuma noktasında Marksist düşünceden vazgeçmemiştir.

Birçok görüşünden vazgeçip önceki çalışmalarını eleştirel bir şekilde okuduğunu söyleyen Tîzînî, 1980'lerin sonlarına kadar yaptığı ilk çalışmalarında, sınıf mücadelesi ve sınıf mücadelesinin Arap düşüncesinin ortaya çıkmasındaki rolü üzerine yoğunlaşmış, Arap toplumun İslam'dan önce birbirinden farklı tabakalara ayrıldığını ifade etmiştir. Bu tabakalar şunlardır:

- Aristokrat sınıf: Bunlar, arazilerin gerçek hâkimleri ve sahipleri olup arazi mülkiyeti ve kullanımı ile ilgili son kararlar bunların elindedir¹³⁵.

- İşçi sınıfı (çiftçiler): Bunlar, çalıştıkları arazilerin kısmi mülkiyetine sahip olan kimselerdir.

- Köleler Sınıfı: Bunlar, aristokrat ve işçi sınıfının hizmetinde çalışan kimseler olup genellikle Afrikalılardan ve savaşlarda elde edilen esirlerden idiler.¹³⁶

Şuna işaret etmeliyiz ki Tîzînî'nin saydığı bu sosyal tabakalar, komünizm düşünceleriyle irtibatlıdır.¹³⁷ Tîzînî sözlerinde Karl Marx'ın diliyle Komünizm ve kökeninden bahsetmiştir: Komünizm için doğal veya ilahi bir kaynağın olması zorunludur, bu kaynak, ya liderlik ile insan otoritesinin temsil ettiği doğal kaynaktır yahut yeryüzündeki gücü temsil eden ve Tanrı olarak adlandırılan hayali bir nesnedir.¹³⁸

Tîzînî'nin sosyal sınıflar analizi, Osmanlı Hilafetinin yıkılışından sonra yirminci yüzyılın başlarında Arap toplumu ile ilgili çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Zira ona göre, Osmanlı devletinin yıkılışı, feodal otoritenin son bulması açısından tarihi bir

¹³⁵Tîzînî araziler ile ilgili hiyazet ile mülkiyet arasında bir ayrım yapmıştır, ona göre hiyazet, arazi üzerinde çalışan köylülerin araziniye kısmi ve geçici mülkiyeti iken, mülkiyet, aristokrat sınıfının elinde bulundurduğu tam mülkiyet ve otoritedir. Bkz. Tîzînî, *el-Fikr'ü-l Arabi fi Bevakirihî ve Afakihi'l Ula*, s. 153.

¹³⁶Tîzînî, *el-Fikr'ü-l Arabi fi Bevakirihî ve Afakihi'l Ula*, s. 143-145.

¹³⁷Komünizm: özel mülkiyetin olmadığı, bütün malların, üretim araçlarının topluma ait bulunduğu, bunları herkesin ortaklaşa kullandığı toplum düzenidir. Bkz. el-Hamed, Muhammed b. İbrahim, *Şuyû'îyye*, Dâru İbni Hüzeyme, Riyad, Birinci Baskı, 2002, s. 10.

¹³⁸Tîzînî, *el-Fikr'ü-l Arabi fi Bevakirihî ve Afakihi'l Ula*, s. 156-157.

hadisedir. Osmanlı devleti, kendi hâkimiyetini Arap halklara dînî meseleler üzerinden dayatmış, Ulusal, sosyal, sınıfsal, kültürel ve dini alanlarda her türlü zorbalığı uygulamıştır. Osmanlı hegemonyasının çöküşünden sonra, Arap burjuvazisi ortaya çıkmaya başladı, aynı dönemde Avrupa burjuvazisi entelektüel gelişiminin zirvesine ulaşmış, Arapların Osmanlı devletinden bağımsız devlet kurmaları için Arap milliyetçilik unsurunu yeniden canlandırmaya çalışan sömürgecilik tarafından temsil ediliyordu¹³⁹.

Tîzînî'ye göre Osmanlı feodalizminin bertaraf edilmesinden sonra bu sömürge, Arap aristokrat sınıfını desteklemek ve kazanmak için çaba gösterdi ve bazı Arap burjuvasını destekleyerek bir Arap feodal çevre meydana getirdi, ancak onları kültürel, toplumsal ve üretkenlik yönünden dağınık bir halde bıraktı. Öyle ki Araplar ulusal düzeyde bile kendilerini tek bir devrimci projede birleştirecek pratik bir pusuladan yoksun kaldılar. Bu da, bu sınıfı, çalışan çalışan insanların sırtından çıkar sağlayan bir hale getirdi. Böylece sömürge güçleri, Arapları Osmanlı hâkimiyetinden bağımsızlaştırarak daha karmaşık olan bir fikri ve ideolojik işgale tabi tuttu ki bu durum, aydınların umutlarını sonlandırdı ve Arap Rönesans'ı ile ilgili hayallerini yıktı¹⁴⁰.

Tîzînî'nin entelektüel hayatının ilk aşamasında, sosyal sınıf analizinde Marksist yaklaşımı benimsediği, Osmanlı devletinin yıkılıp sömürge güçlerin Arap ülkelerine egemen olmasından sonra, sınıf mücadelelerinin Arap devrimi ve Rönesans'ının sonlanmasında önemli rol aldığını düşündüğü açıktır.

Entelektüel hayatının ikinci aşamasında ise, devrim projesinden Arap Rönesans'ı projesine geçtiği açıkça görünmektedir, zira o, devrim meselesinden Rönesans konusuna geçişin artık gerekli olduğunu düşünmektedir. Özellikle sömürgecilik tarafından desteklenen ve Arap devrimlerine dayanan Arap hükümetlerinin ortaya çıkmasıyla, toplum, kendisinden, yani içeriden başlayarak, Arap devletlerinin işlerine, servetlerine ve tasarruflarına dış müdahaleden kaçınan reformist bir Rönesans projesine girişmelidir. Tîzînî, rönesans projesinin, Arap toplumunun tüm katmanlarıyla beraber bütün ümmetin projesi olduğunu, oysa devrim projesinin, tek bir tabakanın projesi olduğunu, dolayısıyla gerek İslamcı olsun gerek laik olsun tüm ileri gelen Arap entelektüellerin bu rönesans hareketine iştirak etmelerinin gerekli olduğunu

¹³⁹Tîzînî, *Mine't-Türâs İla'n-Nahda*, s. 293.

¹⁴⁰Tîzînî, *Mine't-Türâs İla'n-Nahda*, s. 293.

vurgulamıştır. Ayrıca Müslüman halkların entelektüel yapısına yakın olmaları hasebiyle İhvan-ı Müslimîn'in de İslamî çalışmalarında bu projeye iştirak etmelerinin yanı sıra çağdaş bir uygarlığa dönüşmelerinin ve dini köktencilikten uzaklaşmalarının gerekli olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹

2.1.6. Tîzînî'nin 2011'de Başlayan Suriye Devrimi ile ilgili Duruşu

Tîzînî, Suriye'nin polisiye/muhaberat sistemine karşı çıkan bir Suriyeli düşünürdür. Barışçıl gösterilerin durdurulması için şiddetin kullanılmasına şiddetle karşı çıkanlardan olup bu şiddetin genç muhaliflerle rejim arasında silahlı mücadeleye dönüşmesine karşı çıkmıştır.

Tîzînî, siyasi ve sosyo-politik alanlardaki tecrübesine dayanarak daha önceden yirmi birinci yy.'ın başlarında Arap dünyasında siyasi bir krizin patlak vereceğini öngörmüştür.

el-Cezire ile yaptığı bir röportajda Tîzînî, Arap toplumu hakkında konuşmuş Arap toplumunun yetmişli yılların başında itibaren petrol gelirleriyle kentleşme ve hayat biçimi açısından gelişmiş fakat bununla birlikte aynı zamanda, üretken olmayan bir tüketici toplumu haline de gelmiştir.

Bundan dolayı özellikle Irak savaşı ve Bağdat'ın düşüşünden sonra Arap toplumunun durumunun ciddiyetine dair uyarılarda bulunmuş, “Acele edin” başlığıyla bir bildiri kaleme almıştır. Bu bildiride Arap rejimlerine hitaben Arap ülkelerinin iç gerçekliklerini iyi inceleyip tetkik etmelerini söylemiş, dış güçler müdahale etmeden önce çözüm bulmaları hususunda tavsiyede bulunmuştur¹⁴².

Tîzînî, özellikle yirminci yüzyılın sonlarında meydana gelen bazı önemli faktörlerden dolayı Arap toplumunun dağınık ve bölünmüş bir yapıya dönüştüğünü ifade etmiştir. Bu faktörler şunlardır:

- Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyalist sistemin dağılması
- İkinci Körfez Savaşı

¹⁴¹Şarku'l-Evsat Gazetesi, Hani Nasire ile 01.02.2006 tarihinde yaptığı röportajdan alıntıdır.

¹⁴²03.08.2011 tarihli röportaj.

<http://www.aljazeera.net/programs/today-interview/2011/8/7/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%A8-%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A-%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7> (Erişim Tarihi 10.07.2017)

- Yenidünya düzeninin ortaya çıkışı

Tîzînî, Arap rejimlerine önemli bir atıfta bulunmuş, Arap rejimlerin iki temel nedenden dolayı devlet güvenliği sisteminden güvenlik devleti sistemine dönüştüklerini belirtmiştir.

Birinci neden: Devletlerin yolsuzluk ve bozgunculuğu yaymak için çalışmaya başlamaları;

İkinci neden: devletlerin, bilimsel, teknolojik ve iletişim alanlarındaki gelişmeleri güvenlik devletinin hizmetine vermeleri ve yolsuzluğu yaymalarıdır, en önemlisi de gerçeği ve rönesansı yeniden şekillendirmeyi düşünen entelektüellerin, düşünürlerin ve reformcuların ihmal edilmeleri için çalışmalarıdır.

Suriye'deki iktidar mekanizması ile ilgili soruya şu şekilde cevap vermiştir: “Suriye’deki iktidar, çok karmaşık bir mekanizma haline geldi, Çünkü özellikle politik, kültürel ve eğitim hususlarında uzun bir geçmişin varisidir. Bu mekanizma, halkın içindeki güncel sorunlara cevap verebilirse, olumlu yönde daha iyi ilerleyebilir. Bu güncel sorunların başında demokrasi, düşünce özgürlüğü, inanç ve ifade özgürlüğü gelmektedir. Bu nedenle geleneksel baskıcı kanunların yürürlükten kaldırılması ve Suriye’de on yıllardır bütün halkı yoksul bırakan yolsuzluk dosyalarının yeniden açılması zorunludur.

Tîzînî, Suriye’nin geleceği ile ilgili soruya şu şekilde yanıt vermiştir: “Suriye’de birikmiş sorunlar, sürtüşmeler ve çekişmeler mevcuttur, şayet Suriye hükümeti, muhaliflerin Suriye’deki kamu yararına olan görüşlerini kabul edip fiili olarak cevap vermezse, yabancı sömürgeci rejimlerin nüfuzuyla Suriye’de mezhep ve meşrep savaşları meydana gelecektir.”¹⁴³

Bundan dolayı Tîzînî, siyasî çoğulculuğu oluşturmak ve Suriye siyasi arenasında demokrasi atmosferini canlandırmak için Müslüman Kardeşler de dâhil olmak üzere bir takım aydınlara, entelektüellere ve tüm siyasi gruplara Suriye'nin siyasî sistemine iştirak etmeye çağırıştır.¹⁴⁴

Tîzînî, Suriye devriminin başlangıcında, ulusal diyalog için 10-11 Temmuz 2011 tarihlerinde Suriye devlet başkan Yardımcısı Faruk eş-Şara‘ ve birçok aydın ve

¹⁴³Gazeteci Süleyman Ahmed’in Dr. Tîzînî ile yaptığı röportaj, Hivar Gazetesi, Sayı:834, Tarih: 14.05.2004, <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=18144#> (Erişim Tarihi 15.07.2017)

¹⁴⁴Nesire Hani, *Suriye Mezhepsel Ve Grupsal Tehlikelerle Karşı Karşıyadır*, Şark’ü’l-Evsat Gazetesi.

akademisyenlerin katılımıyla Şam'da gerçekleştirilen istişare toplantısına katılmış ve aşağıdaki noktalarda özetlenebilecek bir konuşma yapmıştır:

- Diyalog başlamasından önce ateşkes zorunludur, zira öldürme ve imha makinelerini gölgesinde diyalog olmaz.
- Yıllardır hapisanede bulunan binlerce mahkûmun serbest bırakılması gerekir.
- Polisiye sistemin ortadan kalkması gerekir.
- Yapılan bu diyalog, tamamen ihlal edilmiş olan hukuk devletinin kurulması için çaba göstermelidir.¹⁴⁵

Tîzînî, Suriye'deki devrimin yaşları 18-35 arasında bir grup genç tarafından yapıldığını, bu devrim hareketinin barışçıl bir şekilde başladığını, fakat Suriye rejiminin silah kullanmasıyla, muhaliflerin de aynı şekilde silah kullanmaya ve rejime karşı durmaya mecbur kaldıklarını vurgulamıştır.¹⁴⁶

Tîzînî, el-Cezire'ye verdiği röportaj esnasında Suriye devriminin bu kanlı sonucunu tahmin etmiş ve şöyle demişti, “Neşe, neşeyi ürettiği gibi mermi de mermiyi üretir.” Aynı zamanda Suriye'deki olayların Suriye gerçekliğinin doğal bir sonucu olduğuna işaret etmiştir, zira Suriye toplumu, 40 yıldır reform girişimleri olmadan yaşamışlardır.

Suriye devrimi olaylarında dinin ideolojik ve fikri rolü hakkında Tîzînî şunları söylemiştir, “Suriye devriminin başlangıcında din, başkalarına karşı katı siyasi veya ideolojik sistemi olmayan halk bazlı din seviyesindeydi, ancak daha sonraki dönemlerde bu dini görünüm, Deaş'ta olduğu gibi başkalarını kabul etmeyen radikal bir örgütlenme biçimine dönüştü.¹⁴⁷

Tîzînî şu anda, Suriye'nin bölgedeki yabancı ülkelerin çıkarları için bir savaş alanı haline geldiğini savunuyor. Suriye insanların açlıktan, soğuktan, yoksulluktan dert yakındıkları, ölümden kaçış neticesinde mültecilerin arttığı ve sınırsız siyasi ve ahlaki huzursuzluğun yaşadığı yer haline geldi.¹⁴⁸

¹⁴⁵Su'ûd, Gassân, “Fekkiku'd-Devlete'l-Emniye”, Başlıklı Sesli Ve Görsel Makale, Ahbarü'l-Lübânînye Dergisi, sayı:1458, Tarih: 11.07.2011.

¹⁴⁶Memûn, Ammâr, “Tayyip Tîzînî, el-İnsan'ü-l Vahş ve'l-Avdetu ilâ Ma keble't-Târâihî”, el-Cedîd Gazetesi, sayı: 7, Ağustos 2015., s. 49.

¹⁴⁷Memun “Tayyip Tîzînî, “el-İnsan'ü-l-Vahş ve'l-Avdetu ila mâ Kable't-Tarihi”, el-Cedid Gazetesi, sayı:7 Ağustos 2015, s.55.

¹⁴⁸Tîzînî, “Suriyye Asiyetun ale't-Taksîm”, İttihad'ü-l İmaratiyye Dergisi, 19.12.2017.

BÖLÜM III

TAYYİB et-TÎZÎNÎ'NİN KUR'AN VE YORUM ANLAYIŞI

Giriş

19. yy sonlarında 20. yy başlarında Arap dünyasının ve Müslümanların sorunlarını çözmeye önem gösteren ve kendini bu işe adayan bazı düşünürler ortaya çıktı. Bunlar bu sorunların çözümüne Kur'an metnlerinin analitik, yenilikçi ve gerçekçi okumalar gibi modern yöntemlerle incelenmesi gerektiğini düşünerek başladılar.¹⁴⁹

Dr. Tayyib Tîzînî Arap müfekkiri arasında Kur'an metnlerinin tarihsel olarak incelenmesini en çok vurgulayanlardandır. Bunu da bir yönüyle dini metinlerle alakası olan, diğer yönüyle de tarihsellik bağlamında sosyal gerçekliklerle alakası olan Marksist, Diyalektik ve Materyalist yöntemlere dayanarak yapmaktadır.

Tîzînî'ye göre Kur'an metnlerinin incelenmesinin önemi birçok yöntemi içermektedir. Bunların önde gelenleri:

1-Kur'an metnlerinin ortaya çıkışı, toplanması ve tedvininin bilinmesinin önemi, İslam'ın ortaya çıkmasının önemli doğal olgularından biridir.

2-İslami metinler bütün İslamî fırkaların yanında kendi ideolojilerini ve fikirlerini içeren ilk kaynak sayılırlar.¹⁵⁰

3-Ortaya çıkması ve yazılması merhalelerinde metinlerin okunmasında / anlaşılmasında kullanılan önemli yöntemlerin bilinmesi ve bu yöntemlerin modern dönemde, Kur'an metnlerinin anlaşılması ve birer örnek olarak yeni yöntemlerle karşılaştırılması.

Şunu söylemek mümkündür; dini metinlerin incelenmesi, yapısının analiz edilmesi ve önemli problemlerin çözümü rönesans projesinin bir parçasıdır. Tîzînî bu konudaki düşüncelerini “Erken Dönemden Muasır Döneme Arap Düşüncesi İçin Yeni Bir Bakış” başlığı projesinin bir alt başlığı olan “en-Nassu'l Kur'anî Eame İşkaliyeti'l-Bünyeti ve'l-Kıra'eti, Meşru'u Rü'yetin Cedidetin li'l-Fikri'l Arabi” ismiyle bu silsilenin beşinci cüzü ve bu alanda tek olan bir kitapta ortaya koymuştur.

¹⁴⁹Bu alanda öne çıkan bazı mütefekkirler Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Taha Hüseyin, Ahmed Emin, Muhammed Arkun, Nasr Hamid Ebu Zeyd'dir.

¹⁵⁰Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'anî*, s5-6

“Toplum, İktidar ve Din” adı altında Fas’ın Tanca şehrinde düzenlenen bir konferansta kendisine sorulan “Kur’an’ı Kerim’in modern yöntemlerle incelenmesinin şartları nedir?” sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Şer’i metinler açıktır ve herkese yöneliktir, metinlerdeki çelişki ise kişinin metni nasıl anlayacağı konusunda başlamaktadır. Bunun cevabı üç şartı içermektedir:

Birincisi; okuyucunun bilişsel yapısı

İkincisi; okuyucunun hayatı ve kişiliğinin gizli ilgi alanları

Üçüncüsü; okuyucunun algılama gücü

Okumaların çoğu bu üç şart etrafında anlaşılmayı içermektedir. Ayrıca burada kendini fazla hissettirmeyen bazı gizli şartların bulunması da mümkündür. Ancak burada önemli bir nokta vardır. Bilişsel yapı tek başına bir okuma/anlama yöntemi değildir. Bilakis okuyucunun kendisini aşan bir durumdur. Bu durumda bilişsel yapıyı nasıl kullanacak? Kişisel sorunları nasıl ortaya çıkacak? Okuyucunun sahip olduğu gücün konumuna veya durumuna ek olarak bunları nasıl gizleyecek?¹⁵¹

3.1. Kur’an’ın Tadrîcen Nüzulü

Tizîni’ye göre Kur’an’ın tadrîcen (peyderpey) indirilmesi meselesi, Kur’an’ın tarihselliğinin en önemli esaslarından biri sayılmaktadır. Çünkü Kur’an’ın indirilmesinin tarihsel ve toplumsal olarak iki boyutu vardır. Kur’an indirildiği çağın ötesine geçmesi, kendinden sonraki bütün zamanları kapsaması ve ıslah etmesi bu metinlerin yapısında bulunan temel özelliklerdendir. Bu özellikler; ifadesindeki bütünlük, muhkem, müteşâbihin ve te’vilin varlığıdır.

Kur’an’ın Kerim tadrîcen indirildiği birçok ayette açıklamaktadır. Bunların bazıları kasemle başlamıştır: “Yıldızların yerlerine yemin ederim ki”¹⁵²

¹⁵¹Fasın Tanca Şehrinde “el-Muctema’ ve’s-Sulta ve’d-Din”, adıyla Ekim 2015’de yapılan konferansta gazeteci İbrahim Samedi’ye verdiği röportajdan alınmıştır. 21.10.2017 Tarihinde *Merkezu Mü’minûn bilâ Hudûd’* da yayımlanan bir makale.

(<http://www.Mominoun.Com/Articles/%D8%B7%D9%8A%D8%A8-9%85%D8%B3%D8%A3%D9%84%D8%A9%D-%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A-%D8%AA%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%85463-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86%D9%88>) (Erişim tarihi 01.08.2017)

¹⁵²Vakıa, 56/75. ayetin tadrîcîlikle ilgili yorumları için bk. Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, XI, 657-658.

Kur'an'ı Kerim dünya semasına tek seferde indirilmiş sonra da peygambere ayet ayet Hz. Peygambere indirilmiştir. Böylece indirilmesi yirmi yıl sürmüştür.¹⁵³ Bütün bunlara dayanarak Kur'an'ı Kerim'in iki merhalede indiğini söylemek mümkündür.

Birinci merhale; en yüce den aşağıya indirilmesi, yani şu ilahi sözde dile getirildiği gibi, "Allah'tan kullarına bir rahmet olarak...."Allah(c.c.)'dan dünya semasına indirilmesi.

İkinci merhale; ihtiyaçlar çerçevesinde bakıldığında tebliğ, ayetlerin etkileme gücü, nasih ve mensuh, maslahatı mürsele gibi uygun olan yöntemlerle toplumun var olan sorunlarına çözümler bulmak gayesiyle dünya semasından Hz. Peygamber (sav) indirilmesi.¹⁵⁴

Kur'an'ın tedricen indirilmesinin sebeplerini incelerken yanında muhtemelen Tîzînî bunları şu sebeplere dayandırmaktadır:

Birincisi: Kur'an insanların sorunlarını çözmeye doğrultusunda rahmet olarak gelmiştir. Ayrıca onların sorularına cevap verebilmek için değişen meselelerine ve yaşanan olaylara uygun olacak şekilde nasih ve mensuh ilkesi çerçevesinde Kur'an'da cevap verilmesi

İkincisi: Kur'an'ın ayetlerinin indirilmesindeki tederruc, nazil olan ayetler hakkında insanlarla münakaşa etmesi için Hz. Peygamber'e zaman vermektedir. Bu durum Kur'anda şöyle dile getirilmiştir; "Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye ayetayet ayırdık ve onu peyderpey indirdik."¹⁵⁵

Üçüncüsü; Şayet Kur'an tek seferde indirilmiş olsaydı Allah Resulünün düşmanları ona saldırmak için bazı açıklar ve avantajlar sağlayabilirlerdi. İkincisi Allah Resulü onlara karşılık vermede zayıf kalabilirdi. Kur'an'ı Kerim bu durumu şu ayetle teyit etmektedir: "İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler.

¹⁵³Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 356-357. Tîzînî, bu görüşünü İbn Manzûr'un *Lisanu'l-Arab* kitabına kayandırmaktadır. bkz: İbn Manzûr, *Lisânu'l-A'râb*, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, ts.. s. 4358. Geniş bilgi almak için Bilgi İçin Bakınız; Suyûtî, Celaleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mûessestü'r-Risâle, Birinci Baskı, Şam, 2008., I, 94.

¹⁵⁴Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 361.

¹⁵⁵İsra Suresi , 106. Ayet. Tîzînî Burada dil kuralları açısından فَعَلَ vezninde gelen tekrara delalet eden نَزَّل fiilinin Kur'an'ı Kerim'in indirilişi ile ilgili birçok yerde kullanıldığı أَفْعَلَ vezninde gelen ve geçişlilik içeren أَنْزَلَ fiilinin Kur'an tarafından İncil ve Tevrat'ın indirilişi için kullanıldığını söyleyen Zemahşerî'nin görüşüyle ilişkilendirmektedir. ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, Dâru'l Ma'rife, Üçüncü Baskı, Beyrut 2009, s. 160.

Biz, Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.”¹⁵⁶

Bu girişten sonra Tîzînî şu önemli soruyu sormaktadır;

“Olası değişkenleri barındıran, birbirini takip eden ardışık zamanları, farklı coğrafi alanları ve birçok sosyo-kültürel farklılıkları dikkate almadan bu metinler her zamana ve mekâna uygun özelliklere sahiptir” diye savunmamız mümkün müdür?

Hiz. Peygamber (sav) bütün bunları dikkate alarak vahiy suresi boyunca toplumun gerçeklerini göz önünde bulundurarak bazı hükümleri yasaklamış ve bazılarını da değiştirmiştir. (Mut'a nikâhı, köle azadı ve müellefe-i kulub meselesindeki gibi). Niçin Müslümanlar için gelecek zamanlarda vahyin indiği ilk zaman gibi bu tür değişiklikleri yapmak doğru olmasın?¹⁵⁷

Bu konuya bazı fakihler ve yazarlar dikkat çekmiştir. Bunlardan bazılarının görüşüne göre; Kur'an'ın tefsir edilmesinin kuralı ayetin nüzul sebebine uygun tefsir edilmesidir. Bu ayetin gerçekliğini ortaya çıkarır. Onun tarihselliğini ispat eder ve olayla bağlantısını açığa çıkarır. Bundan dolayı Kur'an'ı lafzının genel manasıyla değil nüzul sebebi çerçevesinde tefsir etmek gerekir. Bu da “Kur'an'daki lafızların delaletinin geniş olması her şeyi kapsamına kadirdir.” sözüne zıt bir durumdur.¹⁵⁸

Yukarda anlattıklarımızın ışığında “Kur'an her zaman ve mekân için geçerlidir” fikrini aşağıda ele aldığımız şu iki teori etrafında tartışmak mümkündür.

Birinci teori: Kur'an, hükümlerin ayrıntılarını açıklamayan mücmel bir yapıdadır. Bu teoriye göre cüz'i ahkâmları çıkarmamız gerekmektedir. Bu hükümlerin de vakıaya göre belirlenmesi gerekir. Ancak bu cüz'i hükümler her vakıaya göre değişeceği için Kur'an tam olarak evrensel sayılmaz.

İkinci teori: Gerçeklik, vakıanın olumlu yâda olumsuzluğunu metne empoze etmektedir. Yeni vakıaya uygun düşmeyen ayetlerin iptal edilmesi sorunu da burada ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵⁶Furkan, 25/32.

¹⁵⁷Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 363. Tîzînî müellefe-i kulub meselesinde Hiz. Peygamber'in farklı uygulamalarının olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki farklı uygulamalar Hiz. Peygamber'e değil, Hiz. Ömer'e aittir. Bkz. el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarâbâd, 1344, VII, 20.

¹⁵⁸Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 363. Tîzînî Muhammed Said Aş'avî'nin bu görüşünü *Tahdis Akli'l-İslâmî* kitabından nakletmektedir. Ancak biz söz konusu kitaba ulaşamadık.

¹⁵⁹Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 364-365.

Burada belirtmelidir ki Kur'an'ın tadrîcen indirilmesi dini metinlerin tarihsel bağlamda anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu da Kur'an'ın üslubundaki bütünsellik ve yapısındaki mücmellik özelliğinin gölgesinde, eksiklik fazlalık meselesi veya Kur'an metninin yapısının değişmesi meselesi hakkındaki tartışmaların önünü açmaktadır. Kur'an metninin yapısındaki bütünsellik ve mücmellik özelliği, metnin inişinde tarihsel bir boyuta sahip olmadığını göstermez. Aksine belirli olaylar ve durumlar ve belirli tarihsel aşamalar çerçevesinde geldiğini gösterir.¹⁶⁰

Tîzînî'ye göre tadrîcîlik Kur'an'ı anlamada önemli bir husus, onun tarihsel bir metin olduğunu te'kid etmektedir.

3.2. Kur'an'ın Cem'i ve Çoğaltılması

Kur'an-ı Kerim Hz. Ebu Bekir döneminde cem edilmiş, Hz. Osman döneminde de çoğaltılmıştır. Kur'an'ın cem'inin nasıl yapıldığı, katib hatalarının olup olmadığı, özel mushaflardaki farklılıklar, lafzı mensuh ayetler gibi konularda farklı rivayetler ve tartışmalar bulunmaktadır.¹⁶¹

Tîzînî şu sözü söylemektedir; Kur'an'ı Kerim'in toplanması Hz. Peygamber'in (sav) vefatından birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu girişim ilk olarak Hz. Ömer tarafından bir öneri olarak Hz. Ebu Bekir'e sunulmuştur. Kur'an'ın Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı süre içinde toplanmadığı konusunda şüphe yoktur.

Tîzînî' Henry Masse'den nakille eleştirmeden "Kur'an'ın Hz. Osman döneminde herhangi bir taşıyıcı olmadan tam olarak yazıldığına iman etmek zorunlu değildir." demektedir. Devamında ise şunları nakletmektedir: "Kur'an'ın toplanma sürecinde bazılarını aşağıda sıralayacağımız birçok temel ve ciddi zorluklarla karşılaşmıştır.

1. Kur'an'ı Kerim'i yazarların yaptıkları hatalar.
2. Kâîlerin önceki dinlerinin metinlerinin etkisi altında kalmaları
3. Arap alfabesinin açık olmaması ayrıca noktalama ve harekeleme olmadığı için birbirine benzeyen harflerin karışma ihtimali olması
4. Kur'an'ın tedvini ve toplanması sürecinde var olan ihtilafların ortadan kaldırılması için yönetimde bulunan Emeviler'in hiç bir şey yapmaması."¹⁶²

¹⁶⁰Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 367.

¹⁶¹ Bu konudaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa-Ünsal, Hadiye, *Kur'an Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 19-155.

¹⁶²Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 63-64.

5. Hz. Osman tarafından diğer kıraatlerin yasaklanarak Kur'an'ın sadece Kureyş lehçesiyle okunmasını kararlaştırması böylece Kur'an'ın toplanma sürecinin siyasete alet edilmesi,¹⁶³ bu da tarihi Sakif olayının devamına ve Kureyş egemenliğinin Müslümanlar üzerinde devam etmesine sebep olmuştur.¹⁶⁴

6. Kur'an'ı tefsir eden te'vil eden ve tahlil eden müfessirlerin kendi dini ve mezhebi eğilimlerinin etkisi altında kalmaları

Tîzînî Henry Masse'den nakille Kur'an'ı Kerim metninin şekli, yazılışı, noktalanması ve harekelenmesi etrafındaki ihtilaflar miladi onuncu yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Kur'an'ı Kerim'in yazımında son nokta yedi kıraat âlimi ve bunların güvenilir iki ravilerinin görüşlerine dayanılarak şekillendirilmiştir.¹⁶⁵

Onbirinci yüzyılın başından itibaren Müslümanlar Kur'an'a tam, kâmil bir metin olarak kabul etmeye başladılar ve bu düşünce kısa sürede yaygınlaştı. Kur'an'ın tam olup olmadığı bu konuyu tarihi bilgilere, süreçlere dikkat eden bazı özgür düşünen kişiler tartışmıştır. Kur'an'ın tamlığı tartışmalarında dini, mezhebi, iktisadi, etnik çekişmelerinin, aile ve aşiretlerarası (Emevî-Abbâsî) rekabetin etkisi olmuştur.¹⁶⁶

Tîzînî'ye göre Kur'an'ın ilk toplanması vahiy kâtiplerinin ezberledikleri ve yazdıkları Kur'an metinlerine dayanmakta idi. Ancak metinlerin yazılı olmasına rağmen ayrı olması ve dağınık olmasından dolayı mesele karmaşıktı. Bu durumda sahabeleri ravilerin hafızasına güvenmeye ve işitmeye zaman ayırmaya yönlendirdi. Arapların meşhur olduğu bu güçlü hafızadan sahabeler de faydalandı. Böylece Hz. Osman zamanında 'yani büyük toplumsal dönüşüm zamanında Kur'an tedvin edildi ve

¹⁶³Tîzînî siyasi ve iktisadi ihtilaflardan dolayı Kur'an'ın tek nüshada toplanması için kurulan komisyonda İbn Mes'ud Hz. Osman'la bazı konularda anlaşmadığı için görev almadı. Çünkü Hz. Osman'ın halifeliliği zamanında Beytulmal'ın sorumlusu İbn Mes'ud idi. Hz. Osman'ın ve valilerinin iktisadi çıkarları üzerinde daralmaya gitti. Bundan dolayı ilk sahabelerden olmasına ve Hz. Peygamber'den yetmiş sure rivayet etmesine rağmen Hz. Osman onunla muamelesinde şiddete başvurdu. Buna karşın Hz. Peygamber zamanında yaşı küçük olan, Kur'an'ın toplanması için kurulan komisyona başkanlık eden, son dönemlerde malında şüphe uyandıran bir artışın yaşandığı bilinen, Kur'an ayetlerini Hz. Osman ve onun yakınlarının maslahatı için kullanan Zeyd b. Sabit'e de aksi yönde davranmıştır. Tîzînî bunları Taha Hüseyin'in "Büyük Fitne" kitabındaki Hz. Osman ile ilgili görüşlerine dayandırmaktadır. Geniş Bilgi İçin Bakınız: Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 398-405.

¹⁶⁴Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 65.

¹⁶⁵Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 387. Tîzînî'nin Kur'an'ı Kerim'in yazımında son noktanın yedi kıraat âlimi tarafından ve her birinin yanında iki tane hafız olan ve Kur'an ilmini iyi bilen kurra olduğu halde konulduğuna dair iddiası bu konudaki eserlerde yer almadığı için kendisi bu konuda yanılmaktadır. Henry, Masse, *el-İslâm*, 109-110

¹⁶⁶Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 390-391.

yerleşti. Tîzînî de burada İbn Atiyye ve bazı âlimlerin dediği gibi Kur'an'ın cem'inin ancak uzun yedi surede gerçekleştiğini dile getirmektedir.¹⁶⁷

Bu bilgilere ek olarak Tîzînî şunları söylemektedir; Kur'an'ın tadrîcen indirilmesi âlimlerin ve fakihlerin de açıkça belirttiği gibi bazı muhalif İslam fırkaları arasında Kur'an metinlerinin yapısı hakkında şüpheler doğurmuştur. Fransız müsteşrik Henry Masiye'nin farklı Mushaflardaki Kur'an surelerinin sayısının farklı olması görüşünü delil göstererek “Bu metinler vahyin indirildiği dönemdeki metinlerin tamamını kapsamamaktadır” görüşünü şu sebeplere binaen ortaya atmaktadır:

1. Elimizde bulunan mushaf Ubey İbn Kab'ın nüshasından iki sure eksiktir.
2. Elimizde bulunan mushaf İbn Mes'ud'un nüshasından iki sure fazladır.
3. Haricilerin on ikinci sure olan Yusuf suresini Kur'an'dan kabul etmemeleri
4. Şia'nın Hz. Ali ve ailesiyle ilgili ayetlerin Hz. Osman tarafından mushaf'tan çıkarıldığını iddia etmesi¹⁶⁸

Tîzînî, Kur'an'daki eksik ve fazlalığa birçok örneği delil olarak getirmektedir. Kur'an'daki eksikliğe örnek olarak lafzının nesh edildiği ancak hükmünün kaldığı recm ayetini göstermektedir. Buna da Hz. Ömer'in sözünü delil göstermektedir: “Recm ayetini sakın yok saymayın, birileri çıkıp biz recmi Kur'an'da bulamıyoruz diyecek, Resulullah (sav) de recm cezasını uyguladı bizde uyguladık. Allah'a yemin olsun ki insanlar Ömer Allah'ın kitabına fazlalık ekledi demeseler Allah'ın kitabına; ‘evli kadın ve evli erkek zina ederlerse onları recm edin’ yazardım. Biz bunu ayet olarak okurduk. Hz. Ömer hükmü var olan ve kendi zamanında dahi hükmü uygulanan ancak Kur'an'da yazılmayan recm ayetinin varlığını gösteren sözü Kur'an'da hazfın varlığına delildir.”¹⁶⁹

Kur'an'da fazlalık olduğunun delili; Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde rivayet ettiği; “Abdullah İbn Mes'ud Muavezeteyni kendi mushafına almayarak bu iki sure Kur'an'dan değildir.” demiştir.”¹⁷⁰ Aynı konuda Suyûtî'nin Hz. Âişe'den naklettiği

¹⁶⁷Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 64, Tîzînî'nin Kur'an'ın toplanma süreciyle ilgili yukarıdaki görüşleri Henri Masse, Jacques Berque, gibi müsteşrikleri kaynak göstererek naklettiğine eski ve yeni hiçbir İslam kaynağına başvurmadığına dikkat edilmelidir. Ayrıca onun İbn Atiyye ve bazı âlimlerin dediği gibi Kur'an'ın cem'inin ancak uzun yedi surede gerçekleştiğini yönündeki iddiaları da bu konudaki kaynaklarımızda yer almamaktadır.

¹⁶⁸Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 386.

¹⁶⁹Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 393.

¹⁷⁰Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 397.

“Hz. Peygamber zamanında Ahzab suresi iki yüz ayetti. Hz. Osman mushafı yazarken şu anki haliyle yazdı.”¹⁷¹ rivayetini de delil olarak zikretmektedir.

Bu gerçekler birçok âlim ve fakih tarafından gizlenmiştir. Biri bunu araştırıp ortaya çıkartmaya çalışsa marjinalleşmiş kınanmış ve icmanın dışına çıkmış olarak görülür.

Tîzînî, Kur'an metninin İslamcılar tarafından bir bütün olarak dikkate alındığını belirtmektedir. Genel olarak İslam âlimleri iki noktayı dikkate alarak Kur'an metnindeki fazlalık ve eksiklik meselesinin araştırılmaması gerektiği konusunda susmuşlardır.

1. On birinci yüzyılda bir metin üzerinde bütün İslami gurupların ittifak etmesiyle Kur'an'ın indiği gibi tam olduğu konusunda icma'nın oluşması,

2. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine dayanarak Kur'an'ın tam ve eksiksiz olduğuna yakinen iman etmek; “Kur'an'ı biz indirdik ve onun koruyucusu da biziz.”¹⁷²

“Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemes. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.”¹⁷³

Yukarıdaki iki sebep, Kur'an'daki eksiklik ve fazlalık düşüncesinin tartışılmasını sorunlu olan düşüncelerden biri yapmıştır.¹⁷⁴

Naklettiklerimizden Tîzînî'nin Kur'an metninin bir bütün olarak korunduğu konusundaki İslam âlimlerinin icma'nı kabul etmediği anlaşılmaktadır.

3.3. Kur'an'ı Tarihsel Bir Metin Olarak Okumak

Kur'an'ın tarihselliği ve evrenselliği meselesi modern dönemde en çok tartışılan konulardan biridir.

Tîzînî'ye göre Kur'an ve sünnet, kültürel ve siyasi miras, Hz. Peygamber (sav)' in hayatının birer yansımasıdır. Tarihsel bağlamda, Kur'an ve modern dini metinlerin toplumda sosyal ve tarihsel olarak nasıl inceleneceği bir zorunluluk halini almıştır. Tarihsel okuma toplumun cehaletten İslâm'a geçtiği dönemde, metin ile uygulama, olgu ve fikir arasındaki ilişki ve mekanizma üzerine odaklanır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 397; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 179

¹⁷² Hicr, 15/9.

¹⁷³ Fussilet, 41/42.

¹⁷⁴ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 389-390.

¹⁷⁵ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 5.

Kur'an metni sadece tarihsel bir metin olarak açıklanamaz. Ancak tarihsellik onun sadece bir yönüyle alakalıdır. Bununla birlikte İslam fikrinin ortaya çıkabilmesi için Kur'an metninin tarihsel tartışmalı bir yöntemle incelenmesi en önemli esaslardan biridir. Özellikle de Kur'an metninin anlaşılmasında ve tefsir edilmesinde farklı ihtimallere açık olması, vurgulanan bu tarihsel okumanın Kur'an'ın metninin yapısının incelemesi konusunda bir zorunluluk olmuştur. Bu da daha sonra gelen İslami gurupların ideolojilerine, inançlarına ve dini teorilerine yansımıştır. Ayrıca bu düşünce açık bir şekilde, temel İslam ilimleri olan kelim, fıkıh, tefsir ve diğer İslami ilimlere de yansımıştır.¹⁷⁶

Şu ayeti okuyan kişi hitabın Arap bir peygamber aracılığıyla belirli bir topluma (Araplar) ve belirli bir dilde yapıldığını anlar: “(Allah'ın emirlerini) Onlara iyice açıklasın diye her Peygamber'i yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah'tan dileyen sapar, dileyen de doğru yola girer. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir.”¹⁷⁷

Kur'an belirli bir kavmin belirli özelliklerine göre inmiştir. Böyle olmasaydı Arapların yaşamında ve zihninde yer bulamaz, Mekke ve Medine'deki Arap toplumlarını değiştirmeye muvaffak olamazdı.¹⁷⁸

Tîzînî, Kur'an metninin tarihselliği hakkında konuşurken ilahi bir hitap olarak Levhi-i mahfûz'a indirilmesi ile Levh-i mahfûz'dan sonraki aşamasını ayırmaktadır. Ona göre Kur'an mahlûktur, ezeli değildir ve o beşeri bir kaynağa sahiptir.¹⁷⁹

Buna dayanarak Kur'an dilsel ve tarihsel bir metindir. Sosyo-kültürel ve dilsel bir yapıya aittir. Onun durumu başka bir metnin durumu gibidir. Bu metnin ilahi bir kökene ait olduğunu söylemek (Kur'an metni ile Levhi mahfûz arasındaki ilişki hakkında) bu metnin bilimsel araştırmalara tabi olmayacağı anlamına gelmez.¹⁸⁰

Tîzînî, sözlerine Suyûtî'nin, Kur'an ayetlerinin inişinin ardındaki nedenleri araştırdığı “Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl” adlı kitabının mukaddimesindeki şu sözlerini delil getirmektedir: “Ayetlerin nüzul sebebini bilmenin faydaları vardır.

Tîzînî özellikle sünnetin Hz. Peygamber'den iki asır sonra yazıldığına işaret ederek, sünnetin kaynağını araştırma çalışmasında diyalektik yaklaşımı benimsediğine dikkat edilmelidir. Geniş bilgi için bkz: Tîzînî, *Mukaddimât Evveliyet*, s. 159.

¹⁷⁶Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 6.

¹⁷⁷İbrahim, 12/4.

¹⁷⁸Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 369-370.

¹⁷⁹Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 371.

¹⁸⁰Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 373.

Tarihsel süreç içindeki akışını öğrenmenin faydası yoktur diyen hata etmiş olur. Faydalarından biride manaların üzerinde durmak ve şekilselliğini kaldırmaktır.”¹⁸¹

Suyûfî yukardaki sözünde, Kur'an'ın belirli bir tarihte ve zaman diliminde, belirli bir coğrafî alanda, belirli özelliklere sahip sosyal ve etnik çevrede, bazı olaylar ve meydana gelen beşeri münasebetler üzerine peyderpey indirildiğine işaret etmektedir.

Tîzînî, Kur'an'ı tarihsel bir metin olarak görmektedir. Ancak onun etkisi belirli bir zaman dilimiyle de sınırlandırılmaz. Bilakis o kendisinden sonraki dönemleri etkileyen açık bir metindir. Bundan dolayı Kur'an metninin incelenmesi önem kazanmış ve ilk İslami metinle yani ayetler, hadisler ve Hz. Ali'nin vefatına kadar oluşan metinlerle bunlar üzerine yapılan yorumların birbiriyle karıştırılmaması gerekmektedir. İslamî fikir de bu metnin anlaşılması tefsiri ve te'vilinin neticesinde oluşmuştur. Daha sonra ise bu metinden anladıkları ölçüde farklı ekollere, farklı mezheplere, farklı İslamî fırkalara dönüştüler.¹⁸²

Tîzînî buna ek olarak şunları söylemektedir: Kur'an'ın tarihsel diyalektik yöntemler çerçevesinde incelenmesi, farklı İslami mezheplerin ve gurupların metnin te'vili ve tefsirinden anladıkları neticesinde meydana gelmiştir. Bu da Kur'an metni ile ilk İslamî dönemlerin gerçekliği arasındaki ilişkiyi dikkate almadan, toplumun ıslahı için çözüm, 'Kur'an'ın ilk indiği döneme dönmekten geçiyor' diyen Selefî düşüncesinin ne kadar yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Metin ile bugün yaşadığımız gerçeklik arasındaki ilişkiye dayanan modern okuma yöntemi, zorunlu olarak bunun tersini ispatlamakta ve içtihat yöntemini aktif hale getirmektedir.¹⁸³

Modern zamanda Kur'an'ın tarihselliğine işaret etmek de bir zorunluluk olmuştur. Tîzînî bazı ayetlerin mana itibarıyla birbiriyle çeliştiğini belirtmektedir. Bu çelişkiyi gidermekte ancak nüzul sebebini ortadan kaldırmakla mümkündür. Yani bir ayeti kendisi için indirilmiş özel bir sebeple sınırlandırmadan. Bu da diğer yönüyle ayetin kendisi için indirildiği sebebin tarihsel olduğunu vurgulamaktadır.

¹⁸¹ es-Suyûfî, Celaledin, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfîyye, Birinci Baskı, Beyrut, 2002, s. 7.*

¹⁸² Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 7.

¹⁸³ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 13-16. Tîzînî sayfa 37'de modern zamanda bu köktenci ideolojik fikrin kapandığına, Hizbu't Tahrir'in ortaya attığı, şeriatı bütün yönleriyle (ibadet, muamelat ve ahkâm) tedric olmadan uygulamak fikri, şayet gerçekleşse de dini metnine muhalif bir durumdur. Her Müslümanın bu durumu reddetmesi gerekiyor. Kur'an'ı olayların gerçekliğine göre te'vil etmek caiz değildir. Geniş bilgi için bakınız; Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 36-39.

Aşağıda gelen ayetler de bu cihettendir: “De ki: “Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü’minler, yalnız Allah’a güvensinler.” Bu medeni bir ayettir ve mutlak cebri belirtmektedir.¹⁸⁴

Diğer ayet: “Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.”¹⁸⁵ Bu ayet özgür iradenin izlerini taşıyor. Bu iki ayet arasındaki çelişkiyi ancak bu ayetlerin iniş sebeplerini bilerek giderebiliriz.¹⁸⁶

Tîzîn’ye göre Kur’an nazil olduğu ortamın sosyal, dini ve kültürel gerçekliğini dikkate aldığından onu anlamak için tarihsel metodla okumamız gerekmektedir.

3.4. Bilimsel Tefsire Bakışı

İlmi (bilimselci) tefsir, Kur’an’ın sarahaten veya remzen/işâreten birçok bilimsel gerçekten söz ettiği, dolayısıyla biyolojiden jeolojiye, zoolojiden botaniğe kadar hemen bütün bilim dallarının modern bulgu ve buluşların öncelediği zannını müdellel kılma çabası olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir anlayışın doğru olmadığına dair pek çok eleştiri yapılmaktadır.¹⁸⁷

Tîzînî’ye göre bir yönüyle hidayet rahmet ve kurtuluş kitabı gibi olan Kur’an ile bilim kitabı gibi olan Kur’an arasında mantıksız bir ilişki vardır. Çünkü bir hidayet ve rahmet kitabı olan Kur’an sabittir. Toplumun ihtilaflarının etkisiyle değişmez. Ancak bir bilim kitabı gibi algılanan Kur’an teknik ve teknolojik gelişmeler karşısında değişmek zorundadır. Bu durumda ‘Kur’an metni sabittir ve mutlak, her zaman ve mekâna uygundur’ hükmü düşer, yok olur.

Bu durumda İslamcıların şiddetle savunduğu “Kur’an insanlar için bir hidayet kitabıdır” fikri tartışılmalıdır. Kur’an bilime paralel olmak zorunda değildir. Ancak bilimin ulaştığı sonuçların Kur’an’ın rehberliğine ve ona ulaşan sonuçlara aykırı olmaması yeterlidir. Ramazan el-Buti’nin İslam’ı tanımlarken dediği gibi: “İslam bir

¹⁸⁴ Tevbe, 9/51.

¹⁸⁵ Nisa, 4/ 79.

¹⁸⁶ Tîzînî, *en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 250.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, *Meal Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 52-76.

bilim değildir, İslam bilime paralel de değildir, ancak İslam son olarak bilimsel araştırmacılarını beklemektedir.¹⁸⁸

Bu durum Kur'an metninin diyalektik ve gerçeklik fikrine açık olmamasına tarihsel ve kültürel koşullara ve olaylara maruz kalmamasına yol açmaktadır. Bu da Hristiyanların İncil için söyledikleri: "Bütün bilimsel teorilerin kaynağı İncil'dir." sözünün Kur'an için söylenmesine yol açar.

Bunlara dayanarak "Kur'an metni zâtı itibariyle değişime ve dönüşüme kapalıdır" diyebiliriz. Öte yandan dışarıya açık yapısı itibariyle etkiler ama etkilenmez, hareket ettirir ama hareket ettirilmez.¹⁸⁹

Burada da son olarak Kur'an ve akıl arasındaki çelişkiye geçiyor. Bilim deneyimsel bir yapıya sahipse akıl da deneyimsel bir yapıya sahiptir. Hükmünde kat'i olarak benimsenmeyen akıl, kat'i olan Kur'an metninin tefsirinde kullanmak doğru sayılmaz. Buna ek olarak aklın verdiği hükümler beşeri kaynaklı olduğu için zanni'dir kesin (yakini) bilgiyi ifade etmez. Böylece Kur'an'ı açıklama konusunda akla asla güvenilmez. Şayet bu konuda akla güvenecek olursak, maddenin evrimi, Allah'ın zatını sıfatlarını ve cüz'i hükümlerini, kazalar ve buna benzer akidevi olayların araştırılması konusunda akla güvenmemiz gerekmektedir ki bu da mümkün değildir.¹⁹⁰

Yukarda naklettiklerimizden Tîzînî'nin Kur'an sabit bir metin olduğu için ondan bilimsel gerçekleri çıkarma çabalarına ve bilimsel bir tefsir yazmaya karşı olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. Tîzînî'ye Göre Kur'an Metninin Temel Özellikleri

Tîzînî'nin Kur'an metninin incelenmesiyle ilgili koyduğu önemli kavramlar ve teorilere geçmeden önce, Tîzînî'nin şu görüşü savunduğuna işaret etmek gerekiyor: Kur'an metninin incelenmesi, karmaşıklığa ve genişliğe maruz kalması, şu beş eksenelde olmaktadır:

1. Tarihsel, kültürel ve zamansal eksen; çünkü Kur'an'ın nüzul ve tedvin asrından uzaklaştıkça karmaşıklık ve genişlik süreci artmaktadır.

¹⁸⁸Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 188.

¹⁸⁹Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 189.

¹⁹⁰Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 190.

2. Sosyo-kültürel eksen; ilk dönem İslami Arap toplumlarından uzaklaştıkça ve yeni İslamî çevrelere girdikçe karmaşıklık ve genişlik süreci artmaktadır, bu İmam Şâf'î'nin asırların değişmesi (ihtilafu'l-emsar) olarak bahsettiği şeydir.

3. Etnik eksen; Arap olmayan farklı etnisitelerin İslam'a girmesiyle karmaşıklık ve genişlik süreci daha da yaygın hale gelmiştir.

4. Coğrafi ve mekânsal eksen; İslam'ın çıkış yerleri olan özelde Mekke ve Medine genelde ise Hicaz Bölgesi'nden uzaklaştıkça, karmaşıklık ve genişlik süreci artmaktadır.

5. Sosyo-ekonomik eksen; insanların ruhsal, fıkırsel ve entelektüel yapıları sosyo-ekonomik çevreleri değiştikçe değişmektedir. Köy, şehir, çöl, ada ve benzeri yerlerde yaşamak buna etki etmektedir. İbn Haldun bu eksenden en açıkça bahseden düşünürlerden sayılır.¹⁹¹

3.5.1. Kur'an Ayetlerinin Mücmelliği

Suyuti'ye göre mücmel demek delaleti açık olmayan demektir. Bu durum birçok nedenden dolayı Kur'an'da mevcuttur; (manada müştereklik, hazf, lafzın garip olması, tehir ve takdim durumu) gibi.¹⁹²

Tîzînî Kur'an metninin çoğunluğunun mücmel olduğu görüşündedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (sav) olaylara ve durumlara göre mücmel olanları açıklamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) cevaplarında açıklanmayan ve kapalı kalan sorular fakihler ve âlimler tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Peygamberin verdiği cevapların sahabeleri ilgilendiren bazı meselelerle ilgili sordukları sorular olduğunu düşündüğümüzde bu durum normaldir.¹⁹³

Mücmel sığa ile gelen Kur'an ayetleri, Kur'an'daki temel ilkelerin ve birçok hükmün kaynağını oluşturmaktadır. Böylece hitabındaki tarz Kur'an'ı müminler için bir rahmet, hidayet ve kurtuluş kitabı yapmaktadır. Kur'an küçük büyük her şeyi kapsayan bir kanun ve eğitim kitabı değildir. Sayıları az da olsa bazı araştırmacılar, Kur'an'da, kitaptan bahseden ayetlerin küçük büyük her şeyi kapsadığını belirtmektedirler.

¹⁹¹Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 125-126.

¹⁹²Geniş Bilgi İçin Bakınız; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 458-459.

¹⁹³Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 184.

Şu ayette olduğu gibi: “Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.”¹⁹⁴

Bu araştırmacıların bu ayetteki Kitab lafzını gelişi bağlamında (nüzul sebebi çerçevesinde) anlamaları gerekmektedir. Yani bu Kur’an onların yaşadığı yedinci asırdaki insanlara hitap etmek için indirilen Kur’an değildir. Şu ayetlerde belirtildiği gibi o Kur’an Levh-i mahfuz’da olan Kur’an’dır; “Şüphesiz biz, toprağın; onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz. Yanımızda (o bilgileri) koruyan bir kitap vardır.”¹⁹⁵ “Şüphesiz o şanı yüce bir Kur’an’dır, Levh-i mahfuz’dadır.”¹⁹⁶

Levh-i mahfuzun diğer adı olan Ummu’l-Kitap ismiyle başka ayetlerde de buna cevap verilmiştir: “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i mahfuz) O’nun yanındadır.”¹⁹⁷ Levh-i mahfuz aynı zamanda Kur’an’ın kendisini de içermektedir.¹⁹⁸

Tîzînî, Kur’an ayetlerinin bütüncül ve mücmel olduğu meselesinin İslami gelenekte de olduğu görüşünü savunmaktadır. Çünkü altı bin civarındaki ayet, yedi ayet olan Fatiha suresinde özetlenmiştir. Bunu da Suyûtî’nin şu sözlerine dayandırmaktadır: “Allah kitabını Fatiha suresiyle açmıştır. Çünkü o Kur’an’ın maksadını kendinde toplamıştır. Bundan dolayı *Ummu’l-kitab*, *Ummu’l-Kur’an* ve *Esas* olarak da isimlendirilmiştir. Allah, önceki kitapların ilmini Kur’an’da toplamıştır. Sonra Kur’an ilimlerini ayrıntılarda toplamıştır. Sonra bu ayrıntıdaki ilimleri Fatiha’da toplamıştır. Kur’an’ın tümü güzeldir ancak Fatiha suresi bu güzelliği kendinde toplamıştır. Kur’an’ın ayrı ayrı sahip olduğu her güzelliği kendinde barındırmaktadır. O Kur’an’ın başında gelmektedir. Belîğ olduğundan dolayı söylenen bütün sözleri içermektedir.”¹⁹⁹

“Birçok fakihin bu mücmelliği Müslümanlar için bir rahmet olarak gördüğünü not etmek gerekmektedir. Bu şu manaya gelmektedir ki, Allah Kur’an’ın her zamana ve mekâna uyması için onu mücmel bir sığayla indirmiştir. Onu açıklamayı da her zamanda ve mekânda yaşanan olaylara uygun olması için Müslüman âlimlere bırakmıştır.

¹⁹⁴ En’am, 6/38.

¹⁹⁵ Kâf, 50/4.

¹⁹⁶ Buruc, 85/21-22.

¹⁹⁷ Ra’d, 13/39.

¹⁹⁸ Tîzînî, *en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 184.

¹⁹⁹ Tîzînî, *en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 185.

Bu sözü destekleyen delillerden biri Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve diğer birçok mezhebin var olmasıdır. Çünkü Fahreddin Razi (Tîzînî'nin en çok itibar ettiği müfessir ve âlimlerden biridir) şöyle demektedir: “Şayet Kur'an'ın hepsi muhkem olsaydı, ancak bir tane mezhep olabilirdi.”²⁰⁰ Ayrıca bu manayı şu ayet te desteklemektedir: “Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) Onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.”²⁰¹

Buna dayanarak Tîzînî, fakihlerden bir gurubun istikra ve gerçekliğe uygunluk deliline dayanarak metne bağlı kaldıkları görüşünü benimsemektedir. Buna ek olarak, sosyal gerçeklik, Kur'an metnini okuma, anlama, boyutlarını ve sınırlarını bilme standartlarından biridir. Anlattıklarımıza dayanarak şunu söylemek mümkündür: “Muhakkak ki Kur'an'ı Kerim, farklı sosyal seviyelerde değişim ve dönüşüm süreci çerçevesinde anlaşılabilir ve te'vil edilebilir.”²⁰²

Burada Tîzînî'nin bu alanda tartışılması gereken en önemli şu sorusu gündeme gelmektedir: Niçin Kur'an'daki bütüncül ve mücmel söylem, açık (mufassal) söyleme galip gelmektedir?

Buna cevap olarak Tîzînî şunu tercih etmektedir (birçok âlimde bu görüşü savunmaktadır): “Kur'an'daki mücmel sığa (her asra uygun olduğundan) Müslümanlar için birer rahmettir. Ancak aynı zamanda Kur'an metninin istikra yöntemiyle anlaşılması fikrini redd eden bir gurup ortaya çıkmıştır. Bu görüş de Kur'an metninin bütünlüğünü etkilemektedir. Böylece farklı manalar ve formatlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum da sorunlu ve yasak olan şeylerin artmasına, aynı zamanda da entelektüel fikirlerin gerilemesine yol açmaktadır. Buna da şu ayeti delil göstermektedir: “Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz.”²⁰³

Ayrıca şu hadisi de delil göstermektedir: “Ey kavim! Sizden önceki toplumlar, peygamberler hakkında ihtilafa düşmeleri, kitabın bir kısmını alıp bir kısmını da inkâr etmelerinden dolayı delaletle düştüler. Siz böyle olmayın.”²⁰⁴

Bu görüş, zihinsel ve eleştirel düşüncenin gerçekleşmemesine yol açtı. Ve İslam'ın fikir birliğini yıkan yıkıcı bir unsur olarak kabul gördü. Mûtezile ve Eş'ârîler

²⁰⁰ er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, Mefâtîihu'l-Ğayb, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1981, VII, 185.

²⁰¹ Hud, 11/118.

²⁰² Tîzînî, *en-Nassü'l-Kur'ânî*, s. 192-193.

²⁰³ Bakara, 2/85.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 304-305.

arasındaki fikirsel farklılıkları da bu duruma delil olarak göstermemiz mümkündür. Çünkü popüler İslamî çevrelerde şöhret bulan, genel olarak Sünnî çevrelerde ideolojik otorite olarak kabul edilen Eş'âriyeliler'in yanında kesb teorisi yaygınlık kazanmıştır. Bundan dolayı İmam Gazalî Kaderiyye ve Cebriyye fikrini savunanlara savaş açmış ve bu düşünceye sahip olanların dövülmesini, elbiselerinin ve sarıklarının yırtılmasını, saçlarının kesilmesini istemiştir. Genel olarak Gazalî kendi mezhebi ile muhalif mezhepler arasındaki fikir farklılıklarını açıklamakla yetinmemiş, bunun ötesine geçerek şiddet ve terörizme başvurmuştur.²⁰⁵

3.5.2. Kur'an'ın Farklı Anlam ve Yorumlara Açık Olması

Te'vil İslam'ın ilk asırlarından beri etrafında tartışmalar yaşanan en sorunlu kavramlardan biri sayılmaktadır. Ta ki günümüzde de Arap olmayan müsteşrik filozoflarla Arap felsefeciler ve düşünürler arasında bu tartışmalar devam etmektedir. Tîzînî te'vil konusunu diyalektik yöntemle tartışan modern Arap filozoflarının en önemlilerinden biri sayılmaktadır. Çünkü Tîzînî te'vili İslamî fırkaların ve mezheplerin ortaya çıkmasının ana nedeni olarak görmektedir. Bunun başlangıç noktası da te'vil ve tefsirin tanımıdır. Şöyle ki: Te'vil, lafzı muhtemel manalarından biriyle açıklamaktır. Buda aklî bilgiyle alakalı bir durumdur. Tefsir ise konuşanın muradını açıklamaktır. Buda rivayetlere dayanarak açıklanabilecek bir durumdur.²⁰⁶ Tîzînî'ye göre bu iki kavram müfessir ve müevvilin kendisinden etkilenmektedir. Bu da Kur'an metninin anlamsal dairesinin müfessir ve müevvilin ideolojik görüşüne göre genişlemesine yol açmaktadır.²⁰⁷

Tîzînî te'vil olayının Kur'an metninin anlaşılmasında, tefsirinde ve te'vilinde Müslümanları hayrete düşürecek birkaç problemi olduğunu belirtmektedir. Bunun en önemlisi: Aşağıda zikredeceğimiz ayetlerde Kur'an'ı Kerim ayetlerinin anlamının açık olduğunu, tefsire ve te'vile ihtiyaç duymadığını açıklamaktadır:²⁰⁸

²⁰⁵Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 203-205.

²⁰⁶Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 265. Ebu'l-Bekânın tanımına dayandırmıştır, *Kitabu'l Külliyyat, Mucem fi'l-Mustalahati ve Furuki'l-Lugaviyye*, li ebi'l Beka Eyyub ibn Musa el-Huseyni el-Kûfî, Muesesetu'r-Risale, Beyrut, 1998, s. 261.

²⁰⁷Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 265.

Tîzînî müfessirin mişiliği 'le 'İlgili önemli fikrinde Nasr Hamid Ebu Zeydin felsefetu't-Tefsîr kitabında zikrettiği Muhyiddin ibn Arabinin görüşüyle muvafık kalmıştır. Nasr Hamide, Ebu Zeyd, *Felsefetu't-Tevîl, Dirâsâtu fi T'vîlî'l-Lkur'ânî inde Muhyiddin İbnu'l-Arabî*, S, 11-12,

²⁰⁸Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 265.

“Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.”²⁰⁹

“Biz onu, Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur’an olarak indirdik.”²¹⁰

“Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler.”²¹¹

Bu ayetlerde Kur’an’ın dilinin açık olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca müteşâbihin te’vil ve tefsirinin yapılmasından da sakındırılmaktadır. Te’vilin ihtiyaç duyulmayan bir şey olduğunu açıklamaktadır. Biri Kur’an’ı te’vil etmeye yeltense, Âl-i İmran Suresi’nin yedinci ayetine dayanılarak kalbinde hastalık olanlardan olur. Bu durum aşağıdaki Kur’an hükmünde özetlenmiştir: “Muhkem olanlar Kur’an’da apaçık olanlardır, başka bir mana ihtimali taşımaz ve hiçbir zaman te’vile ihtiyaç duymaz. Müteşâbih ise karmaşıktır açık değildir, birçok manaya gelme ihtimali vardır. Bunlar hangi manaya te’vil edilebilir. Oysa te’vil edende kalbi hastalıklı olandır. Bu durum müteşabihi te’vil veya tefsir etmeden konduğu zahiri manasıyla almayı gerektirir.”²¹² “Aslında, bu durum Kur’an metninin, ortaya çıkan toplumsal değişimlere göre yorumlanamayan bir yapıyı temsil etmesine yol açmaktadır. Bu da Kur’an’ı zahiriyle alan ve İslamî düşüncenin gerilemesine sebep olan selefî akımların ortaya çıkmaSına sebep oldu. Özellikle bu durum zorba otoriteler tarafından benimsendiğinde İslam’a giren halkların tüm etnik ve kültürel birikimleri reddedilir. Buna örnek olarak da özel ideolojisiyle değişim sürecinde olan Hizbu’t-Tahrîr²¹³ örgütünü verebiliriz. Çünkü bunlar İslam şeriatının esas itibariyle her eylem ve alanda uygulanması gerektiğini istemektedirler ve egemenliğin sadece İslam’a ait olduğuna inanmaktadırlar. Bundan dolayı İslam’a aykırı olan ilkeler, dinler ve akidelerle şiddetle çatışmakta ve meydan okumaktadırlar. İslam dışı olan dinlerin, akidelerin ve ilkelerin müntesiplerinden bunları terk etmelerini istemektedirler. Çünkü tek doğru olan sadece İslam’dır.

²⁰⁹ Şuara, 26/193-195.

²¹⁰ Zümer, 39/28.

²¹¹ Ali İmran, 3/7.

²¹² *Tîzînî, en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 266-267.

²¹³ Hizbu’t-Tahrîr: Siyasi bir İslamî örgüttür. 1953 yılında Filistin’in Eczem köyünde doğan Takuyiddin en-Nebhani tarafından kurulmuştur. İlkelerini İslam’dan alan siyasi bir bloktur. Hilafeti ve İslam şeriatını tekrar tahkim etmeyi hedef olarak koymuştur. İslam davasını yüklenecek cemaatin, ruhani, ahlaki, eğitici veya hayırsever değil, siyasi bir cemaat olması gerektiğini vurgulamaktadır. Geniş bilgi için bakınız; Ebu Avde, Raidu, Nasr, *Fikru Hizbu’t-Tahrîr*, İslam Üniversitesi, Usuluddin Ana Bilim Dalı, Akide Ve Muâsır Fıkhi Mezhepler Bölümünde Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır, Gazze, 2009, s. 1-8,

Böylece gerçekliğin İslam'a aykırı olduğu durumlarda, gerçekliğe uyması için İslam'ın te'vil edilmesi caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda İslam tahrif edilir. Bu görüşün sahipleri, Kur'an metni, Müslümanların tüm hükümlerini kapsayan ayrıntılı ve apaçık bir yapıya sahip olduğundan dolayı Kur'an metni ile gerçeklik arasında bağlantı kurma zorunluluğunun bulunmadığına inanmaktadırlar.²¹⁴

Böyle bir inanç te'vilin karşısında durmakta ve esas itibariyle üç ana zorluğa yol açmaktadır:

Birinci: Bu inanç değişim ve yenilenme gerçekliğinin karşısında durmaktadır.

İkinci: Dini metin kapalı bir metindir, tarih ve kültürden etkilenmez.

Üçüncü: Metin ile gerçeklik arasında köprü oluşturabilecek aydınlatıcı te'vil (yorumlama) sürecinin karşısında durmaktadır.²¹⁵

Hadis külliyyatına baktığımızda bu durumun teyit edildiğini görmekteyiz. Şöyle ki; Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın zatıyla ve sıfatlarıyla ilgili meseleler hakkında hiçbir sahabenin Hz. Peygamber (sav)'e soru sorduğuna dair bir rivayet yoktur. Bunlara olduğu gibi inanmaktadırlar. Aşağıdaki hadislerde belirtildiği gibi kadere de manasını ve keyfiyetini sormadan inanmışlar.

“Kaderin hayrına ve şerrine iman edin.”²¹⁶ “Kim Kur'an'da kendi görüşüyle hüküm verirse hüküm doğru olsa bile hata etmiştir.”²¹⁷

Kur'an'a insanlığa hitap eden bir kitap olarak bakıldığında, bütün çevrelere uygun olması herkes tarafından anlaşılması için te'vil edilmesi bir zorunluluk olmaktadır. Hadis metinlerini incelediğimizde, çok yönlü te'vil uygulamalarına dayanarak, Kur'an'ı Kerim'e basiret ve açıklama gözüyle bakmamızı zorunlu kılmaktadırlar. Bunun yansımasını Hasan Basrî'nin, Kur'an metni ile gerçeklik arasında bağlantı kurmaya çalışmasında görmekteyiz. O ayeti anlayabilmek için te'vili zorunlu olarak görmektedir. Hatta Hz. Peygamber (sav) Hz. Ali'ye hitaben söylediği hadiste te'vilden olumlu olarak bahsetmektedir: “Ben nasıl Kur'an'ın hak bir kitap olduğu konusunda savaşıysam sizden bazıları da doğru te'vil edilmesi için savaşıacaktır.”²¹⁸

²¹⁴ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 272-273.

²¹⁵ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 277.

²¹⁶ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu 's-Sahîh*, Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kahire, 1991, “Kitâbu'l-İman”, 1.

²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 250.

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 390-391.

Hız. Peygamber (sav) te'vili reddetmemiştir. İlmi olmayan cahiller tarafından yapılmasını yasaklamıştır. Şu hadis buna işaret etmektedir: “Sizden doğru te'vil yapanlar kendi dönemlerinin en hayırlılarıdır. Bunlar aşırı gidenlerin tahrifini, batıl ehlinin bozuk düşüncelerini ve cahillerin yanlış te'villerini yok ederler.”²¹⁹

Tîzînî müfessir yâda müevvilin kişiliğinin, te'vil kavramı ve sorunları hakkında oynadığı rolü doğrulayan şu ayeti örnek olarak getirmektedir: “O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”²²⁰

Tîzînî bu ayetin tefsiri ve dil yönünden incelenmesi meselesinde Beydavî'ye ve Beydavî'nin şarihi olan Kazrunî'nin ayet hakkında düştüğü nota dayanmaktadır. Beydavî şunları kaydetmektedir: “ ‘onun te'vilini ancak’ bölümünün üzerine ‘ Allah ve ilimde derinleşenler’ kısmını hamletmek gerekir. Kim ‘ancak Allah bilir’ diye tefsir ederse, dünyanın kalma süresi, kıyametin kopma zamanı, Kur'an da zikredilen sayıların özellikleri, zebanilerin sayıları gibi Allah'ın ilmini, sadece kendisinin bildiği müteşâbihi tefsir etmiş olur. Burada ‘Allah bilir’ de durmak zahiri mananın murat edilmediğine delalet etmektedir. Bu da ‘biz ona iman ettik’ cümlesinin Rasihûn kelimesinin durumunu veya durumunun bir bölümünü açıklamaya delalet etmemektedir. Yâda ona hal olmaya, mübteda ise ona haber olmamaya delalet etmektedir.”²²¹

Ancak Kazrunî ayetin tefsirini ve Beydavî'nin te'vilini şöyle açıklamaktadır: “ ayetin zahiri "والراسخون في العلم" (ilimde derinleşenler bilir)in üzerinde durabileceğimizi göstermektedir. Yani ilimde derinleşenler onun te'vilini bilenlerdendir. Bu ayetten anlaşılabilir. Birincisi ilimde derinleşenlerin te'vili bilmeleri, bilmemelerinden daha faydalı bir durumdur. İkincisi "إلا الله" (ancak Allah bilir) sözü üzerinde durduğumuzda, "يقولون أمنا به" (iman ettik derler) sözünü Rasihun'a (ilimde derinleşenler) haber yaptığımızda ilimde derinleşmenin fazla bir faydası olmadığı manası çıkar. Çünkü ilimde derinleşmeyenler de iman ettik derler. Üçüncüsü, ikincide zikrettiklerimiz

²¹⁹ Kastallânî bu hadisin hasen olduğunu söylemektedir. Bkz. Muhammedu'l-Alevî'l-Malikî, *el-Menhelü'l-Latif fi Âsûli'l-Hadis*, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Yedinci Baskı, Riyad, 2000, s. 46.

²²⁰ Âl-i İmrân, 3/7.

²²¹ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 279.

Allah'ın şu sözü için çokta uygun olmaz "ما يَدُّ كَر إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ" (ancak akıl sahipleri düşünür). Çünkü bazı yönleriyle zahire uymamaktadır. Bunlardan biri de selim akıl sahibi olan biri, ilimde derinleşenlerin ona iman ettik, demelerinin bağımsız bir kelam olduğuna hükmeder. Burada en uygun olan "يقولون أَمَّا بِهِ" (ona iman ettik) sözünü te'vilin manalarını bildikten sonra söylemeleridir.²²²

Tîzînî'ye göre geçen ayette dilsel manadan dolayı tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bu bile muevvinin entelektüel birikimi ve ideolojik yapısından kaynaklanmaktadır.²²³

Birinci durumda ayet tefsir edilirken (vav) harfi atıf harfi olarak alınmıştır. Burada Kur'an'ın genel manasının dışına çıkmadan, metni gerçekliğe uygun olarak te'vil ve tefsir edebilmek için açık bir yapıya sahip bir metin var önümüzde. İşte burada önde gelen İslam düşünürlerinin farklı önermelerinin özel bir önemi ortaya çıkmaktadır. Buna Şeyh Muhammed Abduh'u örnek verebiliriz. O şöyle demektedir: “ Her Müslümanın, Allah'ı kitabından, Resulullah'ı da kendi kelamından selef veya halef âlimleri aracı olarak koymadan tanıması gerekmektedir. Bundan önce de, Arap dilini anlayabilmesi için kurallarıyla Arap dilini ve özellikle peygamberlik dönemi olmak üzere Arapların durumunu bilmesi gerekmektedir. İnsanlar Hz. Peygamber zamanında nasıldı ve vahyin indiriliş sürecinde ne tür olaylar gerçekleşti.” Muhammed Abduh bu ifadesiyle, mukaddes metnin her Müslüman tarafında tarihsel ve kültürel bağlamı dikkate alınarak anlaşılan bir metin olması gerektiğini belirtmektedir.²²⁴

İkinci durumda (vav) harfi ibtida olarak tefsir edilmiştir. Kendisinden sonra gelen cümlelerin öncekiyle bir bağlantısı yoktur. Bu durumda zatı itibariyle tam olduğuna iman edilen ancak kapalı olan, araştırmayı, diyalogu ve eleştirel okumayı reddeden bir Kur'an metni var karşımızda. Böylece Kur'an'ı okuyanın zahirine ve mucizevi bir yapıya sahip olduğuna iman etmekten başka yapacak bir şeyi yoktur.²²⁵

3.5.3. Kur'an'ın Muhkem ve Müteşâbihliği

Muhkem ve müteşâbih meselesi, eski ve modern çağda, tartışmaların etrafında döndüğü en önemli olaylardan biri sayılmaktadır. Bazıları onu imanın sıhhati için delil

²²²Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 280.

²²³Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 280-281.

²²⁴Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 281-282.

²²⁵Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 282.

olarak almakta, diğerleri de onu Kur'an'ın yapısını sorgulamak için delil olarak almaktadır.

Sözlükte muhkem: Dayanıklı olan sağlam, muhkem bina denildiğinde yani kendisine zarar verilemeyen, bozulmayan sağlam yapı kast edilmektedir.

Sözlükte müteşâbih: İki şey veya ikiden fazla şey arasında olan benzerlik. Bu benzerlik birçok şeyin arasındaysa, karmaşıklığa, şüpheye ve karışıklığa yol açar. Bu kelimenin sözlük anlamını genişleterek her kapalı ve zor olan şey için kullandılar.²²⁶

İstilah manaları ise; Kast edilen manada ihtilaf edilmiş ve bu iki kavram hakkında birçok söz söylenmiştir.²²⁷ Nurettin İtr şu tarifleri tercih etmektedir:

Muhkem: Hiçbir problemi olmayan, manası apaçık olandır.

Müteşâbih: İstenilen mana tam olarak açık olmayandır.²²⁸

Ancak Tîzînî'ye göre bu konuyu araştırmak ve bu konu hakkında konuşmak Kur'an metnin gerçeklikle alakası ve bağlantısı yönünden karmaşıklığı arttırmaktadır. Öte yandan da İslami çevreler ve gruplar arasındaki anlaşmazlığı ve çeşitliliği arttırmaktadır.²²⁹

Mekke ve Medine de siyasi ve askeri kontrol sağlandıktan sonra, Hz. Osman ve Hz. Ali yönetimini takip eden dönemde ve o dönemde İslam da eleştirel bir okuma yapılmamasına rağmen müteşâbih ve muhkem hakkında ihtilaf ortaya çıkmaya başladı. Çünkü o dönemde Kur'an insanların sorularına ve ihtiyaçlarına göre peyderpey indirilmekteydi. Diğer yönüyle Kur'an metninin yapısının mücmel olması, İslam'ın ilk dönemlerinde, muhkem ve müteşâbihin ihtilafı ve bunları merak etme konusunda geniş bir alan bıraktı. Ancak, bu konu Hz. Peygamber'in vefatı ile büyük bir ideolojik ve tehlikeli bir siyasi tırmanışa yol açtı. Beni Sakîfe olayında görüldüğü gibi hilafet meselesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca dayanağının ve delillerinin kaynağının Kur'an'da olduğu, farklı siyasi oluşumların ortaya çıkmasına da yol açmıştır.²³⁰

²²⁶ İtr, Nureddin, *Ulumu'l-Kur'an'i-L Kerim*, Bask: 1, 1993, Dâru's-Sabah, Dımeşk, S,120,

²²⁷ Muhkem Ve Müteşâbih Kavramlar Hakkında Geniş Bilgi İçin Bknz, Suyûtî, *el-İtkân*, s. 425.

²²⁸ İtr, Nureddin, *Ulumu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, s. 122.

²²⁹ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 235-236.

²³⁰ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 237-240.

Tîzînî burada ikinci bir soru ortaya atmaktadır: “Kur’an Arapça indirildiyse, Arapça dil kurallarına uygunsa, Araplar da onun manalarını ve kavramlarını anlıyorlarsa, niçin muhkem ve müteşâbih sorunu ortaya çıktı?”²³¹

Buna cevap ise; Kur’an’ın kendisi muhkem ve müteşâbihin varlığına işaret etmektedir. Müslümanları Kur’an’daki muhkem ve müteşâbihi araştırmaya çağırmaktadır. Burada tefsir ve te’vilin önemi fikri bir olgu olarak bu meseledeki araştırma ve incelemelere bir cevap mahiyetinde ortaya çıkmaktadır.

Tîzînî’nin zikrettiklerinin, Ahmed Emin’in, muhkem ve müteşâbih hakkında söyledikleri olduğuna işaret etmek gerekmektedir: “Kur’an Arapların dillerinde nazil olmuş olsa da, bu durum bütün Araplar onu anlıyor, kavramlarını biliyor demek değildir. Muhkem ve müteşâbihin ortaya çıkmasının birçok sebebi vardır. Önemlileri şunlardır:

- Arapça bütün Arapların dili olsa da onlar konumları ve nesepleri itibariyle farklı Arapça bilgisine sahiptiler. Onlardan kimi cahiliye edebiyatını ve ondaki garip lafızları biliyor ve Kur’an metnini anlamada bundan destek alıyordu. Kimi de bu konu hakkında bilgi sahibi değildi.

- Onlardan kimi Hz. Peygamber’le beraberdi ve ona eşlik ediyordu. Ayetlerin inişine yol açan sebeplere şahit oluyorlardı. Ayetin nüzul sebebini bilmek ayetin maksadını anlamada en önemli etkenlerden biri sayılıyordu. Onlardan kimide bu bilgiye sahip değildi.

- Arapların adetleri söz ve fiilleri hakkında farklı bilgilere sahiptiler. Cahiliye döneminde Arapların hac ibadetiyle ilgili bilgilere sahip olanlar hac ayetlerini, bu bilgiye sahip olmayandan daha kolay anlıyordu.

- Arap Yarımadası’ndaki Yahudi ve Hristiyanların Kur’an’ın inişi sırasında tepkilerini bilmek ve izlemek, onların eylemlerine atıfta bulunmaya ve onlara cevap vermeye yardımcı olur. Buda ancak onların ne yaptığını bilerek mümkün olabilirdi.²³²

Tîzînî, Ahmed Emin’in muhkem ve müteşâbihin ortaya çıkma sebepleri hakkında zikrettiği sebepleri zikretmesine rağmen o, tartışılan bu sebepleri genel olarak dini

²³¹ Söylediklerini İbni Haldun’un Şu Sözlerine Dayandırmaktadır: “Kur’an Arapça Olarak Arap Dil Kurallarına Uygun Olarak İndirildi. Araplar Onu Anlıyordu, Mefhumunu, Kavramlarını Ve Terkiplerini Biliyorlardı.” Tîzînî, *en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 238.

Geniş Bilgi İçin Bknz: İbn Haldun, Abdurrahman B. Muhammed, *Mukaddimetu İbn Haldun*, Mektebetu Hidaye, 1. Baskı, Dimaşk, 2004, II, 174.

²³² Emin, Ahmed, *Fecru’l İslam*, s. 217-218.

metinlerin farklı anlaşılmasının ardındaki sebepler olarak görmektedir. Bu durumda, kendine has ideolojileri olan farklı siyasi oluşumların ortaya çıkma sebebidir. Bunların ortaya çıkma sebepleri doğrudan muhkem ve müteşâbihle alakalı değildir.²³³

Muhkem ve müteşâbih meselesinin siyasi ve ideolojik etkilerini Tîzînî'nin görüşü çerçevesinde şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Birincisi: Bazı İslami guruplar muhkem ve müteşâbih meselesinden faydalanarak toplumdaki popüler, siyasi ve dini kurallarını inşa ettiler. Bu gurupların en önemlisi, 'Şîî Caferi'lerdir. Çünkü bu gurup Kur'an'da muhkem ve müteşâbihin varlığını kabul etmektedir. Onlara göre muhkem olanı herkes anlayabilir. Müteşâbihi ise, sadece imamlar anlayabilir. Kendi âlimlerini ve imamlarını hakikatin sahibi olarak görürler. Çünkü ancak onlar müteşâbihin sırrını ve te'vilini bilebilirler.²³⁴

İkincisi: Kur'an'ı Kerim birçok ayette muhkem ve müteşâbihin varlığını açıklamaktadır. Bu ayetlerden bazıları şöyledir: "O, sana Kitap'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih ayetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar."²³⁵

"Allah, müteşâbih (benzeşmeli), ikişerli bir kitap olarak sözün en güzelini indirdi. Rablerine karşı içleri titreyerek korkanların O'ndan derileri ürperir."²³⁶

Kur'an müteşâbihi anlamaları için âlimlerin ve müfessirlerin önünde geniş ve açık bir alan bırakmıştır. Hz. Ali'nin dediği gibi: "Kur'an iki kapak arasında yazılmış yazılardır, konuşmaz. Ancak insanlar onunla konuşur." İşte bu şekilde bütün İslamî guruplar kaynaklarını Kur'an'a dayandırmaktadırlar. Ve hepsi de Kur'an'ı anlamada özellikle de müteşâbih ayetleri anlamada kendisinin doğru olduğu görüşünü benimsemektedir. Kendi içtihatlarına, açıklamalarına, te'villerine ve dayandıkları hükümlere baktıklarında en doğrusunun kendileri olduğu gözüyle bakmakta ve Kur'an'ın "Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını

²³³ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 239.

²³⁴ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 240-241.

²³⁵ Ali İmran, 3/7.

²³⁶ Zümer, 39/23.

yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler.” şeklinde eleştirdiği guruptan olmadıklarına inanmaktadırlar.²³⁷

Bu durumun neticesinde de iki fırka ortaya çıkmıştır:

Birinci fırka: Fikirselsel olarak kapalı olan guruptur. Genellikle kısmi ya da tam bir siyasi zorbalığın olduğu, sosyal, dini ve ekonomik yolsuzlukların arttığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Kur'an metninin tek bir yöntem ve anlayışla anlaşılması gerektiğine çağırmaktadırlar. Kur'an'ı anlamak için diğer bütün okuma ve anlama yöntemlerini reddetmektedirler. Buna ek olarak laiklik, putperestlik ve diğer inanç ve fikirleri de reddetmektedirler. Bu duruma kendi mezheplerini teyid eden “Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz.” gibi bazı ayetleri delil göstermektedirler.²³⁸

Şu hadisi de buna örnek olarak göstermektedirler: “Ümmetimden bir topluluk, hak üzerinde galip gelmeye devam edecektir. Onlar hak üzerinde hep böyle sebat edip durdukları müddetçe ta Allah'ın emri onlara gelinceye kadar muhalif olanlar onlara zarar veremeyecektir.”²³⁹

İkinci fırka: Fikirselsel olarak açık olan fırkadır. Fikri, siyasi ve dini özgürlüğün olduğu bir iklimde ortaya çıkmıştır. Metni anlamak için birçok okuma yöntemine çağırmaktadırlar. Farklı okuma ve anlama yöntemlerini hoş karşılarlar. Ayrıca dini söylem dairesinin dışında olan laik söyleme sahip okumalara da müsamaha gösterirler. Bunu da Kur'an'ı Kerim'in bazı ayetlerine dayandırmaktadırlar.

Şu ayette olduğu gibi: “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.”²⁴⁰

Şu hadiste buna örnek göstermektedirler: “ Ümmetini müjdele, kim Allah'a bir şeyi şirk koşmadan ölürse cennete girer, hırsızlık yapsa zina etse de.”²⁴¹

Tîzînî muhkem ve müteşâbih kavramlarının yarattığı problemlerden bahsederken zikredeceğimiz şu iki ayeti örnek olarak vermektedir: ”Sen rabbinden hak olanı söyle

²³⁷Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 242-243.

²³⁸Bakara, 2/85.

²³⁹Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, XXXVI, 656-657.

²⁴⁰Nisa, 4/ 48.

²⁴¹Tîzînî, *en-Nass'ül-Kur'ânî*, s. 243-245.

dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.”²⁴² “Siz dileyemezsiniz, ancak Allah dileyebilir.”²⁴³

Bu iki ayet kastedilen mana itibariyle farklılık göstermektedirler. Bu iki ayeti okuyan kişi manasından maksadın ne olduğu konusunda kafasında soru işareti kalır. Problem de burada, bu iki ayetin muhkem mi müteşâbih mi olduğuyla alakalı ortaya çıkmaktadır.

Tîzînî’ye göre bu sorunu ancak ayetin iniş zamanı ve tarih sıralamasını düşürerek çözebiliriz.

Birincisi Mekke döneminde Kehf Suresiyle birlikte indirilmiştir. İnsanın özgürlüğünü vurgulamaktadır. İkinci ayet ise Medine döneminde indirilmiştir. Allah’ın mutlak iradesini vurgulamakta ve insanın seçme özgürlüğü olmadığını belirtmektedir. Çünkü iki ayetin manasının maksadı arasındaki geçiş ancak ‘nesh’ olayı ile açıklanabilir. Bu durumu Kur’an’ı Kerim şu ayette vurgulamaktadır: “Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”²⁴⁴

Tîzînî bu tearuzu çözmenin ve bu soruya cevap bulmanın ancak ‘nesh’ ile mümkün olabileceği savunmaktadır.

Ancak iki ayede de vardır ki iniş zamanı aynıdır. Bu duruma şu iki ayeti örnek verebiliriz: “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğsü çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.”(En’am, 6/125.) Ayet imanı seçme veya reddetme konusunda insanın iradesinin olmadığını söylemektedir. Ve iradenin sadece Allah’a ait olduğunu belirtmektedir.

Şu ayet ise: “De ki: ‘Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur’an) gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse, ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizden sorumlu değilim.”²⁴⁵ Bu da, imanı seçme ve reddetme konusunda insanın özgür irade sahibi olduğunu belirtmektedir.

²⁴²Kehf, 18/29.

²⁴³Tekvir, 81/29.

²⁴⁴Bakara, 2/106. Tîzînî, *en-Nass’ül-Kur’ânî*, s. 248.

²⁴⁵Yunus, 10/108.

Bu iki ayette Mekke döneminde indirilmiştir. Bu iki ayet arasındaki ihtilafı çözmek ve iki ayet arasında meydana gelen bu zıtlığa ‘nesh’ ile cevap vermek mümkün değildir. Burada Kur’an’ın toplanma süreciyle ilgili şüphe ortaya çıkmaktadır. Toplanma sürecinde fazlalık yâda eksiklik mi meydana geldi yoksa ayetler indiği gibi kaldı mı? Diğer yönüyle de Kur’an ayetlerinin nüzul sebebi sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu ayetler, bu olayların tarihselliğini de doğrulayan kısmi bir gerçekliği yansıtmaktadır.²⁴⁶

Yukardaki görüşlerinden Tîzînî’nin ayetler arasındaki ihtilafı gidermede esbabı nüzulü başvurmayı bir çözüm olarak kullandığı gibi bazı ayetlerin yazılmamış olabileceğini de dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

3.5.4. Kur’an’ın Zâhirî ve Bâtınî Yönü

Kur’an metni ilahi olanla beşeri olanın arasını ayırmaktadır. Hz. Peygamber (sav) bir beşer olması hasebiyle peygamberlik yönüyle, ilahî yönünü ayırabilmiştir. İblisi temsil eden şeytani varlık, şeytani yönü temsil eden, sadık olanları baştan çıkarmaya çalışan ve onları doğru yoldan uzaklaştıran diğer bir âlemin efendisi olan şeytandır.²⁴⁷

Bu, ilahî, beşerî ve şeytanî olan arasındaki geçişlilik, Kur’an metninin yapısında, en yüce ile en düşük arasında, Allah’a itaat eden müminler ile şeytana tabi olanlar arasında ayırt edici bir bağlam doğurmuştur.

Öte yandan, yukarıdaki alanlarla ilgili Kur’an metni, bu yönüyle Hz. Peygamber’e yöneltilen sorulara cevap vermedi. Diğer yönüyle de herkese açık ve anlaşılır gelmedi. Kur’anî sembollerin ve sırların anlaşılması Allah’a yakın olan ve geniş entelektüel bir hayal gücüne sahip olan müminlerin, âlimlerin ve zikir ehlinin korumasına kaldı.²⁴⁸

Tîzînî burada Kur’an metnindeki zâhir ve bâtın özelliğinin, Kur’an metninin yapısının tartışılmasında rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu da Kur’an metnini okuyanı bu metnin yapısını düşünmeye teşvik etmektedir.

Tîzînî’ye göre Kur’an metni Kur’an’ı okuyanları ve zikir ehlini derin bir bakış açısı çerçevesinde metnin yapıSına bakmaya ve zâhirden bâtına geçiş yapmaya, ‘zâhir ve bâtının nihai maksadının sınırsız olduğuna işaret ederek’ çağırmaktadır. Çünkü fakîh

²⁴⁶ Tîzînî, *en-Nass’ül-Kur’ânî*, s. 250-251.

²⁴⁷ Tîzînî, *en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 290-291.

²⁴⁸ Tîzînî, *en-Nassu’l-Kur’ânî*, s. 293-294.

ve araştırmacı, Allah'ın bildiklerini bilemez. Yani onların bâtını zâhire göre kesin bir şekilde belirlemesi mümkün değildir.

Bu tür bir okuma genel olarak İslami düşünce modellerinden biri olan tasavvufî düşünce gibi yeni bir entelektüel tarzın ortaya çıkmasına yol açtı. Tasavvufî düşünce de kendi zamanında toplumda egemen olan ideolojik ve toplumsal yapıyla metin arasındaki ilişki üzerine bina edilmiştir.²⁴⁹

Kur'an'ı Kerim, evrenin tümünün zâhir ve bâtın arasındaki ikili ilişki üzerine kurulduğunu açıklamaktadır. Şu ayetteki gibi: “ O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁵⁰ “Şüphesiz, Allah sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediğinizi de bilir.”²⁵¹

Allah zatı itibariyle evvel ve ahir, zâhir ve bâtın olduğuna göre Kur'an'ın bu ikilik altında kalması olasıdır. Kur'an, eşyanın bâtınının olduğunu ve dakik olan hakikatine geçiş yaptığını söyler.²⁵²

Zikredeceğimiz şu hadis de bu gerçeği vurgulamaktadır: “Kur'an'ın zâhiri, bâtını, haddi ve matla'ı vardır.”²⁵³ Hz. Peygamber (sav) bu hadisi diğer bir sözüyle “ Ben zâhire göre hüküm veririm, Allah ise sırlara bakar.”²⁵⁴ şeklinde açıklamaktadır.

Bu söze göre Kur'an'ın zâhirini beşerden sadece Hz. Peygamber, bâtını ise sadece Allah bilir. Peki, bu durumda Hz. Peygamber'den sonra müminlere ne kalır? Kimin peygamberden sonra hakikati bilmeye ve Kur'an'dan hüküm çıkarmaya gücü yetebilir?

Burada Müslümanlar ve fakîhler zâhir ve bâtın meselesi yönünden iki şey üzerinde durdular:

Birincisi: Âlimlerin bir kısmı, politik eğilimlere, sosyal, etnik ve diğer motiflere göre bir yandan İslamî mezhep ve gurupların her birinin bakış açısına uyacak şekilde zâhir ve bâtın ayetlerin yorumuna gitti.

²⁴⁹ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 300-301.

²⁵⁰ Hadid, 57/3.

²⁵¹ Enbiya, 21/110.

²⁵² Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 302.

²⁵³ Bu hadisin İbn Hibban'ın Sahihinde geçtiği nakledilmektedir. Îrâkî ve diğerleri, *Tâhrîcu Ahâdisi İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Asime, Riyad, 1987, s. 711.

²⁵⁴ Îrâkî bu hadisi kaynaklarda bulamadığını, Subkî ise bu hadisin isnadının bulanmadığını kaydetmektedir. Îraki ve diğerleri, *Tahrîcu Ahâdisi İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, s. 2266.

İkincisi: Ahmed b. Hanbel, Davud İbn Ali el-İsfehani gibi âlimlerin de içinde olduğu bir gurup âlim de yanlışla düşme korkusuyla Kur'an'ı tefsir etmekten ve Kur'an hakkında görüş bildirmekten çekindiler.²⁵⁵

Sorun daha sonra daha da büyüdü. Birbirine tamamen zıt iki farklı akım ortaya çıktı. Biri, Kur'an metninin zâhir manalarını tamamen reddedip her şeyi bâtin manaya hamleden bâtinîler, diğeri de bâtinî manayı tamamen reddedip sadece Kur'an'ın zâhiriyle hükmeden Zâhirîler.²⁵⁶

Zâhir ve bâtinin ihtilafı meselesi ve bunların nasıl tefsir edileceği durumu hakkında genel olarak şunları söylemek mümkündür. Bu ihtilaflar dünyevi maslahatlar üzerine ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar, İslamî fırkaların her birinin dini, siyasi, toplumsal, kültürel eğilimleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.²⁵⁷

Örneğin, Sufiler Kur'an metinlerini, doğaları gereği yoksul, evsiz ve marjinalize olmuş kesimler arasında yayılan, dünyadaki zühd hayatı fikrine dayanan, dini bağlılıkları ve yaşam tarzları çerçevesinde yorumlamaktadırlar.

Bu düşüncelerine de şu ayet ve hadisleri delil göstermektedirler:²⁵⁸ “Allah’a tevekkül et, vekil olarak O sana yeter.”²⁵⁹ “Dünya hayatı ancak oyun ve eğlenceden ibarettir.”²⁶⁰ “Allah'ım hayat ancak ahiret hayatıdır.”²⁶¹ “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.”²⁶²

Bütün bu esaslara dayanarak diğer birçok siyasi ve ideolojik akım mezhep adı altında ortaya çıktı. İbnu'l-Cevzî bunların önemlilerini şu şekilde zikretmektedir: İsmâîlî Bâtinîler, Sebeiyye, Babekiyye, Karmatiyye, Hürremiyye ve Ta'limiyye mezhepleri.

İslam tarihinde Kur'an metnini bâtinî okumayla anlamaya çalışan Bâtinî mezhebi mensupları, aşırı dinci otorite olan Hanbelîler ve İbn Teymiyye ekolünün karşısında duran tek hak mezhebin kendileri olduğunu belirtmektedirler. Çünkü bâtinî mezhepler,

²⁵⁵ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 303.

²⁵⁶ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 310.

²⁵⁷ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 317.

²⁵⁸ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 320-321.

²⁵⁹ Ahzâb, 33/3.

²⁶⁰ Hadid, 57/20.

²⁶¹ Buhari, *Sahih*, “Kitâbu'r-Rik”, 1.

²⁶² Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, “Kitâbu'z-Zühd ve'r-Rik”, 1.

zâhiri yöntemlerle Kur'an metnini anlamaya çalışan eğilimlerin zorba siyasi otoriteleri ve hegemonyaları altında ortaya çıkmıştır.²⁶³

Buna dayanarak Tîzînî, Kur'an metninin toplumsal, tarihi ve kültürel gerçekliğe göre yorumlandığını görmektedir. Bu nedenle, Kur'an metinlerinde yapılan araştırmalar, İslamî mezhep ve doktrinlerin gerçekleştirdiği tefsir ve te'viller tarihsel ve toplumsal çevreye bağlanmalı ve bu bağlamda ilgili mezhepleri destekleyen hükümler ve mevzuatlar çıkarılmalıdır.²⁶⁴

²⁶³ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 333-334.

²⁶⁴ Tîzînî, *en-Nassu'l-Kur'ânî*, s. 353.

SONUÇ

Tîzînî klasik bir İslam âlimi olmadığı için din, Kur'an, ve te'vil anlayışı da klasik anlayıştan farklı özellikler barındırmaktadır. Kendisinin asıl uzmanlık alanı felsefe olduğu için görüşlerinde felsefenin etkisi hissedilmektedir. Tîzînî solcu, Marksist, yenilikçi bir fikir dünyasına sahiptir. Kendi dindarlığıyla ilgili herhangi bir şey yazmamaktadır. Konuları İslamî kaynaklar çerçevesinde değil kendi düşünce kalıplarına göre değerlendirmektedir. Ona göre Arap-İslam âleminin batı karşısındaki geri kalmışlıktan kurtulmaları için fikri bir rönesans yaşamaları gerekmektedir.

Tîzînî'ye göre cahiliyye kavramı günümüz İslam mütefekkirlerince olumsuz bir içerikle anlaşılmakta ve anlatılmaktadır. Hâlbuki Kur'an'ın nüzul döneminde Araplar birçok ahlaki güzelliğe, olumlu yönlere sahipti. Kur'an da bu olumlu yönleri dikkate alarak ve bunları temel kabul ederek nazil olmuştur. Bundan dolayı cahiliyye kavramına tamamen olumsuz yaklaşmak doğru değildir. Tîzînî'nin cahiliyye dönemine dair genel olarak olumluluk vurgusu onun Arap milliyetçiliği yönüyle ilgilidir.

Felsefenin Yunanistan'da ortaya çıkıp, tercüme aracılığıyla Araplara, Müslümanlara geçtiği iddialarına Tîzînî katılmamakta, Arapların da kendi felsefi gelenekleri olduğunu savunmaktadır. Bu görüşünü temellendirmek için zikrettiği isimlerin Arap olmayan İbn Sina, Fârâbî gibi Müslüman ve Arap olamayan filozoflar olması onun bu görüşünü zayıflatmaktadır.

Tîzînî'ye göre Kur'an nazil olduğu ortamın şartlarını ve toplumun anlama kapasitesini dikkate alarak indirilmiştir. Nuzul sürecinde tadrîcen zihniyeti ve hayatı değiştirmiştir. Ona göre Kur'an'ın tadrîcen nüzulündeki usulünü nasih mensuh teorisiyle dondurmak yerine nüzul sürecindeki dinamikliğin farklı tarih ve toplumlarda da uygulanması gerekmektedir.

Ona göre Kur'an'ı tarihsel bir metin olarak okumak ve bunun üzerinden yorumlamak gerekmektedir. Kur'an tarihsel yönü ağır bir metin olmakla birlikte diğer zaman ve mekânlarda geçerli olan ilkeleri de kapsamaktadır.

Tîzînî tarihsel okumayı savunmakla birlikte günümüzde çok tartışılan hırsızın elinin kesilmesi, recm cezası, çok eşlilik, kadının şahitliği gibi konularda yaşadığı toplumun baskısından, tepkisinden çekindiğinden dolayı bu konulara dair açıkça hiçbir şey söylememektedir.

Tîzînîye göre Kur'an ayetleri kendi içinde sıkı bir anlam örgüsüne sahiptir. Kur'an'ı anlama konusunda nüzul vasatı ve Hz. Peygamber hayatı öneme sahiptir. Kur'an'daki mücmel ifadeler Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Bundan dolayı siyer ve hadisler Kur'an'ı anlama konusunda hayati öneme sahiptirler. Zamanla tarihsel, kültürel ve zamansal sosyo-kültürel, etnik, coğrafi ve mekânsal, sosyo-ekonomik eksen değiştikçe Kur'an hakkında yapılan te'viller de değişmiştir. Her değişim mezhep ve fırkaların görüşlerinin onaylanmasına bir araç olmuş ayrıca yönetimler de Kur'an'ın yorumlanmasını etkilemiştir. Te'viller yaşanan dönemin etkisinde kalınarak yapılmıştır. Bu da mezhebi, siyasi, ideolojik yorumların yapılmasını ve Kur'an'ın anlamının şartlara göre şekillenmesini doğurmuştur.

Kur'an'daki müteşâbihler anlamayı zorlaştırdığı kadar, farklı yorumlara, Kur'an'ın evrenselliğine de kapı aralamaktadır.

Günümüzdeki bilimsel tefsir anlayışının tutarlı olmadığını savunmaktadır. Kur'an'ı sürekli değişen bilimin verilerine göre yorumlamak Kur'an metninin kutsallığına zarar vermektedir.

Tîzînî farklı okumalarının da etkisiyle Kur'an'ın tasavvufi yönünü kabul ederek ilahî metnin zâhirî ve bâtınî olmak üzere iki yönünün olduğunu, Hz. Peygamber'in peygamber olması hasebiyle bu konuda ayrıcalık sahibi olduğunu, zâhir ve bâtın ayrımını bildiğini kabul etmektedir. Hz. Peygamberden sonrasında ise bu konunun Allah'a yakın olan âlimlerin ve zikir ehlinin korumasına kaldığını düşünmektedir. Bu görüşler onun din ve varlık algısının, düşünce dünyasının genişliğini gösterdiği gibi farklı bir örneklik oluşturmasını sağlamaktadır.

Tîzînî Kur'an'ın cem'i, yazılması ve çoğaltılması gibi konularda müsteşriklerden etkilenmektedir. Bu da düşüncelerinde özgün olmadığını, İslami kaynaklara mesafeli olduğunu göstermektedir. Hadisler konusunda asıl hadis kaynaklarında faydalanmayıp sadece okuduğu kitaplarla yetinmektedir. İlk planda orijinal görüşlere sahipmiş gibi görünmekle birlikte aslında başkalarının görüşlerini okuyucuya sunmaktadır. Tîzînî Arap-İslam âleminin fikri ve teknik açıdan gelişmesi için birçok proje geliştiren, üretken bir zihne sahip bir filozof olmakla birlikte İslami kaynaklardan yeterince faydalanmadığı ve kendini dinin ilkelerine bağlı olarak tanımlamadığı için bazı konulardaki düşünceleri sorunlar, zayıflıklar barındırmaktadır. Ayrıca İbn Rüşd gibi filozoflardan yaptığı iddialı alıntılarda kaynak belirtmemektedir. Eserleri dikkatli bir

şekilde okunduğunda onun düşünce sisteminin çok da tutarlı olmadığı, toplumsal sınıfların varlığını savunması gibi konularda Marksizmin, Kur'an tarihi konularında müsteşriklerin etkisinde kaldığı görülmektedir. O nasları ve ilgili tüm konuları laik, sol perspektifle sınıf ayrımı, sınıflararası çatışma ve siyasi rekabet temelinde ele almaktadır. Aslında kendisi bizzat dini konuları ele almayı hedeflemekten çok Arap tarih ve kültürünü ele alırken bu tarihin bir parçası ve kültürün izlerini taşıyan dini de araştırma konusu yapmaktadır.

En son makalesinde ise eski görüşlerini terk ettiğini yazarak fikri hayatında devrim niteliğinde bir değişim yaşamıştır. Onun bu son geldiği noktanın da dikkatli bir şekilde araştırılması ve anlaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed - Rıza, Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, Dâru'l-Menâr, İkinci Baskı, Kahire, 1947
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed b. eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Tah. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut, 1997.
- Ahmed, el-Hevârî, “İsmâil Mazhar Beyne Tecdîdi'l-Lüğati ve Vahdet'i-l-Mârifeti”, <http://www.darein.com/articles/949/%D8%A5%D8%B3%D9%85%D8%A7%D8%B9%D9%8A%D9%84-%D9%85%D8%B8%D9%87%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D9%868%AA%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D8%A9%D9%88%D9%88%D8%AD%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85/> (Erişim tarihi 15.06.2017)
- Ahmed, Salâh Zeki, *A'lâm Nahdat'i-l Arabiyyeti'l İslamiyye fî Asri'l Hadîs*, Merkezü'l-Hadâreti'l-Arabiyye, Birinci Baskı, Kahire, 2001.
- Alavne, Ahmed, *Zeyl'ü-l A'lâm*, Darü'l-Menare, Birinci Baskı, Cidde, 1998
- el-Anzi, Leyla, *Goldziher*, Kral Suud üniversitesi, İslam Işığında Oryantalistlerin Metodu Ve Çağdaş Oryantalizm İle İlgili Araştırma Raporu, Danışman: Halit b. Abdullah el-Kasım, 18.12.2014. http://estshrac.blogspot.fr/2014/12/blog-post_54.html (Erişim tarihi: 01.06.2017.)
- http://www.arabphilosophers.com/Arabic/aphilosophers/acontemporary/acontemporary-names/Nasr_Abuzaid/Arabic_Article_Abuzaid/Arabic_Article_Abuzaid.htm (Erişim tarihi: 10.06.2017.)
- Arslan, Emir Şekip, *en-Nahdatü'l'l-Arabiyye fî'l-Asri'l-Hâdır*, Dâru't-Takaddumiyye, eş-Şuuf, Lübnan, 2008.
- Bedevî, Abdurrahman, *el-Felsefe ve'l-Felâsife fî'l-Hadâreti'l-Arabiyyeti*, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1987.
-*Mevsuetü'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlim, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1993.
- Berque, Jacques, *Îâdet'ü Kıra'ti'l-Kur'ân*, çev. Vâil Ğâlî Şükrî, Dâru'n-Nedîm, Birinci Baskı, Beyrut, 1996.

- el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarâbâd, 1344.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Camiu's-Sahîh*, “Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer”, 109, Dâru İbn Kesîr, Birinci Baskı, Şam, 2002,
- Cühenî, Manî' b. Hammad, *el-Mevsuetü'l-Müyesseretü fi'l-Edyâni ve'l-Mezâhibi ve'l-Ehzâbi'l-Muâsireti*, Dâru'n-Nedve, Dördüncü Baskı, Riyad, h. 1420.
- Ebu Zeyd, Nasır Hâmid, *Felsefetü't-Te'vîl: Dirâsatün fi Te'vîl'l-Kur'ânî inde Muhyiddin İbnu'l-Arabî*, Dâru't-Tenvîr, Birinci Baskı, Beyrut, 1983.
- *Nakdü'l-Hitâbi'd-Dînî*, Darü Sina, İkinci Baskı, Kahire, 1994.
- *en-Nass es-Sülta el-Hakîka*, Merkezü's-Sakâfetü'l-Arabiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1995.
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Müessetü Kelimât Arabiyye, Birinci Baskı, Kahire, 2011.
- Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, DİA, İstanbul, 1993.
- Arkun, Muhammed, *Eyne hüve'l-Fikrû'l-İslâmi el-Muâsir*, çev. Haşim Sâlih, Dâru Saki, İkinci Baskı, Beyrut, 1995.
- *el-Fikrû'l-İslami*, çev: Hâşim Sâlih, Dâru Sâkî, Altıncı Baskı, Beyrut, 2012.
- *Nafizetün Ala'l-İslâm*, Darü Atiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1996.
- Goldziher, Ignaz: *Muslim Studis*. cilt: II. İngilizceye Çev: C. R. Barber ve S. M. Stern. Aldine Yayınları, Şikago, 1966.
- Halidî, Salâh Abdülfettâh, *Seyyid Kutub, Mine'l-Milâdi İla'l-İstişâdi*, Darü'l-Kalem, İkinci Baskı, Şam, 1994.
- el-Hamed, Muhammed b. İbrahim, *Şuyû'iyye*, Dâru İbni Hüzeyme, Riyad, Birinci Baskı, 2002.
- Hamilton, Gib, *İlmü'l-Edyân ve Bünyetü'l-Fikri'l-İslâmî*, Menşûrât Avidât, Birinci Baskı Beyrut, , 1977.
- Hanefî, Hasan, *et-Türâs ve't-Tecdîd, Mevkifunâ Mine't-Türâsi'l-Kadîm, el-Müessesetü'l-Cami'ie*, Dördüncü Baskı, Beyrut, 1992.
- <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=18144#> (Erişim Tarihi 15.07.2017)
- Henry, Masse, *el-İslâm*, çev. Behîc Şâbân, Menşûrât Uveyd, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1988.

Hüseyin, Tâhâ, *fi'l-Edebi'l-Câhîlî*, Matbatu Fârûk, Üçüncü Baskı, Kahire, 1933.

.....*el-Fitnetü'l-Kübra* (Osman), Müessesetü'l-Hindâvi, Birinci Baskı, Kahire, 2014.

.....*Mir'atü'l-İslâm*, Müessesetü'l-Hindâvi, Kahire, birinci baskı, 2014.

el-İrâkî, Atıf, *el-Aklü ve't-Tenvîr fi'l-Fikri'l-Arâbiyye'l-Muâsır*, Dâru Kubâ, Birinci Baskı, Kahire, 1998.

Îrâkî ve diğerleri, *Tâhrîcu Ahâdisi İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Asime, Riyad, 1987.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-A'râb*, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, ts.

İyd, Abdürrezzâk, Tâhâ Hüseyin: *el-Aklü ve'd-Dîn*, Merkezü'l-Bina'i-l-Hâdâri, Birinci Baskı, Halep, 1995.

<http://www.aljazeera.net/programs/todayinterview/2011/8/7/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%A8%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7> (Erişim tarihi: 25.06.2017)

<http://www.aljazeera.net/programs/today-interview/2011/8/7/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%A8-%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A-%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%BA%D9%8A%D9%8A%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7> (Erişim Tarihi 10.07.2017)

Kerim, Merve, *Rüvvâdü't-Tenvîr, İsmâil Mazhar*, Mısır Ahram Gazetesi, sayı: 46737, tarih: 22.11.2014, Kahire.

Malikî, Muhammedu'l-Alevî, *el-Menhelü'l-Latif fi'ûsûli'l-Hadis*, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Yedinci Baskı, Riyad, 2000

Memûn, Ammâr, “Tayyip Tîzînî, el-İnsan'ü-l Vahş ve'l-Avdetu ilâ Ma keble't-Târîhî”, el-Cedîd Gazetesi, sayı: 7, Ağustos 2015.

(-<http://Www.Mominoun.Com/Articles/%D8%B7%D9%8A%D8%A8-9%85%D8%B3%D8%A3%D9%84%D8%A9%D-%D8%AA%D9%8A%D8%B2%D9%8A%D9%86%D9%8A-%D8%AA%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B9%D9%84%D9%8A%D9%855463-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86%D9%8> (Erişim tarihi 01.08.2017)

Muhammed Nusayr, Âmine, *eş-Şeyh el-imâm Muhammed b. Abdülvehhâb ve Menhecühû fî Mebâhisi'l Âkide*, Dâru's-Şûrûk, Birinci Baskı, Kahire, 1983.

el-Mutî'î, Lam'î, , *Mevsûetu hâza'r-Raculu min Mısır*, Dâru's-Şûrûk, İkinci Baskı, Kahire, 1997.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sâhîh*, Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kahire, 1991.

en-Neşşâr, Ali Samî, Suud Hayat Dergisi, Sayı: 19944, Tarih:11.11.2017

Sâlîh, Nebîl, *Tayyip Tîzînî mine't-Türâsi ila'n-Nahda* Merkezi'l-Hâdâra li Tenmiyeti'l-Fikri'l-İslamiyyi, Beyrut, Ağustos, 2008.

Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2012.

.....*Meal Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008.

Su'ûd, Gassân, "Fekkiku'd-Devlete'l-Emniye", Başlıklı Sesli Ve Görsel Makale, Ahbarü'l-Lübânînye Dergisi, sayı:1458, Tarih: 11.07.2011.

Suyûtî, Celaledin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Müessestü'r-Risâle, Birinci Baskı, Şam, 2008.

..... *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, Müessestü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 2002.

Şeryûfî, Ömer b. Musaid, *Mevkifu'l-Müstaşrik Montgomery min Ğazavati'r-Resûl*, Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi, Davet Fakültesi, Yüksek Lisans Tez Çalışması, h.1415-1416.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

Tîzînî, Tayyip, “en-Nassu’l Kur’anî Emame İşkaliyet’i-l Bünyeti ve’l-Kıra’eti, Meşru’u Rü’yetün Cedidetün li’l-fikri’l Arabi,” Beşinci Cilt, Yanabi‘ Yayınları, Şam, 1997.

..... *Mine’t-Türasi İla’n-Nahdati, Meşru’u Cedidetün li’l Fikri’l Arabi mine’l Asri-l Cahiliyi hatta Marhalet’ül Muasireti*, Darü İbn Haldun, İkinci Baskı, Şam, 1978.

.....“*Mukaddimât Evveliyye Fi’l-İslami’l-Muhammediyi’l-Bakir Neş’eten ve Te’sîsan, Meşrû’u Rü’yetinn Cedîdetinn li’l-fikri’l-Arabi*, Dördüncü Cilt, dâru Dimaşk, Şam 1994.

..... *Meşrû’u Rü’yetinn Cedîdetinn li’l-fikri’l-Arabi fi’l Asri’l Vasît*, Dar’ü Dimaşk, Şam, 1981.

..... *Alâ Tarîkî’l-Vûdûhi’l-Menhecî Kitâbâtun fil’l-Felsefetî ve’l-Fikri’l-Arabi*, Birinci Baskı, Dâr’u’l-Fârâbî, Beyrut, 1989.

.....“*Suriyye Asiyyetun ale’t-Taksîm*” *İttihad’ü-l İmaratiyye Dergisi*, 19.12.2017.

Watt, Montgomery, *el-Fikrû’s-Siyâsiyi’l-İslami*, çev. Suphî Hadîdî, Darü’l-Hadase, Birinci Baskı, Beyrut, , 1981.

Zeki, Mahmud Necîp, *Tecdîdü’l-Fikri’l-Arâbî*, Dâru’ş-Şûrûk, Dokuzuncu Baskı, Kahire, 1993.

ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, el-Keşşâf, Dâru’l-Ma’rife, Üçüncü Baskı, Beyrut 2009.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Ferhad AHMAD
Doğum Yeri ve Tarihi	Halep- 11.07.1989
E-Posta	f.khorto@hotmail.com
Tel	0090 535 912 91 95

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite (Yüksek Lisans)	Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tefsir – Adana, 2015-2018
Üniversite (Lisans)	Halep İslam Bilimler Fakültesi 2008-2013
Lise	el-Me'mun Lisesi- Halep 2004-2007
Yabancı Dil	
Arapça – Türkçe- İngilizce	

İŞ TECRÜBESİ

- Mersin (er-Risale) Okulun`da Müdür Yardımcısı
- Mersin /Akdeniz 1 Nolu Geçici Eğitim Merkezi Müdür Yardımcısı
- Mersin / Akdeniz İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Yabancı Öğrenciler Koordinatörü
- Arapça ve Din Kültürü Öğretmeni-Halep Ortaokulu